

S A D R Ź A J

Prijevod

SUVREMENO PORTUGALSKO PJESNIŠTVO (II.) (Odabrao i preveo N. Talan)

Antičke »varijacije« suvremenog portugalskog pjesništva: S. de Mello Breyner Andresen, E. de Andrade, M. Alegre i J. A. Seabra)	1
Dva barda modernog portugalskog pjesništva: Antonio Gedeão i Ruy Cinatti	27
Luzitanski kvartet — četiri suvremena portugalska pjesnika: V. Miranda, N. de Sampayo, A. L. Moita i J. F. Fafe	48
 Eseji i rasprave	
ŽIVAN BEZIĆ Što je znanost?	71
 Baština	
MILORAD STOJEVIĆ Katekizam kao žanr gradišćanskohrvatske knji- ževnosti	95
LOVORKA ČORALIĆ Prilog poznavanju trogirskih zlatara — Juraj Sainović (XVI-XVII. st.)	134
VALTER TOMAS Jedan Buzolićev prijevod naše narodne pjesme u »La Voce Dalmatica«	141
 Prikazi	
SANJIN SOREL Hrvoje Čulić, »Popis udaraca«	150
PETAR OPAČIĆ Apsurd opstanka	152
 Dokumenti	
NENAD CAMBI Izvješće predsjednika Književnog kruga Split za razdoblje 1999-2001. godine	156
VINKA GLUNČIĆ-BUŽANČIĆ Izvješće o izdavačkoj djelatnosti Književnog kru- ga Split u 2000. i 2001. godini	159
BRATISLAV LUČIN Izvješće o djelatnosti <i>Marulianuma</i> u godinama 2000. i 2001.	165
* * * Popis izabranih članova Upravnog odbora	168

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, JURICA PAVIČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split —
p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 342-226, 360-102 — E-mail: knjizevni-krug-split@st.tel.hr —
Odgovorni urednik: Josip Belamarić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća
protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn.
U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-678-12274 — Devizni račun
kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn:
Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split
— Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

SUVREMENO PORTUGALSKO PJESNIŠTVO (II.)*

Odabrao, preveo, popratio predgovorima i bilješkama

Nikica Talan

ANTIČKE »VARIJACIJE« SUVREMENOG PORTUGALSKOG PJESNIŠTVA

(S. DE MELLO BREYNER ANDRESEN,
E. DE ANDRADE, M. ALEGRE I J.A. SEABRA)

Antička, napose grčka kultura toliko se udomaćila u luzitanskom pjesništvu da je s vremenom, pomalo paradoksalno, postala njegovim najvećim i najopasnijim »balastom«, usporavajući usvajanje novih europskih pjesničkih dostignuća i njihovo ucjepljivanje u portugalsku književnu tradiciju. Tome je uvelike pridonio i snažan arkadijski pokret koji se u Portugalu do te mjere ukorijenio da je (uz obilnu pomoć romantičarskog ultraarkadizma) postao gotovo neuništiv. Zanimljivo je da su se već u okviru samog tog pokreta (kratkotrajno institucionalizirnog u glasovitoj *Luzitanskoj arkadiji*¹) čuli glasovi što su se silovito opirali doslovnom oponašanju antičkih autora, uporno zagovarajući veću slobodu u pjesničkom, odnosno književnom stvaralaštvu. Trebat će međutim proteći još dva stoljeća da bi Fernando Pessoa, preko svog dvojnika Ricarda Reisa,² portugalsko pjesništvo napokon pročistio od osamnaestostoljetnih »zastranjenja«.

U razdoblju poslije Drugog svjetskog rata velik dio portugalskih pjesnika u svojim stihovima varira antičke teme i motive, posebno one iz grčke i helenističke civilizacije, nadovezujući se tako na bogatu (neo)arkadijsku tradiciju kao prepoznatljivu sastojnicu luzitanske književnosti. Naročito su se u tom pogledu istakla četiri možda najveća suvremena portugalska »zaljubljenika« u grčku kulturnu baštinu: Sophia de Mello Breyner Andresen, Eugénio de Andrade, Manuel Alegre i José Augusto Seabra.

* Prvi dio ovog izbora tiskan je u *Mogućnostima*, 47 (1999), br. 7-9. Treći i završni dio bit će objavljen u jednom od narednih brojeva časopisa.

Sophia de Mello Breyner Andresen de Sousa Tavares rođena je u Portu 1919. Na Sveučilištu u Lisabonu započela je studij klasične filologije koji međutim nikada nije završila. U tom gradu (»kao kućanica, supruga i majka petero djece«) živi i danas. Do sada je objavila desetak knjiga pjesama: *Poesia* (Pjesništvo, 1944), *Dia do Mar* (Dan mora, 1947), *Coral* (Koralj, 1950), *No Tempo Dividido* (U razdijeljenom vremenu, 1954), *O Cristo Cigano* (Ciganski Krist, 1961), *Livro Sexto* (Šesta knjiga, 1962), *Geografia* (Zemljopis, 1967), *Dual* (Dvojina, 1972), *O Nome das Coisas* (Ime stvari, 1972), *Poemas Escolhidos* (Izabrane pjesme, 1981), *Navegações* (Navigacije, 1983) i *Ilhas* (Otoci, 1989); pet knjiga pripovijesti za djecu, nekoliko knjiga prijevoda (s kongenijalnim prepjevima Dantea, Shakespearea i Claudela) i tri knjige eseja. Surađivala je u mnogim portugalskim novinama i časopisima, a za svoj je književni i prevoditeljski rad dobila i nekoliko uglednih državnih nagrada i priznanja. U vrijeme Salazarova režima (1969) kandidirala se kao zastupnica oporbene liste okruga Porto. Iste se godine angažirala i u osnivanju nacionalnog odbora za pomoć političkim zatvorenicima. Godine 1973. izabrana je za predsjednicu Udruženja portugalskih pisaca da bi, po isteku mandata, bila ponovno birana na istu dužnost. Nakon Revolucije crvenih karanfila (25. travnja 1974) birana je za poslanicu Socijalističke stranke.

Razmišljajući o pjesničkom stvaralaštvu Sophie de Mello Breyner, jedan od njezinih najboljih poznavatelja, Eduardo Lourenço, zaključit će kako uistinu postoje predodređena imena, imena koja odmah »pokazuju« svog nositelja. Jedno takvo ime, prema njegovom mišljenju, jest i Sophia: »Sophia — mudrost dublja od prostoga 'znanja', spoznaja prisna, nenaglašena i bitnošću rasvijetljena istodobno, združenost tiha, što neprestance ižaruje svime onime što će, izvorno, mišljenje i njegovi beskonačni labirinti ostaviti netaknutim. Kao Sibila, čarobnica, Sophia je, od svog preuranjenog pojavljivanja u našem svijetu muških i uzvišenih pjesničkih borbi, utjelovila taj zov za iskonskom jednostavnošću koju odbacuju oni što se vječno naginju nad intimni zdenac, na čiju se površinu, ako se istina skriva, nikad ne vraća osim u smrtnoj tunici Narcisovoj. Pjesništvo Sofijino, kako ono mladenačke, tako i ono današnje zrele mudrosti, bijaše od početka pjesništvo traganja u ogledalu svijeta i u svijetu prvobitnih očiglednosti, iako upravo zbog toga skrivenih, elementarna očiglednost svijeta, magle, mora, napuštenog i tajanstvenog vrta, sa svojim božanskim i neprozirnim jezikom što očekuje pjesnikovo otkriće ne bi li vlastitu šutnju ustupio otkriću svoje intimne i neprobajne očiglednosti.«³

Očiglednost što je E. Lourenço ističe kao jednu od središnjih kategorija poetike Sophie Andresen, u ove je pjesnikinje grčkog podrijetla. Izučena je u školi Apolona Muzageta, boga »prvog cjelovitog i čistog dana« što još ne poznaje dvoličnosti »deus (homo) duplexa«. Apolonovo »enciklopedijsko okružje« Sophia će iskoristiti kao poticaj za pjesničku razradbu svoje specifične »ženske« erudicije, dok će sam Muzaget postati glasnikom Transcendencije što se utjelovljuje u umjetnosti.

Polustoljetnom upornom pokušaju modernog portugalskog pjesništva da u sebi pomiri dvije u mnogo čemu suprotne, ali istodobno i srodne civilizacije, što će ih europska povijest s više ili manje frustracija poslije sjediniti — grčku (pogansku) i novozavjetnu (kršćansku) — nije, dakako, odoljela ni Andresenova: »S prostodušnošću što ju je Caeiro⁴ samo u ironičnoj viziji mogao naslutiti, Sophia je uskladila (...) ono pomirenje što je od

Pascoaes⁵ sanjalo o tome da sjedini Apolona i Krista, a potom se preobrazilo u posvemašnji rasap Pessoaim djelom i duhovitošću te u patnju i dramu ili usijan izbor jednog od polova naše duhovne pustolovine u Régia i Torge,⁶ pomirenje čiji odjeci još uvijek odzvanjaju u Jorgea de Sene ili u Eugénia de Andradea.⁷ Iz ovog izmiriteljskog nastojanja, u rasponu od Pascoaesa do de Andradea, Sophia Andresen je, čini se, jedina izvukla pouku da pjesnik, i kao pjesnik, može ostati »zdravog duha u zdravom tijelu« čak i onda ako u njemu ravnopravno koegzistira poganin i kršćanin. Da dođe do te po njezino pjesništvo zaista plodonosne spoznaje, najviše joj je pomogao prvak moderne portugalske poezije, i sam »poganin i kršćanin istodobno«, Fernando Pessoa čiji se utjecaj nazire u gotovo cjelokupnom Sophijinom pjesničkom opusu, uključujući i brojne stihove klasicističke, odnosno točnije, grecističke orijentacije.

Grecistička orijentacija uočljiva je i u velikom broju pjesama najpopularnijeg portugalskog pjesnika **Eugénia de Andradea**, rođenog 1923. u malom provincijskom mjestu Póvoa de Atalaia (portugalska pokrajina Beira Baixa) gdje je, kako veli, »od malena obilato upoznao jedino sunce i vodu«, što će, prema vlastitom mu priznanju, biti presudno za njegovo daljnje umjetničko usmjerenje. Tu međutim provodi samo nekoliko godina najranijeg djetinjstva, jer već u šestoj godini odlazi s majkom (oca nikad nije upoznao) u Lisabon, gdje pohađa osnovnu i srednju školu. Potom se upisuje na Sveučilište u Coimbri, ali fakultet nikad nije završio. Po svršetku rata vraća se ponovno u Lisabon, zaposlivši se u medicinsko-socijalnoj službi. Godine 1950. seli u Porto. Ondje živi i danas. Najpresudniji događaj u njegovom životu zbio se 1956. godine kada mu umire majka (na koju je bio ne samo duhovno nego i književno navezan). Nakon majčine smrti sve se više povlači u samoću, rijetko izlazi i javno kontaktira. Obično piše samo u razdobljima teških psihičkih kriza. Poslije Fernanda Pessoe najprevođeniji je suvremeni luzitanski pjesnik.⁸ Do sada je objavio ove zbirke pjesama: *As Mãos e os Frutos* (Ruke i plodovi, 1948), *Os Amanstes sem Dinheiro* (Ljubavnici bez groša, 1950), *As Palavras Interditas* (Zabranjene riječi, 1951), *Até Amanhã* (Do sutra, 1956), *Coração do Dia* (Srce dana, 1958), *Mar de Setembro* (Rujansko more, 1961), *Ostinato Rigore* (Tvrdokorna strogost, 1964), *Obscuro Domínio* (Mračna vlast, 1971), *Véspera da Água* (Vigilija vode, 1973), *Escrita da Terra e Outros Epitáfios* (Rukopis zemlje i druge nadgrobnice, 1974), *Limiar dos Pássaros* (Prag ptica, 1976), *Memória Douro Rio* (Sjećanje s druge rijeke, 1978), *Matéria Solar* (Sunčana tvar, 1980), *O Peso da Sombra* (Težina sjene, 1982), *Branco no Branco* (Bijelo na bijelom, 1984), *Vertentes do Olhar* (Padine pogleda, 1987), *O Outro Nome da Terra* (Drugo ime Zemlje, 1988), *Contra a Obscuridade* (Protiv mračnosti, 1988), *Rente do Dizer* (Tik uz izričaj, 1992), *Ofício de Paciência* (Strpljivo zvanje, 1994) i *O Sal da Língua* (Sol jezika, 1995). Objavio je i dvije knjige proze, kao i nekoliko antologija. Po sudu kritike, De Andrade je i jedan od najvećih i najuspješnijih portugalskih književnih prevoditelja. Antologijski su njegovi prijevodi Lorke i grčke pjesnikinje Sapho. Zbog učestalih erotskih motiva protkanih pučkim melosom, kao i indirektno (političke) angažiranosti najčitaniji je pjesnik portugalskog jezičnog područja.

Razlog de Andradeovoj svjetskoj popularnosti i nije toliko u njegovoj oslonjenosti na tradiciju srednjovjekovnih galješko-portugalskih ljubavnih pjesmarica i tisućljetne luzitanske pučke popijevke, koliko u činjenici da je svekoliko njegovo pjesništvo izravno

etički, pa čak i politički angažirano. Naime, prema pjesnikovom uvjerenju, pjesničkom je činu imanentna angažiranost. Štoviše, angažiranost je preduvjet istinskog pjesništva. Najuvjerljivije je to u svojoj »Poetici« izrazio sam de Andrade:

»Pjesnički čin je potpuno angažiranje bića u cilju njegovog razotkrivanja. Taj oganj spoznaje, ujedno i oganj ljubavi, u kojem se pjesnik uznosi i troši, njegov je moral. I drugoga nema.

‘Budućnost čovjeka jest čovjek’, slažemo se. Ali čovjek naše budućnosti ne zanima nas razobličen. Ta ružna životinja koja nas nastanjuje već tisuće godina, čije mogućnosti tako dugo spoznajemo, plod je razobličenosti, djelo kulture kojoj je više do toga da sakrije čovjeku njegovo lice nego da ga, lijepog i tamnog, iznese na svjetlo dana. Upravo protiv odsutnosti čovjeka u čovjeku ustaje pjesnikova riječ, baš protiv te amputacije na živom tijelu Života buni se pjesnik.

Od Homera pa do sv. Ivana od Križa, od Vergilija do Aleksandra Bloka, od Li Poa do Williama Blakea, od Bashoa do Cavafya, najveća žudnja pjesničkog čina bijaše uvijek ista: ECCE HOMO kao da govori svaka pjesma. Evo čovjeka, evo njegovog krhkog lica načinjenog od tisuće i tisuće lica uznostito dišućih na zemlji, nijednog nadređenog drugom, lica razjedinjenih tisuću i jednom razlikom, sjedinjenih tisuću i jednim zajedništvom, lica sličnih i različitih, lica koja su međusobno nalik, no ipak svako je od njih jednokratno, osamljeno i nezaštićeno. Baš s takvim je licem povezan svaki pjesnik. Njegova se pobuna zbiva u ime ove vjernosti. Vjernosti čovjeku i njegovoj svijetloj nadi da to bude potpuno; vjernosti zemlji u koju uranja najdublje korijene; vjernosti riječi koja je u čovjeku sposobna za posljednju istinu krvi, koja je ujedno i istina duše.«⁹

Tu trostruku vjernost: čovjeku, zemlji i riječi Eugénio de Andrade je, kako sam ističe, u najvećoj mjeri susreo kod starih Grka. Otud i njegova trajna »opsjednutost« grčkom kulturom — »opsjednutost« koja će rezultirati s nekoliko pjesničkih sastavaka koji se ubrajaju među najbolja autorova ostvarenja.

Mnogobrojni motivi iz starogrčke civilizacije mogu se zapaziti i u pjesničkom stvaralaštvu **Manuela de Melo Duarte Alegrea**, rođenog 1936. u Águedi. Podrijetlom iz srednjeg građanskog sloja liberalnih nazora (djed mu je bio jedan od kolovođa republikanskog pokreta u Portugalu), Alegre je još kao student prava u Coimbri stekao slavu kao politički pobunjenik, boreći se na čelu tamošnjeg studentskog pokreta protiv Salazarovog diktatorskog režima. U tom je studentskom razdoblju osnovao i čuveni CITAC — *Centro de Iniciação Teatral da Academia de Coimbra*, tj. Centar za uvođenje u kazališni život pri Akademiji u Coimbri, surađujući istovremeno sa Studentskim kazalištem Sveučilišta u Coimbri (Teatro de Estudantes da Universidade de Coimbra). Nakon što je 1962. mobiliziran i poslan na angolsko bojište, uporno pokušava organizirati pobunu protiv portugalskog kolonijalnog rata u Africi, u čemu ga međutim sprečava Salazarova tajna policija, strpavši ga u zatvor. Vrativši se 1964. u Coimbru, ponovno se uključuje u ilegalnu političku borbu protiv salazarizma, prebjegavši (u lipnju iste godine) u Pariz. Tu ga izabiru u čelništvo takozvane Domovinske fronte za nacionalno oslobođenje (Frente Patriótica de Libertação Nacional), no njegova buntovna narav ne da mu mira, pa uskoro odlazi u Alžir gdje nastavlja borbu protiv diktature i kolonijalnog rata. Poslije sloma Praškog proljeća 1968. godine dolazi u sukob s Portugalskom komunističkom partijom,

zbog čega se odmah po povratku u Portugal (nakon izbijanja travanjske revolucije 1974.) priključuje Socijalističkoj stranci. Kao član te stranke postat će poslije zastupnik u Parlamentu, obnašajući i mnoge druge odgovorne dužnosti.

U Alegreovoj prvoj knjizi pjesama — *Praça da Canção* (Trg popijevke, 1965) osjeća se tematska i idejna bliskost s neorealističkim pokretom, ali i izrazita glazbenost pjesničkog teksta nadahnuta tradicionalnim portugalskim pučkim popijevkama. U drugoj pak pjesničkoj zbirci — *O Canto e as Armas* (Pjev i oružje, 1967) još više dolazi do izražaja borbeni, militantni, ljevičarskom ideologijom obojen svjetonazor, pri čemu istaknuto mjesto zauzima motiv izgnanstva koji se i inače provlači kroz gotovo cjelokupno Alegreovo stvaralaštvo, kako pjesničko, tako i prozno.¹⁰ Struktura Alegreovog stiha uvelike je ukorijenjena u tradiciji drevnih luzitanskih kanconijera, ali i Camõesovog lirskog i epskog opusa, posjedujući jasno klasicističko i pučko obilježje, prisutno i u najnovijim pjesnikovim zbirkama (kao što je ona pod naslovom *Sonetos do Obscuro Quê* — *Soneti o nečem mračnom* iz godine 1993, gdje Alegre intertekstualno »polemizira« s književnim uzorima kao što je primjerice Dante, doživljavajući pjesnika kao »kapetana gerile« što »čas drži mitraljez a čas opet olovku«). Taj pomalo »revolucionarni« diskurs uočljiv je i u većini pjesama sa starogrčkim motivima po kojima je Manuel Alegre postao osobito popularan među portugalskim »grecistima« ili pak »polugrecistima« (kako bi to rekao Fernando Pessoa).

Četvrti »pjesnik-grecist« što ga ovdje predstavljamo — **José Augusto Seabra** rodio se 1937. u Portu. Diplomiravši pravo na Sveučilištu u Lisabonu posvetio se studiju književnosti, doktoriravši (1971) na pariškoj École des Hautes Études s tezom *Analyse structurale des hétéronymes de Fernando Pessoa: du poémodrame au poétodrame* (Strukturalna analiza heteronimâ Fernanda Pessoe: od poemodrame do poetodrame). Ta će Seabrina disertacija (nastala pod vodstvom Rolanda Barthesa) tri godine poslije (1974) biti objavljena u São Paulu pod naslovom *Fernando Pessoa ou o Poetodrama* (Fernando Pessoa ili poetodrama). Za vrijeme boravka u Francuskoj Seabra je predavao na Sveučilištu Vincennes da bi, vrativši se nakon revolucije 1974. u Portugal, postao profesorom na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Portu, gdje je (zajedno s pokojnim Antóniom Joséom Saraivom i Mariom da Glória Padrão) ujedno vodio Centar za proučavanje Pessoe (Centro de Estudos Pessoaanos), uređujući istovremeno časopis »Persona«. Poslije postaje veleposlanikom Unesca u Parizu, a od 1994. je angažiran i kao gostujući profesor na Sorboni. Urednik je časopisa »Nova Renascença« te suradnik brojnih drugih književnih časopisa (»Bandarra«, »Cadernos de Literatura«, »Colóquio/Letras«, »Gazeta Literária«, »Notícias do Bloqueio«, »Raiz e Utopia«, »Revista da Faculdade de Letras de Lisboa«, »Sílex«, »Vértice« itd.). Poznat je ne samo kao pjesnik, nego i kao esejist te politički stručnjak.

Kao pjesnik, Seabra se prvi put okušao 1961. zbirkom *A Vida Toda* (Cjelokupni život). Riječ je o zbirci koju je književna kritika dočekala kao izraz »jednog od najčuvstvenijih pjesnika političkog otpora proživljenog u mijeni njegove duševne dijalektike: žalost-radost, očaj-nada, strah-neustrašivost« (kako će se o Seabri izraziti književni povjesničar Óscar Lopes¹¹). No paralelno sa spomenutim »političkim otporom« i gorkim prognaničkim iskustvom što će se zarana pjesnički artikulirati u Seabrinom stvaralaštvu, ovaj pjesnik

kroz sve zbirke što ih je izdao¹² sustavno preispituje »korijene i utopije« (svoje) zemlje, nadilazeći razinu puke povijesno-političke prigodnosti. Seabrino se pjesništvo, kako to ističe i Álvaro Manuel Machado,¹³ neprestance kreće između nazočnosti i odsutnosti (pjesničke) riječi, naginjući heideggerovskom ontološkom propitivanju, pri čemu se pjesnikovo sjećanje gubi u zaboravu vječito nedorečene riječi. U tom su smislu posebno indikativne pjesme nadahnute starogrčkim motivima u kojima Augusto Seabra kritički nasljeduje svog velikog učitelja Fernanda Pessou, odnosno njegovog »klasicističkog heteronima« Ricarda Reisa.

BILJEŠKE

¹ *Arcádia Lusitana* osnovana je 1756. u Lisabonu, a prestala je s radom god. 1774.

² Ricardo Reis je, uz Ávara de Camosa i Alberta Caeira, treći najpoznatiji Pessoa heteronim. Reis je, kao isusovački đak, svestrano naobražen. Sav je prožet antičkim duhom. U filozofskom je smislu stoik. Odlikuje se neobičnom kultiviranošću pjesničkih oblika (epigrami, ode, elegije). Po izrazitim klasicističkim i romantičarskim obilježjima Reis je izravna suprotnost A. Caeiru.

³ Lourenço, Eduardo: »Para um retrato de Sophia«, in: Sophia de Mello Breyner Andresen: *Antologia*, Figuerinhas, Porto, 1985, str. 7-8.

⁴ Alberto Caeiro jedan je od Pessoa'skih pjesničkih heteronima. Njega ostali heteronimi smatraju svojim učiteljem. Stihovi mu predstavljaju otpor prema izvještačenom simbolizmu. Leksički je jednostavan, metrički slobodan. Namjerno izbjegava bilo kakav dodir s »kulturnim« pjesništvom.

⁵ Teixeira de Pascoaes (1877-1952) jedan je od vođa takozvanog saudosističkog pjesničkog pokreta, ali i pjesnik čija je poezija svojom očitom religiozno-metafizičkom usmjerenošću djelovala na kasnije religiozno-metafizičke portugalske pjesnike.

⁶ José Régio (1901-1969) i Miguel Torga (1904-1995) dva su najpoznatija pripadnika suvremenog religiozno-metafizičkog portugalskog pjesništva.

⁷ Op. Cit., str. 9.

⁸ Prevođen je na španjolski, francuski, talijanski, engleski, njemački, nizozemski, ruski, bugarski, rumunjski, mađarski, švedski, norveški, hrvatski itd.

⁹ Andrade, Eugénio de: *Poesia e Prosa (1940-1980)*, Porto, 2s. a., str. 390-391.

¹⁰ Posebno se to odnosi na romane, novele i memoarska djela, kao što su, primjerice, *Jornada de África* (Afričko putovanje, 1989), *O Homem do País Azul* (Čovjek iz Plave Zemlje, 1989) i *Alma* (Duša, 1995).

¹¹ V. Saraiva, António José; Lopes, Óscar: *História da Literatura Portuguesa*, Porto Editora, Porto, 131985, str. 1125.

¹² Glavne su Seabrino pjesničke zbirke (uz već spomenutu *A Vida Toda*): *Os Sinais e a Origem* (Znaci i podrijetlo, 1967), *Tempo Táctil* (Opipljivo vrijeme, 1972), *Desmemória* (Zaborav, 1977), *O Anjo* (Anđeo, 1980), *Gramática Grega* (Grčka gramatika, 1985), *Do Nome de Deus* (O Božjem imenu, 1990), *Fragmentos do Delírio* (Krhotine bunila, 1990), *Epígrafes* (Natpisi, 1991) i *Enlace* (Splet, 1993).

¹³ V. *Dicionário de Literatura Portuguesa* (Organização e Direção de Álvaro Manuel Machado), Editorial Presença, Lisboa, 1996, str. 443.

»USKRSNUT ĆEMO...«

(CIKLUS PJESAMA S ANTIČKIM MOTIVIMA ČETIRIJU SUVREMENIH
PORTUGALSKIH PJESNIKA: S. DE MELLO BREYNER ANDRESEN, E. DE
ANDRADEA, M. ALEGREA I J. AUGUSTA SEABRE)

Sophia de Mello Breyner Andresen

USKRSNUT ĆEMO

Ressurgiremos ainda...

Uskrsnut ćemo opet podno zidina Knososa
I u Delfima tom središtu svijeta
Uskrsnut ćemo opet u tvrdoj svjetlosti Krete

Uskrsnut ćemo ondje gdje riječi su
Ime stvari
A obrisi jasni i živi
U oštroj svjetlosti Krete

Uskrsnut ćemo ondje gdje kamen je zvijezda i vrijeme
Kraljevstvo čovječje
Uskrsnut ćemo da bismo zemlju gledali s lica
U čistoj svjetlosti Krete

Jer priliči prosvijetliti srce čovječje
I uzdići crnu pomnživost križa
U bijeloj svjetlosti Krete

KORA

Alta e solene mais alta...

Visoka i svečana viša od svjetlosti
Danom vlada
Troma i sveta bljedoća Partenona

Uzburkani vjetrom listovi plešu

Na pokrajnjem stolu Kora uspravnog nosa i spletene kose
 Služi kao tumač podižući pehar
 Nazdravlja njemačkim trgovcima što su opljačkali
 Grčku i gotovo svu Europu
 Da bi poslije poraza svojih generala
 Dobili rat

Kava je s talogom — relikvija Turaka
 No u osmoljenom vinu u svježini vinograda
 U nježnom blagom povjetarcu u blijedim stupovima
 Nešto božanstveno iznenada posjećuje
 Svjetlost trenutka

V (AURIGA)

A nudez dos pés...

Nagost stopala oblikovanih ljubavlju i pomnošću kipara
 Iskazuje čistu nagost tvog bivanja na zemlji
 Dugačka tunika što pravilno pada niz tijelo kazuje strogu
 Vertikalu tvoje mladosti
 Nježno bilo i jedra božanska ruka kazuju
 Misao hitru i oštromnu poput Atene
 Volju osjetljivu i vedru:
 Ti se pak sâm vladaš poput tvojih konja

Sočne usne nadute poput ploda
 Kazuju tvoju zanosnu i ozbiljnu ljubav spram života
 A ispod brončanih trepavica u očima od pokosti i oniksa
 Promatra nas tvoja smirena strast
 Tvoja nakana
 Da u sebi samom proslaviš prirodni poredak božanskog
 Imanentan broj

EPIDAUR 62

Oiço a voz subir...

Osluškujem glas kako se penje posljednjim stepenicama
 Osluškujem krilatu bezličnu riječ
 Prepoznajuć je jerbo više nije moja

AHAJA

Aqui despi meu vestido...

Ovdje svukoh haljinu izgnanstva
I s koraka svojih istresoh prašinu izjalovljenih susreta

SUNION

Na nudez da luz...

U nagosti svjetlosti (čija nutrina tvori vanjštinu)
U nagosti vjetra (što okružuje samoga sebe)
U nagosti morskoj (udvostručenoj solju)

Jedan po jedan izriču se stupovi Suniona

EPIDAUR

O cardo floresce...

Na vedrini dana cvate stričak. Na blagosti dana rastvara se smokva. Eto
tuđinske zemlje gdje svaka je stvar:
iznijeta na svjetlost
iznijeta na slobodu svjetlosti
iznijeta na začudnost svjetlosti.

Eto me zaogrnuće suncem i tišinom. Razgalamih se ne bih li uništila Minotaura i palaču. Razgalamih se ne bih li razorila plavu sjenu Minotaura. Jer on je nezasitan. Dan za danom blaguje godine našeg života. Ispija krvavu žrtvu naših dana. Izjeda okus našega kruha našu radost života. Moguće je da poprimi obličje hobotnice kao na vazama iz Knososa. Tada će za sebe reći da je morski ponor i mnogostrukost zbilje. Tada će reći da je dvostruk. Da s kamenom može postati kamen, a s algom alga. Da se može sklopčati i rasklopčati. Da njegove ruke grle. Da je okrugao. No odjednom ćeš opaziti kako je riječ o čovjeku što u sebi nosi silovitost bika.

Oslobodit ćeš se, međutim, tek ondje, na jutru Epidaura. Gdje zrak dotiče tvoje lice kako bi te prepoznao i gdje ti se blagost svjetlosti čini besmrtnom. Tvoj će se glas popeti sâm stepenicama od blijedog kamena. I tebi će se vratiti sređena teorija slogova — čistih nositelja vedrine.

SUMRAK BOGOVA

Um sorriso de espanto...

Na egejskom otočju čudnovat isklija smiješak
Homer rascvate lice nad morem
Kouros uznapredova točno jedan korak
Bljedoća Atene zaikri danom

A onda jasnoća bogova pobijedi čudovišta na zabatima
svih hramova
I u dubinu svog carstva povukoše se Perzijanci

Pobjedu slavismo: u velikim
Bijelim dvorištima bijaše izložen i žrtvovan mrak
Grad je pročistio promukli zborski krik

Poput delfina nestašna radost
Okruži lađe
Tijelo nam bijaše nago jer točnu
Pronađe mjeru
Izumismo: stupove Suniona imanentne svjetlu

Ugasiše se međutim
Stari bogovi unutrašnje sunce stvari
I otvori se praznina što nas dijeli od stvari
Bunovni smo odsućem opijeni smo odsućem
Glasnicima Julijanovim odgovori Sibila:

»Idite i recite kralju da prekrasnu palaču razori zemlja
Febus već kolibe nema ni lovora proročkog ni vrela milozvučnog
Voda što žubori ušutje.«

ITAKA

Quando as luzes da noite...

Kada se nepomična svjetlila noći odraze u zelenim vodama Brindisia
Napustit ćeš smeteno pristanište gdje vrpolje se riječi koraci vesla i
dizalice

Radost će se u tebi usijati poput ploda
Poći ćeš prema pramcu između crnih skutova noći
Bez ikakvog vjetera bez ikakvog povjetarca tek uz šum rogača u tišini
No uslijed iznenadnog njihanja predosjetit ćeš hridi

Pa kada se barka stane kotrljati u neprozirnom mraku
Izgubit ćeš se u utrobi noći u disanju mora
Jer vigilija je to nekog drugog rođenja

U snažnom plavetnilu tik iznad mora probudit će te sunce
Uspinjat ćeš se sporo poput uskrišenikâ
Povratit ćeš si osebnost i prvobitnu razboritost
Izronit ćeš osnažena i objedinjena
Začudena i mlada poput starinskih kipova
S kretnjama još uvijek uvijenim u nabore tvog plašta

DELPHICA

IV

Desde a orla do mar

S ivice mora
Gdje sve je započelo nedirnuto prvoga dana mene
S ivice mora
Gdje vidjeh na pijesku trokutaste tragove galebova
Dok nebo slijepo od svjetla ispijaše kut njihova leta
Gdje zanosno voljeh boju težinu i potrebit oblik školjaka

Gdje vidjeh kako neprestance propada arhitektura valova
Plivajući otvorenih očiju prozirnošću voda
Ne bih li prepoznala šumaricu stijenu rogača mežuzu
Ne bih li postavila uspravnu os moguće gradnje
U soli i kamenu

Iz sjene šumarka
Gdje se izdigla očuđenost i neimenovanost prve noći
I gdje u svoje biće primih jeku i ples višestruke svijesti
Iz sjene šumarka s ivice mora

Uputih se u Delfe
Vjerujući da je svijet posvećen
I da ima središte
Što ga ocrtavaju dva orla u bronci nepomičnog i tegobnog leta

No kada sam pristigla palača ležala rasuta i razorena
Orlovi se sakriše na mjestu najdrevnije sjene
Jezik se iskrivio u ustima sibile

Voda što je početka osluškivah više se nije čula
 Tek Antinoj pokazivaše svoje opojeno tijelo
 Svoj podnevni nokturno

OPET U DELFIMA IZRANJA PITON...

VII

De novo em Delphos o Python emerge

Opet u Delfima izranja Piton
 Iz sna suspregnutog pod teretom vjekova
 Orli otkloniše let
 Na planinskoj kosi tek pčele još zuje svoj glasni brončani zuj
 Podno crnih oblaka i boležljivih ljeta izranja Piton
 Poremećen je prirodni poredak božanskog
 Iznova raste vlast čudovišnog
 Iznova raste vlast »Trulog«
 I tijelo je Pitonovo iznenada objedinjeno
 Nijedan bog ne diše u dahu stvari
 Strojevi rastu izranja Piton
 Podno vlažne unutrašnjosti zemlje tromo se miče njegovo prstenje
 U njegova usta vjetrovi Azije donose
 Prodoran vrisak tantra bijesa
 Sve se vrti u silovitosti trenutka
 I nijedna stvar nije sazdana od kamena

EVO...

Eis aqui o país...

Evo zemlje imanentnosti bez mane
 Kraljevstva što te objedinjuje
 Podno šumora lišća u bozima

MINOTAUR

Em Creta

Na Kreti
 Gdje Minotaur vlada
 Okupah se u moru

Ima neki brzi ples što se pleše pred bikom
U prastaraj mladosti dana

Nijedan me opijum nije opio ni prikrio ni zaštitio
Ispih tek smolu prolivši na zemlju dio što pripada bozima

S Krete
Se okitih cvijećem žvaćući živu gorkost trava
Kako bih se posve probuđena pričestila zemljom
S Krete
Poljubih tlo poput Odiseja
Putujuć nagom svjetlošću

Sama bijah opustošena poput grada u razvalinama
Što ga nitko nanovo ne podiže
No na suncu mojih praznih dvorišta
Vlada nedotaknut bijes
Prodiruć sa mnom u unutrašnjost mora
Jer pripadam rasi onih što rone otvorenih očiju
Prepoznajući ponor kamen po kamen šumaricu po šumaricu
cvijet po cvijet

Dok more je kretsko potpun plavet iznutra
Nečuvjen prinos prvotne radosti
Po kojoj plovi sjena Minotaura
Slikarije valovi stupovi i ravnice
Na Kreti
Potpuno budna proputovah dan
Koracanje unutrašnjošću silovitih i crvenih palača
Palača uzastopnih i muklih
Gdje se izdiže izdisaj žuboreće tmine
I gdje nas motre zjenice napola plave od polutame i užasa
Imanentnih danu -
Koracah dvojnomo palačom boja i sučeljavanja
Gdje Vladar Ljiljanâ ocrtava svoje jutarnje kretnje

Nije me opio ni prikrio ni zaštitio nijedan opijum
Dioniz što sa mnom pleše na valu ne prodaje se ni na jednom
crnom tržištu

Već raste poput cvijeta onih čije se bivstvo
Neprestance traži i gubi razjedinjuje i sjedinjuje
A ovo je ples bivstva

Golemi zidovi minojskog grada
 Na Kreti
 Sazdani su od ilovače zamiješane algama
 Pa kada se okrenuh iza svoje sjene
 Vidjeh da je sunce što dotiče moje rame plavo

Na Kreti gdje Minotaur vlada proputovah val
 Potpuno budna očiju otvorenih
 Bez opijuma i čarobnog napitka
 Tek s vinom ispijenim sučelice svečanosti stvari —
 Jer pripadaam rasi onih što prolaze labirintom
 Ne gubeći nikad nit riječi

U KORINTSKOM ZALJEVU

No golfo de Corinto

U Korintskom zaljevu
 Vidljiv je dah bogova
 Lûk je to kolobar oblak
 Oko planina i otoka
 Silnijim i čarobnijim nebesima nalik

Miris bogova preplavljuje ulice
 Miris je to smole meda i voća
 Gdjeno se ocrtvaju velika glatka i sjajna tijela
 Bez boli bez znoja bez plača
 Bez najmanje bore vremena

Zalaskom sunca širi se svjetlost boje duda
 To besmrtna i tajnovita krv je bogova
 Što s našom se krvlju sjedinjuje i bori

HRAM ATENE AHAJSKE

O templo de Athena Aphaia...

Hram Atene Ahajske sjajan je pozlaćen i zemljan
 poput klasja žita
 Što se uzdiže prema nebu na vrhuncima EGINE
 Hram Atene Ahajske sjajan je pozlaćen i zemljan
 poput djevojaka
 Što se uzdižu poput klasja na vrhuncima EGINE

Hram Atene Ahajske u svojoj je oporoj žitnoj ljupkosti
 Sjajan pozlaćen i zemljan poput djevojaka od klasja
 Što su ga bozi preobrazili u stupovlje
 Pored mora na obroncima EGINE

EFEB

Claro e esguiamente medido...

Vedar i odmjeran vitko poput amfore
 Poput amfore
 Sadrži vino jako i smolasto
 Opijenost bistrinu svog skrivenog obličja
 Njegova prozirnost vodi nas u susret noći
 Njegova pravilnost stupa predsjedja imanentnosti nesreća

GRCI

Aos deuses supínhamos...

Bozima pridjenusmo blistavu opstojnost
 Subivstvenu moru oblaku drveću svjetlosti
 A u njima dugi bijeli obrub pjenâ drhtaj vala
 Žuboreće i tajnovito zelenilo šumarka zlato što se izdiže iz klasja
 Okuka rijeka svečani oganj planine
 I veliki lúk zraka zvučnog lakog i slobodnog
 Uranjahu u vidljivu svijest
 Ne gubeći pritom cjelovitost svečarskog ozračja prvoga dana -
 Tu smo opstojnost priželjkivali za nas ljude
 Ponavljajuć zbog toga obredne čine što ponovno uspostavljaju
 Cjelovitost prvotnog bivstva stvari -
 A što nas je učinilo pažljivima spram svih oblika što ih poznaje
 sunčeva svjetlost
 Kao i spram unutrašnje tmine koja nas nastanjuje
 I unutar koje plovi neizreciv sjaj

GRČKA 72

De novo os Persas...

Iznova će se povući Perzijanci na granice svog carstva
 Utopljeni u daljinu i smeteni vjetrom
 Iznova će dan biti gladak nad ivicom mora
 Ništa se neće nadviti nad čisto jutro imanentnosti

Eugénio de Andrade

SUNION

Nesse novembro nos flancos

Kako tog studenog u bokovima
sutona
govoriti među užarenom
šutnjom

o sunionskim stupovima
na granama ljubavi,
kako govoriti
o liticama

tako li je daleka
i okretna svjetlost pčela?

DELFI

Será que noite...

Zar noć e da bi mogla zaspati
baš mene moli kapljicu vode?

PREDGRAĐA ATENE

O plátano...

Platana,
I cičavo sunce
u okomici cvrčaka.
I rijeka gotovo pri ruci.
I žubor,
ne nimfi: riječi.
Modrina je bijela,
tvrda.
Dva čovjeka snivaju
sada
u sjeni večeri
I sjećanja.

TEBA

Era um lugar onde só

Bilo je to mjesto
na koje me moglo dovesti isključivo
pjesništvo -
mjesto smrti, svjetlosti
nagrižene,
rijetke.
Čak i
vjetrom zaprašen
zakržljali
mogranj
bijaše od kamena.

TURIZAM NA KRFU

Onde Ulisses avistou Nausica

Tamo gdje Odisej opazi Nausikaju
za ljeta što se igralo pješćanim žalima
sada vreba neodlučan i skitnički
kuk neke sirene
ili možda nekog skotoložačkog anđela.

PERUNIKE S KRFA

Em Corfu os asfódelos...

Mora da čepljezi cvatu
na Krfu, kad
vjetar ih prigiblje pustinjom
usnama izvire voda.

CVIJET TESALIJE

Foi longa e fastidienta...

Put bijaše dug i zamoran, no stigismo na vrijeme kako bismo u toplome srcu jeseni odslušali pjev cvrčaka na sljemenu maslina i odgledali cvat čepljeza na planinskoj padini. Bijasmo nedvojbeno u Grčkoj. Pa iako je ovaj najsvetiji predio zemlje turizam preobrazio u vječiti i jeftini sajam, ponešto je ipak odolijevalo toj kugi: epidaurski stričci, arkadijski

cvrčci, eginski čapljezi. I još nešto: svjetlost bez tega stupovlja i gusto plavetnilo Korintskog zaljeva. I Akratos, pastir iz Meteora što među osovljenim liticama zviždaše kozama, vodeći ih znalačkim okom do travnatih busena što su, tko će ga znati kako, iznicali iz stijene. Bijaše pedesetogodišnjak, još uvijek lijep, očiju crnih, s grudima vrapca što se hrani na gumnu — grudima kroz koje ulažahu vjetar i mjesečina. Gdje li je samo naučio engleski kojim nam se obraćao? Je li sišao s Parnasa, krenuvši u London kako bi u tamošnjim restoranima prao tanjure? Ili je proveo godine i godine raznoseći prtljagu u obližnjem Hotelu Divani? S kakvim je to turistima razmjenjivao milovanja, slinu, košulje, spermu? I kakva li su se to napola otvorena vrata zatvorila za njim kasno u noći, dok je, svlačeći se, šaputao: *Do you like me?* Naravno da nam se sviđaš, Akratose. Svima nam se veoma sviđaš, jer grizući tvoj struk u noći sedam vrutaka, u tebi ljubimo Odiseja i Nausikaju, Ahila i Hektora, prozirne vode Paleokastritsa i ritmove u rasponu od Ode do Afrodite. Volimo te svi: ja, papa, Billy Budd, gospođa Thatcher, Plácido Domingo; svi se teška srca opraštamo od tebe, kako bismo pošli u smrt što će se dogoditi tko zna gdje, no zacijelo daleko od tvojih koza i od tog cvijeta Tesalije što si ga nosio u dubokoj noći.

VESELA ŠETNJA

Chegaram tarde...

Kasno su u moj život pristigle
palme. U Marraquexeu vidjeh jednu
koju je Odisej kupio
Nausikaji, no ljubav
spram njih u meni se zače
tek u Vrtu vesele šetnje. Visoke su
poput Homerovih mornara.
Uz more izazivlju vjetrove
što dolaze sa sjevera i juga,
s istoka i zapada,
kako bi ih previnuli u struku.
Neranjive — i tako nage.

OTOK

Tanta palavra para chegar a ti

Toliko riječi kako bih ti prišao,
toliko riječi,
a nijedna na cilju
među ruševinama
zanosa otok,

vječito mijenjajuć
 obličje i mjesto, drhtavi
 plamen, lijeni
 bjegunjavi val
 Odisejevog mora boje vina.

S ODISEJEM

Com Ulisses...

S Odisejem na pramcu, tko li to ne bi volio
 ploviti morima? Kada sam onomad
 posljednji put bio na otoku još uvijek
 me vodila njegova sjena.
 Na hramskom brežuljku
 sretoh tek strovaljene
 stupove, stričke i divlje kupine što uokrug
 skrivaju poneko zmijsko gnijezdo.
 Dok sam razmišljao o tim ljudima
 što su se borili poput nekog tko sladostrasno
 uživa u vlastitoj smrti, slučajno
 spazih bijelu grančicu
 gloga i kako s nje
 teče mlaz crne krvi
 gubeći se u nagoj zemlji.

Manuel Alegre

POHVALA APOLONU

Não sei das forças da noite

1.
Ne poznajem sile noći
Niti ću s vješticama plesati u čast Dionizu
Ići ću u Delfe slaviti Apolona

2.
Sred polja pjevah
u čast zemlji svjetla
Voljeh igru i trku
Dražest vino vjetar plavetno more

Dvorište tražim sjenovito i sunčano
Što gleda prema jugu

KIP KONJANIKA

Da velha estátua...

Od prastara kipa osta tek noga
Ljevica noga na konju
No kipu ipak ništa ne nedostaje
Sama ta noga jest konj i konjanik
Teret i trka
Ili možda poruka što ne stiže na vrijeme

Ta noga je više no noga: pogled i ruka
Ona je sama svekoliko tijelo i svekolika duša

Svaki je živac poput napeta luka
I u svakom je mišiću najveća moguća napetost
Čovjeka što ide u smrt ili u slavu

U njoj je lom oružja i Povijesti
Nosi pečat opasnosti i sudbine
Njezina utrka utrka je tragedije ili pobjede

DELFI

E de repente o sol...

Odjednom sunce stade udarati o stijenu
 U kolima i sjaju prolazi Apolon
 Dok barbari pristižu s aparatima o ramenima
 Pitonisa još uvijek odgovara:
 »Nijedan drugi bog neće obitavati u Delfima«

OTOK KOS

Eu sabia que tinha...

Znao sam da mora postojati mjesto
 Gdje se dotiču ljudsko i božansko
 Ne zemlja u pravom smislu riječi sveta
 Već zemlja za čovjeka i za bogove
 Stvorene na njegovu sliku i priliku
 Mjesto usklađeno
 S vlastitom tragedijom
 No mjesto gdje svjetlost potiče na traganje za istinom
 I gdje čovjek nema drugih granica
 Osim granica vlastite slobode

PERIKLOV GOVOR ATENJANIMA

Deixai-os em treino premanente

Pustite ih nek vječito vježbaju
 Kao da život se svodi na vježbu
 Atena voli pjesništvo i vino
 A Sparta žrtvu
 Nek nam predbacuju lagodan život i površnost
 Neka govore da ne znamo čuvati tajnu
 I da se ne znamo boriti
 U Ateni vlada sloboda
 A u Sparti strah

Naša je snaga u različitosti

Nisu potrebna dokazivanja ni disciplina
 Atena živi kako hoće i kako joj se sviđa

Jer hrabrost se ne uči niti se podučava
Naša je hrabrost urođena
A ne nametnuta

Pustite ih neka govore kako će pobijediti
Oni bježe od života zbog straha od smrti
Mi pak idemo u smrt zbog ljubavi prema životu
I dok se Sparta bori isključivo zbog dužnosti
Mi ćemo se boriti s radošću

I zato Atena neće biti pobijedena

SUNION

Os persas podem chegar...

Još uvijek se ovdje u svakome času mogu stvoriti Perzijanci
Nepažljiv će čovjek čuti tek
Znamenja nošena vjetrom
Iz magle međutim dopire šum barki

Tko zna hoćemo li stići na vrijeme
Kako bismo u Salamini
branili Atenu

SALAMINA

Irei morrer ainda a Salamina

Ići ću mrijeti put Salamine
Sve ako od stara propala sjaja
Ne osta do nered i puste ruine
Ići ću mrijeti put Salamine
Za sunce za svjetlost za lijepost raja

José Augusto Seabra

»TOLIKO...«

Tanta ruína...

Toliko bezimernih
razvalina. Koju to
abecedu sklanjati
među jezikom
ostataka? Nepromišljenu
hekatombu
utaženih
bogova.

»CVRČCI OPKOLIŠE...«

As cigarras rondavam...

Cvrčci opkoliše
postraničja svinute
Akropole, ponavljajući
izglodane slogove
stoljećima
ništavila.

»PO SILASKU...«

Da descida ficavam...

Po silasku ostadoše
tragovi bijele prašine
i vremena. Okružismo
odsutne stupove
razorene
povijesti. Bijaše vrijeme kada sunce
obilazi
Agoru.

»MRTVAČKI BLIJEDE KARIJATIDE...«

Cariátides...

Mrtvački blijede
karijatide
ravnodušnih
profila:
koja to pohota
nikad ne dotiče
ova grozničava
lica?

»PADINOM ODZVANJAHU...«

Pela encosta soaram...

Padinom odzvanjahu
posljednji koraci
aeda zalutalog
u tolikoj svjetlosti. Svake bi noći lutao
između usnule Pitije
i mrtve
zmiје. Katkad bi pak ponavljao
istrošene zvukove među mahnitim
usnama. Govorio bi kako je izumio
ostatke nekog slijepog
jezika.

»OD KOJEG SE TO PORAZA...«

De que derrota te ergues...

Od kojeg se to poraza oporavljaš, iz hrama
prognana Geo? I gdje ćeš
to izniknuti između ognja
ledenih slogova
u zmijskoj noći
posljednje
sibile
ako ti razoriše oltar?

»PENJAHU SE HRAPAVIM...«

Trepavam a rugosa...

Penjahu se hrapavim
brežuljkom Hephaistosa
tragajući za sjenom
neke druge Predodžbe.
Tek tada odmjeriše
ivicu udaljenosti
Pniksa
od Areopaga. Znali su
da kukuta strpljivo čeka
počinak
stopala.

»KOJA TO JEKA...«

Que eco não soa...

Koja to jeka ne ječi
ak' flauta svira
dok lirom
Apolon zveči

zvuk iskonskog vrela
što vjetrić ga cijedi
među ostacima
štono tijelo ih rijedi?

To Geja je, boginja
štono umire tako
u mahnitoj noći

bez glasa što bi je plak'o.
Tek promukli cvrčci
mole se njezinoj moći.

»O PJESMO HIPERIONA...«

Canto de Hipérion...

O pjesmo Hiperiona
bez Diotime,

dome zemaljski,
božanstvena Grčko,

nek sunce te vodi
i bog nek te obdari
od progona do progona
saćem i nektarom

u svemu što pišeš
slog po slog
na gorkome jeziku

što te kroti
oslobađajuć te
ropskoga glasa.

»OVDJE BAŠ ULIKS...«
Aqui Ulisses...

Ovdje baš Uliks
sidri se sada
na mitski gat,
tu gdje i kada

beskraja vlat
se spliče.
I svako je biće
u pjesmi sirena

ispis il' mijena
u epopeji

dok boginja ništi
plašt čistoj Ideji.

»POJMIMO DAKLE...«
Entenda-se: o fulgor...

Pojmimo dakle: zvukovlja
bljesak i pepeljnu smisla dubinu. Pojmimo dakle:
ranjenu
tišinu.

ANTÓNIO GEDEÃO I RUY CINATTI: DVA BARDA MODERNOG PORTUGALSKOG PJESNIŠTVA

Portugal je, zasigurno nimalo slučajno, već odavno prozvan *zemljom pjesnika*. Među znatnim dijelom njegove intelektualne elite pjesništvo, naime, još uvijek predstavlja takav »modus vivendi« koji pjesnicima osigurava zavidan položaj na društvenoj ljestvici, gotovo mjerljiv s položajem zvijezda glazbene estrade ili nogometnih igrališta. Jedan od temeljnih pokazatelja društvenog ugleda pjesnika u toj najzapadnijoj europskoj državi jesu i iznimno svečano slavljene obljetnice njihovog rođenja, odnosno smrti (i to ne samo one »okrugle«!). Tako je nedavno u gotovo svim zemljama portugalskog jezičnog izraza putem raznih medija obilježena devedeseta obljetnica rođenja jednog od najstarijih, ali još uvijek djelatnih portugalskih, odnosno luzofonih pjesnika — Antónia Gedeãoa, kao i deseta obljetnica smrti osnivača čuvenih »Pjesničkih sveski« — pjesnika Ruya Cinattia. Iako posve različitog, u mnogo čemu dapače i oprečnog socijalnog, političkog, ideološkog, pa čak i, ako se tako može reći, estetskog »svjetonazora«, oba spomenuta pjesnika (i, što je, čini se, prilično znakovito, međunarodno uvažena prirodoznanstvenika!) imaju i nešto neupitno zajedničko, a to je snažno čovjekoljublje koje je ujedno i »središnja os« njihovog pjesništva. Možda i zbog toga što su i jedan i drugi, kao istaknuti znanstvenici, uvelike osjetili pogubnu opasnost koja istinskom humanizmu prijete od scientističke ideologije, odnosno, točnije, religije.

António Gedeão (pravim imenom Rómulo de Carvalho) rodio se u Lisabonu 24. studenog 1906. U istom je gradu završio studij fizike i kemije, posvetivši se pedagoško-znanstvenom radu. Cijeli svoj radni vijek proveo je u srednjoj školi, postavši legenda portugalskog školstva, ali i znanosti. Naime, sve do pedesetih godina (kada počinju izlaziti njegove prve pjesničke zbirke) Gedeão je bio poznat isključivo kao vrsni didaktičar i stručnjak za povijest (prirodnih) znanosti. Mnogobrojni školski udžbenici i znanstveni radovi učinili su ga poznatim ne samo u domovini, nego i u inozemstvu. Bio je jedan od rijetkih pojedinaca koji su, prema svjedočanstvima njegovih učenika, u sebi uspjeli »sretno sjediniti pedagoga i znanstvenika«. No veliku popularnost u portugalskoj kulturnoj sredini António Gedeão ne duguje toliko znanosti koliko svom dubokom čovjekoljublju« koje ga je »natjeralo« da se u pedesetoj (sic!) godini života počne baviti pjesništvom.

Od godine 1956. do danas objavio je desetak knjiga pjesama: *Movimento Perpétuo* (*Vječito gibanje*, 1956), *Teatro do Mundo* (*Teatar svijeta*, 1958), *Máquina de Fogo* (*Ognjena naprava*, 1961) — objedinjene u zbirci *Poesias Completas /1956-1961/* (*Sabrane pjesme /1956-1961/, 1964*); *Poema para Galileo* (*Pjesma Galileu*, 1964), *Linhas*

de Força (*Siloviti reci*, 1967) — objedinjene u drugom izdanju *Sabраниh pjesama /1956-1967/*; *Poemas Póstumos* (*Posmrtnе pjesme*, 1983), te *Novos Poemas Póstumos* (*Nove posmrtnе pjesme*, 1990).

Paralelno s poezijom Gedeão je stvarao i prozna, te kazališna djela. Naročit uspjeh postigao je popularnom zbirkom pripovijedaka pod naslovom *Poltrona e Outras Novelas* (*Fotelja i druge novele*, 1973), u kojoj na poseban način dolazi do izražaja njegova »realistička prijemljivost za frustracije i ciklička ponavljanja lisabonskog srednje-građanskog ili hohštaplerskog života«. ¹ Od mnogobrojnih Gedeãovih didaktičkih, pedagoških, znanstvenih (napose historiografskih) djela po kojima je postao poznat i izvan granica Portugala osobito se ističe glasovita *História do Ensino em Portugal* (*Povijest školstva u Portugalu*, 1987).

Premda je António Gedeão vrlo cijenjen i kao jedan od najvećih stručnjaka za povijest prirodnih znanosti (što se vidjelo i prilikom nedavne proslave njegovog devedesetog rođendana), ipak se može reći da mu je popularnost naglo porasla tek poslije objavljivanja prve pjesničke zbirke. O Gedeãovoj iznimnoj pjesničkoj popularnosti govori podatak da je knjiga njegovih sabраниh pjesama — *Poesias Completas* — do danas izašla u više od deset izdanja. Pritom valja napomenuti da se Gedeão ni kao *pjesnik* nije do kraja odrekao svoje »uže struke« — povijesti prirodnih znanosti (napose fizike i kemije) — što će biti vidljivo u mnogim njegovim pjesmama (od kojih je ona pod naslovom »Pjesma o alkemičaru« postala gotovo »zaštitni znak« tog »najstarijeg djelatnog luitanskog poete«). Uostalom, između tvarnog *inženjeringa* (al)kemije i verbalnog *inženjeringa* pjesništva oduvijek su postojale stanovite demiurške srodnosti... Nije stoga nimalo neobično da neki od Gedeãovih poetičkih postupaka uvelike podsjećaju na pojedine znanstvenoistraživačke metode. Kao da se pjesnik »igra« znanstvenika. Ali doista samo *igra*, jer pažljivijem je čitatelju odmah uočljiv autorov ironičan odmak od znanstvenog poimanja zbilje, odnosno, ideologiziranim rječnikom rečeno, »svjetonazora«. Jednako »distanciranje« može se uočiti i u odnosu na religiozni pristup stvarnosti (v., primjerice, završne stihove Gedeãove »Pjesme o prirodnom bivanju«). Gedeão, naime, uporno odbija »žablju perspektivu« pristupa svijetu koju nudi (prirodna) znanost, ali, jednako tako, i »ptičju perspektivu« koju nudi religija. Kako da se, međutim, čovjek postavi spram svijeta koji ga okružuje (a nerijetko i u potpunost zarobljava!), na to pitanje ovaj »posljednji živući luzitanski alkemičar« ne daje (izravan) odgovor. Odnosno, točnije, odgovor na nj mora svaki od nas pojedinačno iščitati iz njegovog pjesništva. U tome i jest originalnost Gedeãovih stihova — stihova što, prema Jorgeu de Seni, izražavaju »veličanstvenu viziju svijeta u kojem se ljudski rad i osamljenost pojedinca upotpunjavaju radi stvaranja prisnog i nepriopćivog humaniteta«. ²

Za ista Gedeãova na pjesništvo primijenjena humanistička načela, ali s posve različitim svjetonazorskim »predznakom«, zalagao se i šest godina mlađi Cinatti.

Ruy Cinatti Vaz Monteiro Gomes rodio se 1915. u Londonu, ali je još kao dijete s obitelji preselio u Lisabon, gdje je poslije završio studij agronomije, objavivši niz zapaženih znanstvenih radova na temelju kojih će uskoro postati jedan od vodećih

stručnjaka na području fitogeografije. Radio je i kao meteorolog. Kao jedan od najvećih »svjetskih putnika« našeg vremena proputovao je gotovo čitavu kuglu zemaljsku. Dugo je vremena boravio na Istoku, posebno na nekadašnjem portugalskom kolonijalnom posjedu Timoru, gdje je stanovito vrijeme obavljao dužnost tajnika tamošnjeg guvernera, a poslije i voditelja agronomske službe. U Engleskoj je (na Oxfordskom sveučilištu) završio i studij socijalne antropologije, djelujući neko vrijeme kao istraživač u tzv. Izvršnom odboru za prekomorska istraživanja (Junta de Investigações do Ultramar). Osnivač je i jedan od urednika glasovite književne, odnosno pjesničke publikacije »Cadernos de Poesia« (»Pjesničke sveske«), kao i osnivač i urednik časopisa »Aventura« (»Pustolovina«), koji je u vrijeme Drugog svjetskog rata (točnije, od 1942. do 1944. god.) odigrao značajnu ulogu u kulturnom životu onodobnog Portugala. Umro je u Lisabonu god.1986.

R. Cinatti je objavio petnaestak knjiga pjesama. U njegovim prvim pjesničkim zbirkama — *Nós não Somos Deste Mundo (Mi nismo od ovoga svijeta, 1941)*, *Anoitecendo, a vida recomeça (Život ponovno počinje svečeri, 1942)* i *Poemas Escolhidos (Odabrane pjesme, 1951)* — osjeća se prilično snažan utjecaj presenčističkog naraštaja (poglavito u pristupu »arhetipu« misterija), ali i romantičarskih (Shelley i Herculano), kao i zakasnijih ultraromantičarskih strujanja. U naredne dvije knjige pjesama — *O Livro do Nómada Meu Amigo (Knjiga o mojemu prijatelju nomadu, 1958)* i *O Tédio Recompensado (Nagrađena dosada, 1968)* — prije spomenute ostatke romantičarskog diskursa zamjenjuje »koncizni imažinizam što oscilira između neuvjerene suhoće stila i mješavine satire i sna«.³ U kasnijim zbirkama — *Sete Septetos (Sedam septeta, 1967)*, *Memória Descritiva (Deskriptivno sjećanje, 1971)*, *Borda d' Alma (Okrajak duše, 1972)*, *Conversa de Rotina (Rutinski razgovor, 1973)*, *Import-export (1974)*, *Cravo Singular (Jedinstveni karanfil, 1974)*, *O a Fazer, Faz-se (Radeći, radimo, 1974)* i *56 Poemas (56 pjesama, 1981)* — prema Saraivi-Lopesu, »struktura slika ustupa mjesto izravnom promišljanju i humoru natopljenom proznošću koji u biti znače povratak prvotnoj tematici...«⁴ Spomenimo na kraju da je Cinatti pisao i prozu, ostavivši za sobom (uz mnogobrojne monografije posvećene Timoru, kao i neka druga manje poznata djela) i čuvenu pripovijest pod naslovom *Ossobó* (objavljenu 1967), nadahnutu afričkom crnačkom mitologijom.

Većina portugalskih književnih kritičara Ruya Cinattia smatra jednim od najoriginalnijih osobnosti luzofone književnosti, odnosno pjesništva dvadesetog stoljeća. U njegovom životu i djelu neprestano se, naime, prelamaju Istok i Zapad, i to kroz prizmu »kulture katoličkih korijena« (kako će se izraziti Jorge de Sena) — kulture koja Cinattijevom stvaralaštvu daje humanistički ton na kojem počiva njegovo pjesništvo. To je pak pjesništvo, prema sudu književne kritike, bilo jedno od prvih koje je »dostojanstvenošću jezika i strogom neovisnošću nauma«⁵ u portugalskoj književnoj sredini »reafirmiralo onaj uzvišeni osjet kulturoloških zahtjeva pjesničke 'pustolovine' što ga je obznanila skupina oko *Orfeja*«. ⁶ Kritičari su, jednako tako, veoma rano zapazili i činjenicu da cjelokupno Cinattijevo pjesničko, a velikim dijelom i prozno stvaralaštvo (napose se to odnosi na njegovu pjesničku prozu!) uporno pokušava nadići »humanističko-

literarni subjektivizam« (sintagma J. de Sene) presençističkog književnog kruga. To mu je, čini se, i pošlo za rukom, jer Cinattia danas, ponovimo to još jednom na kraju, smatraju jednim od najizvornijih portugalskih pjesnika postpresençističkog i postpessoinskog naraštaja.

BILJEŠKE

¹ Saraiva, António José; Lopes, Óscar: *História da Literatura Portuguesa*, Porto Editora, ¹³Porto, 1985, str. 1123.

² Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, I vol., Edições 70, Lisboa, 1984, str. 115.

³ Saraiva, António José; Lopes, Óscar: *História da Literatura Portuguesa*, Porto Editora, ¹³Porto, 1985, str. 1096.

⁴ Isto, str. 1096.

⁵ Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, I vol. Edições 70, Lisboa, 1984, str. 207.

⁶ Isto, str. 207.

António Gedeão

PJESMA O STVARIMA

Amo o espaço e o lugar, e as coisas que não falamos

Volim prostor i mjesto, i stvari što ne govore.
Prebivanje, izvjesno bivanje,
spoznaju kakvoće, mjesta i načina,
nežurno iščekivanje i doček
na potrebit način.

Vedre u sebi, uvijek istovjetne samima sebi
čekaju stvari da potraži ih očaj.

Otvaraju se vrata, sam zrak nam govori.
Mrežaste zavjese, upravo one,
stolica na koju je zasjelo sjećanje,
stol, čaša, šalica, sat,
komad pokućstva o koji se netko oslonio
bez zapremine i vremena,
mi sami, kad gnjevne se oči
skrivaju za vjedama.

Ruka se laća kamena, i kamen teži,
sa nama teži, tvoreć cjelovito tijelo.
Ruka se zatvara, suobličujući se kamenu,
spoznaje ga, razabire mu obličje,
čuti ga glatkog ili oporog i pritom točno zna gdje je.
Ruka se otvara, a isti taj kamen buja.

Da ljudska je ljubav posrijedi
kad ruka se otvori nje više ondje ne bi ni bilo.

PJESMA O SKAMENJENOJ LJUBAVI

Quem de nós falará aos homens que hão-de vir

Tko će to od nas govoriti s ljudima što će nadoći
kad veliki bljesak nam ispuni usta
svjetlošću i grčem?
Na koji način?

I koji će to jezik oni razumjeti?
 Kakvi simboli, i kakvi znaci i kakvi ugasli žamori
 njima će zborit o nama,
 o tom žitkom i prevrtljivom mnoštvu,
 o tim bićima što sličje ljudskome licu
 i kao takva izazivlju ganuće
 no motrena odozgo ona su tek planetarna guba.
 Što li će značiti patnja, ljubav i borba,
 kad naše bijede i muke
 ne budu drugo do skamenjeni tragovi?
 Koje će riječi pjesnik sačuvati
 za plastično srce budućih ljudi?
 Koju će lozinku oni razumjeti?
 Što li će od nas ostati u njima?
 Čime li će sličiti tim homoidima
 što su Prirodu voljeli samo zato jer im je bila neprijatelj
 a bližnjega podnosili jer sami nisu bili slobodni?
 Koja će to riječ morati biti uklesana u kamen koji vjetar neće nagrizati
 i koji će im govoriti o poniženima i uvrijeđenima,
 o sanjarima i nemoćnicima,
 o tjeskobnicima, pijanicama i lopovima,
 o ovom smiješnom, bijednom i pokvarenom čovječanstvu
 što veselo uspostavlja logore smrti
 na polju koje je bilo zeleno i koje to više neće biti?
 Ljubav?
 Kako će izgledati ljubav na kibernetičkom jeziku?

PJESMA O NEGOSTOLJUBIVOM BIĆU

No cubículo estreito onde a criança

U tijesnoj ćeliji gdje dijete
 sniva u čovjeku poput negostoljubivog bića
 dvostruki su zidovi a na ustima
 muškat-grožđe i čelična brnjica.
 Snivaj, o snivaj dijete.
 I ne ozlojeđuj one što vjeruju
 u mit o nevinosti.
 Snivaj, i čekaj da ljudi se međusobno unište
 dok snivaš.
 Zamisli samo kakvo će biti cvijeće,
 kukci, kamenje, zvijezde

i sve što je lijepo, zrcaleć se
u očima djece.
Zamisli mjesečinu što raste i plamti
preobražavajuć ti kožu u keramički cvijet,
u bijelu orhideju što ne sahne uslijed topline.
Zamisli, zamisli.
No, naročito, snivaj.

PJESMA O ŠETNJI KROZ GRADSKU ČETVRT

As palavras saiam-lhe da boca

Iz usta su mu izlazile riječi
visoke i krošnjaste poput drveća,
a vjetar što je pirio ponio ih je sa sobom
ispustivši ih na plodnu zemlju
gdje su, uvišestručujući se, rasli.
Bijahu to riječi zvonke,
oteščale i sočne poput probranih naranča,
a u njima kupovahu vrline cvijeću,
i porok gubi,
i cjeloviti život nabujalaj rijeci
što teče, kratkotrajna i tijesna,
posrćući o kamenje i glibove.

Sklonih se u sobu s riječima što su mi vrele u ušima
i tamo se zabavljah važući ih,
jednu po jednu,
na maloj vagi što je ondje držim.
Izvagao sam ih i spremio u ladice.
Ovdje su usta, ondje krošnjasto drveće.
S ove strane vrlina, s one cvijeće.
Ovdje je porok, tamo dalje guba.
Ovdje kratkotrajna rijeka, ondje život.
Pa budući da je noć doista bila ugodna,
izađoh i prošetah kroz gradsku četvrt.

PJESMA O ALKEMIČARU

Ao lume dos teus olhos

U vatri tvojih očiju
zagrijah ovu smjesu od snijega i izlazećeg sunca

poput alkemičara iz Düsseldorfa
što stavlja na vatru dugovratnu prijekapnicu od pješčenjaka
zagrijavajući u njoj zmajevu krv (2 unče),
sriješnu sol (5 drahmi),
zmijsku mast (12 do 15 kapljica),
antimonov maslac,
jelenji rog
i goruću Saturnovu žestu (pola unče od svega navedenog),
zaboravljen u osami svoje prljave jazbine,
s krznenom kapom nabijenom do ušiju
i licem opaljenim od peći.
Vani pak čovječuljci iz Bruegela,
s debelim stražnjicama okrenutim gledatelju
i crvenim hlačicama što pucaju po šavovima,
na zelenim livadama žanju žito.
Alkemičar iz Düsseldorfa
traži tajnu kamena skrivenog u utrobi zemlje
i *alcaest*, sveopće otapalo,
eliksir izgubljenog zdravlja,
kako mu život nikada više ne bi okončao
i kako mu se vjeđe ne bi oslikale purpustom
niti usne bjelinom.
Alkemičar iz Düsseldorfa
traži duboke tajne, tinkture, kvintesenciju stvari,
sedam stupnjeva posvećene radnje
što ih okretne noge nervozno preskakuju.
Jadnog li alkemičara iz Düsseldorfa!
Taj genijalni starac htio je sve.
Žarom lica želio je zapaliti peć,
pješčenjastu prijekapnicu pretvoriti u pobjedonosno spolovilo
a mrku dlaku s kape u meko i kovrčasto paperje.

Isis! O Isis!
O Lotosov cvijete!
O vitka čapljo što mirišeš mirhom!
Dobro me pogledaj o Isis, posudo moja ebanska!
Zapali me svojim garavim očima.
Sažgi me plamenom svog jezika.
Pogledaj moju skromnost, o Isis.
Ja nisam alkemičar iz Düsseldorfa.
Ja ne želim sve.
Ja želim jedino,
ja jedino želim ovu gnjavažu pretvoriti u cvijeće.

PJESMA O PRIRODNOM BIVANJU

Tranquilamente o Sol penetra no meu quarto

U moju sobu spokojno prodire sunce.
No zašto nije bilo sunca da prodre
u moju sobu,
ako je put slobodan i ništa mu se ne opire?
Bilo bi neobično da sunce prođe kroz
kamene i betonske
zidove moje sobe,
no kad bi sunce prošlo kroz kamene i betonske zidove moje sobe,
to više ne bi bilo neobično,
bilo bi naprosto prirodno.

Poput vrataričina kosa
što pjeva dok pišem.

No zašto vrataričin kos ne bi trebao pjevati
ako je pjevanje njegova dužnost?
Kos ispunja svoju sudbinom mu određenu zadaću, a ja opet svoju.
Bilo bi neobično kad bih ja pjevao
a on, kos, pisao vrškom kljuna.
No kad bi kos pisao vrškom kljuna
a ja pjevao,
to više ne bi bilo neobično,
bilo bi naprosto prirodno.

Tako, eto, bivam ja, sunce, kos i sve ostalo.
Sve, naravno, u skladu s postojećim stanjem,
a za sve to učenjaci izmišljaju zakone,
a vjernici se dive djelu Gospodnjem.

PJESMA O ŽENI SIJEDIH KOSA

A mulher dos cabelos brancos estava à janela do primeiro andar

Žena sijedih kosa stajala je uz prozor prvoga kata
podlaktica oslonjenih o prozorsko podnožje.
Ramena su joj bila zaogrnuti sprijeda ukrštenom
mrežastom maramom u koju je položila ruke.

Vrela, žena sijedih kosa.

Stojeći uz prozor,
prezauzeta dokolicom,
podlaktica oslonjenih o prozorsko podnožje,
žena sijedih kosa
tek je očima slijedila ulične prolaznike.

Ona nikad nije čula za Aristotela,
ni za Descartesa, ni za Sigmunda Freuda,
no dobro je poznavala konkretne stvari naučene praktičnim životom.
Znala je da je Eva načinjena
od Adamovog rebra,
a to se dokazuje time
što muškarci imaju jedno rebro manje od žena.
Znala je i to da se Sunce, kao što je očito,
okreće oko Zemlje,
kao i to da živi daždevnjaci,
stavljani na vatru,
ne ugibaju, pa čak se i ne oprže,
što nije očito ali je izvjesno.

I jerbo je znala sve ove stvari,
kao i mnoge druge,
ženi sijedih kosa postalo je vruće
s podlakticama oslonjenim o prozorsko podnožje.
Probudio ju je, eto,
sat vremena.
Tada,
ne žureći se,
žena sijedih kosa podiže gornji dio tijela,
zatvori prozor
i sjedne na uobičajenu stolicu,
blaženoudobno
gledajući televiziju.

PJESMA O DALEKIM LJUDIMA

Ligo a televisão e sento-me a comer

Uključujem televizor i sjedam za stol.
Žvačem.
Žvačem polako. Bez žurbe.
Dok žvačem, slijedim

prave slike ljudi
u dvije dimenzije.
(S još jednom dimenzijom postali bi opipljivi.
S još dvije bili bi ljudska bića).

Ocjenjujem im lice, poglede, kretnje,
baš kao da su živi,
ondje, u kući,
nadohvat ruke.

Pravi su, kad mi se prohtije, okrećem im lice
a oni to ne primjećuju.
Stišavam im glas, pojačavam ga, ili pak mijenjam kanal,
no ako se vratim na prijašnji kanal, oni su opet ondje,
u istom stavu,
ne primjećujući promjenu.

Razgovaram sa slikama. Postrance
kažem što o njima mislim,
a oni, što su ondje, motreći me i obraćajući mi se,
ne vide me i ne čuju, niti uopće znaju da postojim.
Takav je život.
Gledamo se i ne vidimo se.

U međuvremenu žvačem.

Ima ih visokih i niskih, debelih i mršavih,
onih što nose bradu i onih što ne nose bradu,
onih što nose naočale i onih što ne nose naočale,
no ono što im je zajedničko
jest sigurnost, čvrstina, uvjerenje
i želja da pridonesu mojoj sreći.
Oni me ne vide i ne znaju,
no kao da cijelo vrijeme misle na me,
jer sve nas žele učiniti sretnicima,
a ja sam samo jedan od njih,
i to me uzbuđuje dok žvačem.

Sjećam se
(rekli su mi dok sam još bio dijete)
da je kršćanska dužnost ljubiti jedni druge.

Oni mene i ja njih.
I ja se potpuno slažem s time.
Zašto ne?
Zašto da ih ne volim ako me puštaju na miru?

PJESMA O NAPOSLJETKU

No mesmo instante em que eu, aqui e agora

U istom trenutku kad ja, ovdje i sada,
brišem znoj i bježim od jarkoga sunca,
drugi, drugi poput mene, ondje i sada,
držću od studeni, navlačeći odjeću.

Dok ovdje se sunce penje po obzoru,
i pjevaju ptice, i diči se šareno cvijeće,
u istom trenutku, isto to sunce ondje se skriva,
i ptice nijéme i cvijeće zatvara latice.

Dok ja ovdje ustajem i počinjem dan,
u istom trenutku drugi ga upravo dovršavaju.
Ja radim, oni spavaju; ja spavam, oni rade.
Uvijek u istom trenutku.

Ovdje je proljeće. Ondje pak ljeto.
Malo dalje jesen. Još dalje zima.
A na satovima, jednako točnim,
ovdje i sada,
moj pokazuje podne, a onaj ondje ponoć.

Promatram nebo i gledam zvijezde što sjaje.
Tražim zvijezđa, mucam im imena.
Rodio sam se promatrajući ih, upoznajem ih jedno za drugim.
Uvijek su ista. Sad, ovdje i uvijek.

Dalje, još dalje, drugo je nebo,
druge su zvijezde, objedinjene
u druga zvijezđa.
Ja nikad nisam vidio njihova,
oni
nikada nisu vidjeli moja.

Narav nas rastavlja.
Kao i naravi.
Boja kože, visina, širina,
ruke, noge, usta, nosovi,
način gledanja, način smiješenja,
tikovi, mušice, jezici, izvjesnosti.

Sve.

Naposljetku,
što nam je još uopće zajedničko?

Točka, u beskraj.

R u y C i n a t t i

»KAD POĐEM, KAD IZNOVA POĐEM...«

Quando eu partir, quando eu partir de novo

Kad pođem, kad iznova pođem,
zdužene duše i tijela,
u posljednjem i krajnjem naporu stvaranja;
kad pođem...
Kao da drugo će rodit se biće
iz ličinke što spremna je umrijeti na jalovoj stijeni
a da joj čudo ne otvori
prozore života... -
Tek tada ću pripasti sebi.
U osami, moje će suze
poprimiti okus u mladosti snivanih obzora,
i bit ću gospodar svoje vlastite slobode.
Baš ništa neće ostati na mjestu što sam ga zauzimao.
Posljednji zbogom će stići iz onih rastvorenih ruku
što će blagoslivljati otpali svijet
u tišini noći tijekom koje će me zauvijek
odvesti lađa.
No ondje
ću obitavati u srcima onih što su me voljeli;
ondje ću biti onakav kakvog me sanjahu oni sami;
Nepovratno...
Zauvijek.

»ODVRATIVŠI OČI...«

Os olhos apartando me disseste

Odvrativši oči prozbori mi
riječi? Nisam ih čuo.

Bijahu one tek
Šutnja u kojoj sve dublje se taloži noć.

Pradavno nebo već tako daleko
kao da zvjezdani veo me od tebe
dijeli, obličje Svjetla, obličje strano;

No ruke prolaze sjećanjem,
i iskreći osvetne mačeve
posvema razdiru maglu

POSLJEDNJA ŽELJA

Pousa as mãos doridas na pedra

Odloži prebolne ruke na kamen
što izmiče hrapav
usnulom zemljom, zalijevan suzama
vremena. Odloži ih dakle.
Gledaj, žilavo sanjaj zarobljenu
daljinu
— pučinu preobražene i pravedne
duše. Odloži
teg života u napušten krajolik
svojih prebolnih ruku...

Kad pristigne
simbolika, okrutna, podložna odabiru,
kamena postelja, pero,
biljka, gazela, oči spokojne i žitke,
otpočini tada.

POLOŽAJ OTOČANINA

Olho o mar.

Promatram more.
Promatram planinu.
Promatram postrance.
Praznina.

Pa što mi još ostaje
u ovom solilokviju?

Žene.

Na Zelenom rtu odnos je četrnaest
žena na jednog muškarca.
Zasićenost, ili

gospodarski razlog:
iseljenje.

SLIKA: AUTOPORTRET

Homem finito, que pretendes tu

Čovječe na zalazu, što išteš
u ovih pedeset godina
vječite zlobe?
Ti što si grobar samoga sebe. Zanimanjem
inženjer; što u slobodno vrijeme
gradi školjke i u znoju lica svoga
proizvodi snijeg.
Ti što si vrtlar
besposličaru.
Jedan, dva, dva, jedan, tri, četiri.
Matematički znak:
nula, nula, nula.
No postoji ponor što sasvim
se samoodređuje:
ne odgađaj smrt.
Tvoja majka je traži.
Nula, nula!
Pet!

MLADOST

Arde e não queima

Ne sagorijevajuć gori
što sada ćutim
uz ognjište.

Ne, to što izgubih
ne bijaše nažalost
žudnja.
Bijaše srce,
taj više no mahnit
potporanj života.

Riječi što ih posjedujem
namijenjene su spaljivanju.

VILINE RAŠLJE

Conhecer uma mulher

Dovoljno je jednom
upoznati ženu. Eno je
svekolike poput Afrodite
što izranja iz vala,
svekolike poput žene,
svekolike poput vala
što izlazi iz vala, vala
vrtoglavog, svekolikog,
poput žene
što izranja iz vala! Afrodite
nad insolventnom sedefnom
školjkom.

NAGRAĐENA DOSADA

Entre mulheres, eu sinto-me cansado.

I

Okružen ženama, ćutim se umornim.
Kroza me teče
duboki mlaz
izranjajuć prastare doživljaje
što me odvrćaju od
dosadnih pothvata.

Sad jedva
da se smiješim.

Postoje očne obrve što zavaravaju
protok vremena.

II

Žena, žene, žena,
voće zabranjeno
tijelom što mi se uskraćuje.

U ruke ću uzeti
žuđeno voće. Muškom

ću dokolicom navrijeti
 ženske miomirise, promišljajuć,
 tankočutan.

III

Zasićen,
 tražim tvoje poluotvorene
 usne. Taj gotovo
 rastvoren cvijet...
 Tvoje prste ispreplićem
 s mojjima. Uzdišem duboko.
 I odričem se svijeta
 zaboravljajuć sebe u tebi.

PAX LUSITANICA

(ulomak)

Ora se bem me lembro bem bastava

Ako me sjećanje ne vara, bilo bi sasvim dovoljno
 da se moramo predati Grcima i Trojancima.
 Predati se, međutim, Amerikancima, Rusima
 i Kinezima ne dolazi u obzir! Dovoljni su mi, naime,
 Portugalci! Ti
 zločinci što nogostoje u ruci, te
 gliste unedjeljene tjednom
 a uštogljene nedjeljom.
 Uliksovi Grci, zbogom, plamen je
 zapaljen na oltaru domovine.
 Eno i Trojaca... Eneje skrušenog
 što puk svoj nosi na plećima.
 O Portugalu ni riječi, kao ni o Gami.
 No predati se Amerikancima, Rusima
 i Kinezima ne dolazi u obzir! Dovoljni su mi, naime,
 Portugalci!

NA RUBU MOČVARE

Tudo me dói como se fora medo

Baš sve me boli kao da riječ je o strahu
 ili tjeskobi ostanka ovostran smrti

igrajuć u tlapnji života
izgubljenih strahova i ovjerenih pučina.
Snovi su nedostatni za tako značajan usud
ili su dostatni, no tada su srdžba u središtu
svijeta u kojem ne živimo, svijeta osvijetljenog
čestitom, već besciljnom rukom.
Nasumce lomim kamenje pločnika, silazim dnom,
razvezujem čvorove nevidljiva užeta.
U neželjenom središtu što mi izmiče
otprve klizim poput čovjeka što se onečišćuje
u prolaznom smeću gdje zabavljen je zid.
Dok ne zadani groznica raste.
Glasovi ustraju zorom.
Ispuštam nenadan krik:
ja živim, jesam i snivam, ili očajavam!
Zbiljo, ti strah si, bol ne znači ništa!

UPOZORENJE

Que não me capem com palavras doces

Neka me ne kastriraju riječima slatkim,
laskavim
(ili tako strogim).
Idem na sajam mitova
a kupit ću samo srce.

— To srce što bijaše zlostavljano,
stlačeno, zabrtvljeno
od onih što su mu nevjernički suprotstavili
sablást razuma.

Još uvijek zborim. Sve što mi
prodaju pod dobro, sve je to slama.
Pravda, to da, i to ona što začinja
nepoznatu ljubav,
ljubav tako loše ljubljenu!

ZABILJEŠKA

A paz que não encontro satisfaz-me

Mir što ga ne nalazim sasvim mi godi
u Vili Viçosi, toj blagoj osami
gdje nasmijan se ritam razgovorâ
sjediniuje s najdubljom tišinom.

Osami što me prožimlje poput strelice
hitnute izdaleka, o divotna polja,
o ceste sada zapostavljene
pozlaćenim nizovima brnistre!

Nizovima zahvalnim, kako da ne, poslušam li svoje korake
i nazrem li se na okrajku prozorâ
spokojnih poput raja
što, bivajuć moj, sam samcat pripada njima.

Mir što ga ne nalazim sasvim mi godi -
u Vili Viçosi pronalazim korijene.

IGNACIJE LOYOLSKI

Meu Santo Inácio, ó caballero a lo divino

O sveti moj Ignacije, *ó caballero a lo divino*
i stablo rodoslovno premnogih podviga zemaljskih!...
Ti jedini zauvijek u duh mi utisnu
počelo i temelj tvojih Vježbi
i tako od kronične bolesti svoje strogu uspostavivih stegu
što u meni dnevice oslobađa zdravlje.
Tebi pak želim savršenu radost sv. Franje,
i mudrost sv. Dominika, tvog duhovnog oca i španjolskog suparnika
što podsjećaše na sudruga ti Ksavera čije ime također bijaše Franjo,
kako se to može zaključiti sa slike što je visjela povrh moje adolescentne
postelje na nekom mi otetom imanju
i u Goi-Malaci i u japanskoj Hirošimi,
pod miroljubivim pogledom sv. Benedikta, tog drugog sluge budističke
božice Amide,
po mojemu mnijenju i analogiji, zapadnjačkije naravi
(o Calemplui, oprosti Fernãou Mendesu Pintu-Antóniu Farii,
odnosno, nedavnije, o Monte Cassino, oprosti Amerikancima!...)

kao i nebeskom pjevu svih svetih...
Gospodine, ja nisam dostojan... Sve na veću Slavu tvoju!

PREDUHITRENI VELIKI ČETVRTAK
A nocturna ansiedade, a vespéral angústia

Noćna tjeskoba, večernja strepnja,
tijelo tik do mojeg, drhtavo, svekoliko,
kalvarijski put, muka Isusova,
odgađajući kataklizmu, razaranje Hrama.

Naša se patnja mjeri Brojem,
beskraj u višestrukim beskrajima
dok formula mv^2 upozorava poput krika
čovjeka u svemu nam nalik ali nevinijeg.

Gospode, Gospode, dar je Tvoj beskrajan
i ja ne znam kako da Ti zahvalim.
Što više te vrijeđam, to više mi praštaš
dok ja vjerno slijedim svoj nesigurni put...

onaj što u meni šapuće tvoje sveto Ime!

LUZITANSKI KVARTET
(ČETIRI SUVREMENA PORTUGALSKA PJESNIKA:
V. MIRANDA, N. DE SAMPAYO, A. L. MOITA I J. F. FAPE)

Pjesnička »europeizacija« Portugala, nakon trostoljetnog zastoja u »postcamõesovskoj eri«, otpočela je modernim nacionalnim književnim preporodom — takozvanim »Naraštajem 1870« što ga je činila skupina mladih intelektualaca s Coimbrskog sveučilišta. Taj naraštaj, željan posvemašnje, ne samo književne, nego i društvene obnove, svoje (za onodobni Portugal krajnje preuranjene) »revolucionarne« stavove nastoji popularizirati putem legendarnog časopisa »As Farpas« (»Sulice«), kao i putem takozvanih »lisabonskih demokratskih sastanaka« (»cenáculos«) koji su, međutim, uskoro zabranjeni, a njihovi se učesnici malo-pomalo i sami razilaze. Takav »scenarij« kolektivnog pjesničkog (odnosno književnog) istupa koji se ubrzo, iz »unutrašnjih ili vanjskih razloga«, (samo)urušava, postat će »nepisano pravilo« i uzor velikoj većini portugalskih pjesnika koji se u književni život svoje zemlje uključuju nakon spomenutog prekretničkog naraštaja. Od *orfejevske* i *presençističke* do *Generacije 1961* mladi luzitanski pjesnici »startaju« u okviru svojevoljno (po pjesničkom afinitetu ili, što je još češće, »generacijskom ključu«) odabrane pjesničke struje da bi uskoro, razočarani, počeli sve više kršiti »poetičku stegu« sankcioniranu manifestima skupine kojoj su pripadali — i tako sve do manje ili više bučnog otcjepljenja ili »mirnog razlaza« (u stilu coimbrskih »pobunjenika«). Doista su rijetki oni portugalski pjesnici dvadesetog stoljeća koji od samog početka uporno izbjegavaju vezivanje uz neku od mnogobrojnih pjesničkih, odnosno književnih skupina, nastojeći izgraditi vlastiti prepoznatljivi stil mimo manifesta na koji bi se obavezali svojim potpisom. Upravo među takve spadaju i četvorica pjesnika što ih ovdje prvi put predstavljamo hrvatskoj kulturnoj sredini: Vasco Miranda, Nuno de Sampayo, António Luís Moita i José Fernandes Fafe.

Vasco Miranda (pravim imenom Arnaldo Cardoso Ferreira) rodio se 18. kolovoza 1922. u portugalskom mjestu Junça (kod Almeide). Dugo je vremena djelovao kao župnik jedne zabitne župe nedaleko od Figueire de Castelo Rodrigo, da bi bio premješten u Lisabon, gdje je uz svećeničku službu obavljao i službu srednjoškolskog profesora. Mnogo je surađivao (i kao pjesnik i kao književni kritičar) u različitim portugalskim novinama i časopisima, kao što su, primjerice, »Trabalhador« (»Radnik«), »Árvore« (»Stablo«), »Mundo Literário« (»Književni svijet«), »Império« (»Imperij«) itd. Objavio je nekoliko pjesničkih zbirki, među kojima i: *Luz na Sombra* (*Svjetlost u sjenci*, 1946); *Alfa i Ómega* (1951); *A Vida Suspensa* (*Zaustavljen život*, 1953); *Invenção da Manhã e Outros Poemas* (*Izum jutra i druge pjesme*, 1963); *Dizer, Amar* (*Kazivati, ljubiti*, 1971).

Portugalska književna kritika, iako pretežno »ljevičarski« usmjerena i izrazito nesklona takozvanom »katoličkom kulturnom krugu«, jedinstveno ističe neprijepornu umjetničku kvalitetu Mirandinog pjesničkog stvaralaštva. Riječ je, naime, o stvaralaštvu gdje »etički imperativ«, kojim se oduvijek rukovodio ovaj pjesnik-svećenik, ni u jednom trenutku nije doveo u pitanje »estetički imperativ« (što se inače vrlo često događalo u pjesništvu kršćanskog, odnosno religioznog nadahnuća uopće). Jednako tako, luzitanski kritičari naglašavaju kako je Mirandino pjesništvo možda najbolji primjer suvremenog katolicizma u umjetnosti — katolicizma koji je svojom zauzetošću za istinski humanizam uspio ishoditi ono za što su se uglavnom neuspješno borili toliki sljedbenici neorealističkog pjesničkog (i gotovo u jednakoj mjeri ideološki obilježenog) pokreta. Ono što Mirandinu »vehementnu i ozlojeđenu poeziju« (kako se o njoj izrazio pjesnik i književni kritičar Jorge de Sena¹) uvelike razlikuje od poezije goleme većine suvremenih pjesnika portugalskog jezičnog izraza jest dosljedno izbjegavanje pjesničkih ukrasa pod svaku cijenu, kao i upravo biblijski profetizam, odnosno, točnije, »dar prorokovanja« — i to ne bilo kakvog, već onog primjerenog »duhu vremena« u kojem živimo. A u tome je Vasco Miranda doista bio pravi »velemajstor«; i to ne samo na području Portugala, nego i šire.

Religiozne motive obrađuje i od Mirande tri godine mlađi **Nuno de Bettencourt de Faria Machado e Sampayo**, rođen 20. listopada 1925. u Lisabonu. U istom je gradu, na tamošnjem Filozofskom fakultetu, studirao povijesno-filozofijske znanosti, da bi se potom zaposlio u Službi putujućih knjižnica (Serviço de Bibliotecas Itinerantes) lisabonske fundacije Gulbenkian. To mu je radno mjesto omogućilo da stekne veoma široku opću književnu (i ne samo književnu) naobrazbu, što će se uvelike odraziti i u njegovom pjesničkom stvaralaštvu. Osim pjesništvom, bavio se i književnom kritikom. Objavio je knjige pjesama: *A Orla e o Tempo (Obod i vrijeme)*, 1956), *A Condição Angélica (Anđeoski stalež)*, 1960), *O Eterno Instante (Vječiti trenutak)*, 1964) i *O Livro e a Rosa (Knjiga i ruža)*, 1964).

Sampayovo pjesništvo, kao, uostalom, i većina njegovih književnokritičkih rasprava i komentara, osim stanovitog esteticističkog »svjetonazora« otkriva i znatan utjecaj likovnih umjetnosti (posebno kiparstva), te tradicionalistički usmjerenog dijela portugalske književnosti »kontemplativnog i psihologističkog ugođaja«. Osim toga, u velikom broju Sampayovih pjesama prepoznatljiv je i trag luzitanskog postsymbolističkog pjesničkog ozračja, kao i srednjovjekovne mistične literature. Književna kritika u njima je zapazila i izvjestan odjek poetike Luísa de Montalvora. Pritom, međutim, valja napomenuti da je usprkos ovakvom (prividnom) eklekticizmu, ili, točnije, upravo zahvaljujući njemu (jer riječ je o jednom od najvećih portugalskih majstora pjesničke kompilacije!) Nuno de Sampayo uspio izgraditi krajnje originalan opus — opus čija izvornost leži baš u krajnje vještom »pabirčenju« kako na području portugalske književne tradicije (u rasponu od srednjeg vijeka pa sve do potkrajstoljetnog razdoblja), tako i na području likovnih umjetnosti od kojih je »posudio« vizualnu dimenziju svog pjesništva.

U istom gradu i iste godine kad i Sampayo rođen je i **António Luís Pinhão de Jesus Moita** (Lisabon, 18. prosinca 1925). Završivši gimnaziju, Moita se zaposlio u uredu neke industrijske tvrtke, radeći kao šef jednog od njezinih odjela. Osnivač je i jedan od urednika časopisa, odnosno pjesničkog zbornika »Árvore« (»Stablo«). Pjesme je objavljivao u

raznim časopisima, a izdao je i četiri zbirke: *Rumor* (Žubor, 1951), *Teoria do Girassol* (*Suncokretova teorija*, 1956), *Sal* (*Sol*, 1962) i *Cidade sem Tempo* (*Grad bez vremena*, 1988). Kako sam ističe, osim nekoliko putovanja u Španjolsku, njegov život ne posjeduje ništa »što bi stavio u biografske bilješke«.

Ta možda i ponešto pretjerana jednostavnost odražava se i u njegovom pjesništvu koje, prema mišljenju J. de Sene, spada među najznačajnija ostvarenja autora što su se u portugalski književni život uključili ranih pedesetih godina. Razlog tome ne leži toliko u (refleksivnoj) dubini ili bogatstvu poetičkih koncepcija Antónia Moite, koliko u autorovom naporu da »kućni i buržujski lirizam« u stilu pjesnika Sebastiãoa da Game (1924-1952) ako ne zamijeni, a ono barem upotpuni blagom ironijom i »iskrenim antikonvencionalizmom« (kako će Moitin pjesnički svjetonazor »definirati« de Sena). Izvjesnu pak banalnost Moitinog lirskog izraza što se, između ostalog, ogleda i u poetskim slikama »zastarjele sentimentalnosti«, prema sudu luzitanske književne kritike, spašava »nenametljiv senzibilitet modernog pjesnika«³ — senzibilitet izgrađen ne u dosluhu s (nacionalnom) pjesničkom, odnosno književnom tradicijom (kao, primjerice, u Nuna de Sampaya), nego u izravnom »okršaju« sa životom, smrću, slobodom, smislom i besmisлом: tim »egzistencijalnim žarištima« svekolikog pjesništva.

Četvrti i posljednji suvremeni portugalski pjesnik što ga ovdje predstavljamo — **José Fernandes Fafe** rodio se u Portu 31. siječnja 1927. Studij povijesno-filozofijskih znanosti pohađao je u Lisabonu i Coimbri, zaposlivši se, nakon što je diplomirao, kao srednjoškolski nastavnik u Lisabonu. Poslije Travanjske revolucije 1974. godine, kojom je svrgnut salazaristički režim u Portugalu, bio je veleposlanik svoje zemlje na Kubi i u Meksiku. Suradivao je u mnogobrojnim književnim novinama i časopisima (kao što su, primjerice, »Seara Nova«, Vértice«, »O Comércio do Porto« itd.). Do državnog prevrata 1974. objavio je četiri knjige pjesama: *A Vigília e o Sonho* (*Bdijenje i san*, 1951), *O Anjo Tutelar* (*Anđeo Čuvar*, 1958), *Poesia Amável* (*Ljupko pjesništvo*, 1963) i *Venusique* (1967). Poslije 1974. izdao je još dvije zbirke naslovljene *Poesia / Quase Toda até Agora!* (*Dosad gotovo svekoliko! pjesništvo*) i *Os Lusíadas e os Outros e Outros Poemas* (*Luzitanci i druge i još neke druge pjesme*). Objavio je i nekoliko djela s područja književne i političke esejistike.

Pjesništvo Joséa Fernandesa Fafea u stanovitaj mjeri blisko pjesništvu takozvanog drugog naraštaja portugalskih neorealista. Valja, međutim, odmah napomenuti da se Fafe nikada nije formalno vezivao uz neorealistički pokret, nastojeći, koliko je god to bilo moguće, sačuvati pjesničku nezavisnost. Zbog toga njegov neorealizam (ako je taj ideološki prilično kompromitiran termin uopće prikladan u ovom kontekstu) nema »izvikivački« karakter (karakterističan za ne mali broj pripadnika prve, pa i druge neorealističke generacije u Portugalu). U svojim najboljim pjesničkim ostvarenjima Fafe, naime, u potpunosti uspijeva uspostaviti ravnotežu između društvene angažiranosti i lirizma koji je, prema Jorgeu de Seni, istovremeno priprost i krajnje prijemčiv za slikovitost jedva zamjetnog baroknog podrijetla.⁴ Time je pak svojem pjesničkom stvaralaštvu izbio značajno mjesto u kontekstu postpessoinskog portugalskog pjesništva.

BILJEŠKE

¹ V. Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, vol. II, Edições 70, Lisabon, 1984, str. 52.

² Isto, str. 255.

³ Isto, str. 271.

⁴ Isto, str. 308.

V a s c o M i r a n d a

DOTICAJ

Depois que vieste

Po dolasku tvome,
Naše su usne venule zboreći u tišini.

— Riječi pristigle izdaleka ispuniše sate
Istrošene u morenju života prolivenog svijetom.
Zvuci popadali s visa nesmetano zavladaše
Jednoličnim ritmom već tisuću puta ponovljenih koraka.

Svoje ruke stavih u tvoje,
I svoje biće savih oko tvoga napuštenog bića,
Bjegunjava sjena osjenča obližnju daljinu
A mi se probudismo prenadraženi u snježnoj noći
Pod svjetlucavom paskom pognutih zvijezda...
(*Svjetlost u sjenci*)

NAPUŠTENIM ULICAMA

Pelas ruas desertas que o silêncio...

Napuštenim ulicama šutnjom zaogrnutim u tminu
Protječe tekući i žitki zvuk što prispijeva s onu stranu dveri
I očovječen vonj mora — gle trulež luđaka! —
Hvata mi se kože silinom korijenja.
Zrakom se kreće nešto poput zabludjela vrijesa
A u zvuku što prispijeva s dveri pomiješan s razgovorom
mjesečarskog lišća
Nijemi zov zore čeka svoj čas.
(*Alfa i omega*)

TUŽALJKA ZA IZGUBLJENIM DRUGOM

Seu destino foi o das raízes...

Njegov usud bijaše usud korijenja što trune u zemlji
prije negoli prispije noć. Prije negoli prispije noć.

Došao je poput obećanja
Rastao je
Pustio je listove i cvijeće
No plodovi se izjaloviše još prije rođenja.

Spržio ga mraz:
Mraz bijel
Poput bijelog snijega
Što sličići mani
A zapravo je sunce okorjele sprževine...

Mraz bijel
Poput bijelih cvjetova
Što s njime siđoše u raku
U koju se skloni posljednja nada.

Njegov usud bijaše usud rano istrunulog korijenja.

Došao je poput obećanja
Rastao je
Pustio je listove i cvijeće
I povukao se u sebe u otužnom cvatu purpurnih usana.

Bog ga je uronio u vječnost.

Njegov usud bijaše usud svih požetih nada
Što se neprestance iznova rađaju iz pepela svoje
vlastite sprževine.
(Kazivati, ljubiti)

OSTAVKA

Se pudesse escreveria um poema...

Kada bih mogao, napisao bih pjesmu bez riječi.
Riječi ne postoje. One već ništa ne kazuju

O onom što bijaše prije. Prije
 Kad strah bijaše nepostojeća sjena
 A ljudima je bilo moguće govoriti o ljubavi.
 Sad postoji samo strašilo straha,
 Crna usta, crna glad,
 I zavijanje nijemih pasa u pustim i dalekim noćima.
 Prije postojahu zvijeri i kršćani namijenjeni zvijerima.
 Sada pak ili zato što su svi zvijeri,
 Ili zato što više nema kršćana
 (A postoji tek strah, strepnja, glad,
 Putene sukrivnje na sljemenu vjetrova
 I smiješnost strahovanja: ispaša tmina)
 Sjemenka Božja nasumce luta bez brazde u koju bi se sklonila.

— Pjena, san, zora, pjev? — odsutne riječi.
 Na galeonu života dogodit će se nanovo krvavi pir
 Kako bi se s Mora na Kopno vratila
 Životna snaga i radost novih sjemenki.
 (*Zaustavljen život*)

ŽITKOST

Húmidos, longos dedos de esperança

Vlažni, dugi prsti nade,
 Magloviti teku niz jutro
 Sa studenim pandžama što niječu bol srcu.
 Živahan miris vrije na širokom obzorju
 A iz te nepokretnosti što se izdiže iz stopalâ, zarobljenih zemljom,
 U potragu za sunčanim danom bez oblaka spremaju se krila
 Odražavajuć se u zrcalima vode
 Sa sjenkama stabala na isušenim obalama.
 Vlažni, dugi, iznutra žitki
 Prsti nade teku mi niz grlo,
 Penjući se i silazeći, obuzimljući me,
 Tražeći i kidajući od pete do glave, na svakom povratku
 U ovu zemlju griženu suncem i bijesom,
 U ovo tijelo što se valja, prostorno i tromo,
 Od ramena što se grubim pokretima bacakaju
 Do plodnoga sunca plodne vječnosti.
 (*Zaustavljen život*)

U USTIMA VJETRA

Deixa que eu te fale...

Dopusti da ti progovorim tvojim vlastitim glasom.
 Svjetlosti nevidljivih stvari sakrivena suncem
 Što povrh razdaljine prispijevaš u riđem valovlju
 Svinuta klasja u ustima vjetra,
 Dopusti da ti progovorim tvojim vlastitim smiješkom.
 Krvava mrljo optočena zlatom,
 Čeliku mača što je rasporio tvoju utrobu
 I na tvojim tanahnim prstima razutrobio Mjesec,
 Dopusti da ti progovorim tvojim odmjerenim kretnjama.
 O pipče prstiju kroz sjene nepristupačnog,
 Bludnjo kroz zvijezde tlačena sa žilave zemlje,
 Svjetlosti očiju dubokih što mi nastanjuju srž,
 Dopusti da ti progovorim riječima što ih ne izreče.
 A ti se i dalje prepuštaj žalopoju mojih usana,
 Grozničavoj nazočnosti mojih zaljubljenh očiju,
 Poput svinutih pleća klasa za jahanja vjetрова.
 (Zaustavljen život)

»HRANEĆI SE TOBOM...«

De alimentar-me de Ti como Jonas...

Hraneći se Tobom poput Jone u utrobi kitovoj
 Ucjepljujući se u Tvoje naručje bičevano beskrajnim obzorima
 Cjelivajuć Ti lice kao da cjelivam svjetlosnu ranu
 Ljubeći Te ljubavlju nikada ljubljenom
 U ljudskoj puti u koju presmion vjerujem
 Posredstvom moguće čovjekoljubnosti koja ne
 opovrgava ono nemoguće
 Pristajem upisati se ognjem na Tvoje lice
 I poslije tri dana biti izbačen
 Na sunčani križ svih budućih tisućljeća
 (Zaustavljen život)

»NITKO NE VIDI OVAJ VIDLJIVI PLAMEN...«

Ninguém vê esta chama visível

Nitko ne vidi ovaj vidljivi plamen
 A u nama je ono što ga čini uporištem

Beskrajnog pješčanika svjetlosnih prelamanja zore
I nepoznatim snagama ljudskog mišićja
Nitko ne vidi ovo bezgrješno tijelo
Što od nas se penje prema suncu u zenitu
Pjevajuć u udisajima svemira
Preludij simfonije vjetrova
Nitko ne vidi plamen Nitko ne vidi dah
I čovjek se ujeda za jezik zarobljen
Sjenkama što se izlijevaju iz mjesečine
I vjetar trči studenim zidovima lubanje
Čudan li je napjev zvukovlja što udara o
Izvjescnost bivanja dana u puti onih što žive
(*Zaustavljen život*)

»OVDJE DIŠE ŽIVOT...«

Aqui a vida respira...

Ovdje diše život Moje tijelo brodi tvoje žile
I tvoja nastanjiva samoća napučuje bićima
Barke i krila ljudi i čimpanze i anđeli
Svjetlucajući nagi poput naoštrenih mačeva
presijecaju ti mahniti prisna skloništa
I pljuju ti lice promatrajući zvijezde
U rasponu od jalova očaja do ugriza nade
O čovječe! ogoli se i okupaj u toj svjetlosti
Cvjetnim vjenčićem što se rastvara u zelenilu i tišini
U neizrecivosti bivanja opipljivim i konkretnim
U licu od pamtivijeka no nazočnom
I uza sve to živom u prstima što ti se nude
Prijemljivi za čudo Ovdje su ruke
Od krvi i snijega Dodirnuti ih znači
Ognjem izbrazdati ruke svemira
(*Zaustavljen život*)

Nuno de Sampaio

»POZNAJEM UZVIŠENE DIJELOVE...«

Conheço as partes altas da minha alma

Poznajem uzvišene dijelove svoje duše
 Gdje šutnja kiši s blijedih sati,
 I gdje moj umire vrt, dok Tvoj vrt se rađa,
 A Tvoja vječnost leprša poput zastave
 I Tvoje ptice imaju prostora za bezgranične letove.
 Na ovoj granici povjetarci odnose lišće sa šumskih stabala
 I čuje se žamor daleke i velike zemlje.

(Obod i vrijeme)

»ČAK I U TEBI, RUŽIČNJAČE BIJELI...«

Mesmo em Ti, Branco Rosal...

Čak i u Tebi, Ružičnjače Bijeli, još uvijek sam žuboran:
 Pa i ne znam Jesi li čeznutljiva lipa blagog predvečerja,
 Veliko proljeće sakriveno u posljednjem snježnom nanosu
 Ili krik ranjene srne na šumskoj čistini.
 Nalik sam putniku koji stiže izdaleka
 I koji toliko razmišlja o dragoj da je na kraju i ne prepoznaje,

Pa nastavlja dalje i pošto je osvojio svijet
 Vraća se na predrago mjesto na kojem je sreo studenac.

(Obod i vrijeme)

NAVJEŠTENJE

Deixa-me pousar...

Dopusti, o preblaga, da se odmorim na jezerima tvojih očiju,
 Na tvojim pletenicama, tim potocima svježine.
 Dopusti da, kada se spusti suton, uniđem
 U vrt gdje među ljiljanima klija On.
 U sićušan zakutak vremena, vremenom neranjiv
 Gdje poput zore, ne znajući, biti ćeš sve.
 Kako li si samo povučena i prepuna kobi, kako si samo povučena
 Oslonjena poput ruže o jesenjem glogu!

Pozdravio bih te, neusporediva, pozdravio bih te
No što bih ti mogao reći ako u tebi raste On.
Moje se riječi slamaju o Njegovu šutnju,
Njega ne sustiže ni najdublji moj čas.

Tako se eto u vinograd Njegov vraćam, dok rađa se
Dan nad brdima gdje cvjetaju maslinici.

Duge su stanke u gaju tvojih vedrih ruku
No tako si prepuna Njega da to više i ne slutiš.
(*Obod i vrijeme*)

POKLON PASTIRA

Vemos de longe, em oração...

Dođosmo izdaleka, u molitvi, dođosmo izdaleka
Pozdraviti Tvoje svanuće, o Usuda Prepun!
Nosimo Ti zemlju, golemu zemlju, priprostu zemlju
Gdje s ljetnim solsticijem vraća se Orion
I gdje na kišnim proplancima vrludaju gazele.
Tek ovo Ti nosimo, jer samo ovo je naše,
No dar naš je lijep i sladak poput mladih djevojaka i stadâ.
Sve trne, o Zoro!, sve trne
U našem gradu kada ga nježno posjećuješ.
Zašto nas Tvoja veličina prožimlje
Tako duboko da se ni ne prepoznajemo?
I zašto li nam daješ mrvicu Tvoga svijeta
Oduzimljuć nam veliku rosnu zemlju?
Ah, ovaj samotni grad nije naš grad
I ova bijela noć nije naša noć!
Možda oni doista postoje u najdubljoj dubini našega bića,
No tako su nam strani, a katkad i tako teški!
Pojmimo Te tek tako bistrog poput jezerâ
U kojima se ogledamo nalik zelenom hrašću
Motreći katedralu gdje se rastvara poput ruže,
Dok veličanstveni i raskošni Orion
Svojim zlatnim cvjetovima dolazi okruniti noć.
(*Obod i vrijeme*)

ANĐEO S PORTALA U REIMSU

Ó figura ambígua, um lírio no sorriso

O dvoznačna figuro, s ljiljanom u smiješku,
 Uvedi nas u otajstvo tvojih krilatih usta,

I reci nam jesi li sirena krivudavih usana, dvospolni efeb,
 Izopačena zvijezda ili kreštava trublja!

(Anđeoski stalež)

LEONARDOV ANĐEO »NAVJEŠTENJA«

Anjo do aviso

Anđeo upozorenja,
 Kanon
 Obećanja,
 Arhetip
 Sklada,
 Crnji
 Od čempresovih talara,
 Vitkiji
 Od nagih bogova,
 Svečarskih i sjajnih.

(Anđeoski stalež)

HERMETIZAM

Aquela que vem...

Ona što dolazi, cvijet, dijadem, ptica,
 I tezulja ruku i krila poema.

I snijeg drži kad stiže okašnjela,
 I pahulje — grančice vinove loze kristalne strepnje,
 I koraci smrti što pucketaju u sitnome pijesku.

O cvijete, perjanico kukčeva,
 O sniježe, dijademe stropa,
 O zidovi neprozirni.

I škare anđeoske što režu cvijet smrti
U njegovoj pomnoj dvoznačnosti.
(Vječiti trenutak)

MLADI

Oh, cantemos as antigas colheitas do açafreão

O pjevajmo prastare berbe šafrana
I neki snježni zanos, ružu vječnog trenutka.

O prizovimo u prazne niše hramova
Glazbu svjetlosti što lašti bjelinu statua.

Svjetlucanje škara nad pokornim čelima,
Mlade što utiru proljeće i kotač što se kotrlja.
(Vječiti trenutak)

ZIMSKI DAN

Oh, o dia de inverno...

Gle zimski dan, prostor čist i bijel,
Proziran i tih, bez bridova i težine.

Kratak i beskrajn blijed zimski dan,
S plavim venama što brazdaju nebeske tvrdoće.

Zimski dan, prašnih samoća,
Egzaktnih silueta i maštarskih staza
— Stakleno božanstvo što svira ledenu flautu.

Jesi li već vidio snježne šarenice i kristalno cvijeće
Što ga ledi vjetar i razara sunce
U bijelom talasanju padajućeg snijega?
(Vječiti trenutak)

António Luís Moita

VRT

Quantas vezes as nossas bocas...

Koliko li puta naša usta i ne znajući izriču
jedinstvene kristalne riječi?
Koliko li se puta, skrivene i požudne,
— i u granicama mogućeg čedne —
traže u jalovoj boli?

Izjalovljenih namisli i života,
tu s rukom u ruci provodimo vrijeme,
na ovoj klupi bez sadašnjosti,
u ovome vrtu bez budućnosti,
samcati bez istinske samoće,
očiju žitkih, bez nade,
ruku pruženih, ali zastrašenih,
tuđih — ali zavisnih,
zaboravljenih — i bez trajne sposobnosti zaborava?

Nitko nas ne sluša: odavno to ćutimo.
Nikome nismo važni: odavno to znamo.

Ah kako istinom zvuči naša bol!
I kako li ostaje bez odjeka!

Bilo bi tako lako ostvariti naše tako priproste snove!
Jednu malu kuću, malo prisnosti i nježnosti...
No gle kako žurni odmiču!
I kako se hitri, ukrštavaju; i hitri, smiješe; i hitri, zaboravljaju...
Gle kako prehitri izrone i nestanu!

Jesu li odnjegovali cvijeće? — Prolaze i ne pogledavši ga...
Jesu li podigli građevine? — Gle kako ih razoriše...

Kako li ćemo, tako ubogi, moći biti sretni
i bez grižnje savjesti doživjeti slobodan trenutak?
Kako li ćemo moći mi — sitna lirska pojedinost bez posljedica
smiješiti se istinski, poput pobjednika,
a da nas ne razori njihov uvjereni idealizam (ako ga imaju)

i da nam njihove riječi poput oštrica ne isjeckaju nadu
i da se njihovi najživlji čini ne odraze u našoj vlastitoj ljubavi?

Oko nas je i odviše mržnje — dobro to znamo.

(Kako li nespokojno pružamo naše krhke ruke!
I kako čuvstveno dršču naše spojene usne!)

Hoćemo li se oprijeti, ljubavi?
(*Žubor*)

PORTRET

Aonde paira a carne que proibia

Gdje lebdi meso što je branilo
kosti da se pokaže takvom kakva jest,
samotna, bijela, gotovo glatka,
isklesana neprestanom kišom?

Gdje li lebdi? Na kojoj to stepenici Vremena
bijaše ostavljeno poput stare odjeće?
Ili koje to božanske ruke pretališe njega
u drugo sretno, mladenačko meso?

Tek jednu vidim kost. Kost nepokretnu,
bez ikakve ljepote i tajnovitosti,
srodniju kamenju negoli čovjeku
čija pokorna, premda skrivena, bijaše služavka.

Možda je riječ o bedrenoj kosti? Nekoć nutarnjem potpornju?
Ja jednu kost vidim! Jednu studenu kost
što siluje moju vlastitu sliku
uronjenu u rijeku...
(*Sol*)

RAZGOVOR SA SMRĆU

Converso com a morte que me diz

Razgovaram sa smrću koja mi kaže
da ne postoji i da ljudske oči
vide samo kada su slijepe.

(O kad bih joj mogao
vjerovati kao što vjerujem suncu koje gledam
među oblacima i godinama! O kad bih je znao
satri na prstima poput tvoga
prolaznog prisuća!)

Da, govorim
sa smrću izvjesnom, što dnevice
mi razdire ništavilo, predviđajući me
izbrušenog, okruglog, kristalnog,
kakav sam bio prije no što se otriježnjen rodih.
(*Sol*)

PARABOLA, PARABOLAE

É nos actos...

Ljudi se poznaju po djelima,
po djelima, sučelice,
a tek rijetko po istinama što ih žvaču
i pronose dimom riječi.

Pa ipak, riječi su najčišća
djela pjesnikâ: živo meso,
uosobljena sol gorućih suza
u zajedničkom moru što isparuje.
One su i kristalni začini
budućeg vrela, među sivim
planinama.

Ne pitaj me, dakle, što sam učinio ili što činim
ili koliko ću učiniti (zacijelo malo,
tek toliko da jedva stane u jednu izvjetrivu posudu!).

No pogledaj mi odrješito oči
i reci mi da li se vidiš.

Jer svaki je stih sveopći dah
što teče kozmičkim žilama. Prašina.
Paraboličan let. Uzahna lađa.
Nebeska agrikultura.

— Riječi.

(*Grad bez vremena*)

ALKEMIJA

Seja ou não dada glória...

Bila tvom pjesmotvoru podana slava ili ne,
što li ćeš znati o njemu?

Što li ćeš znati o njoj?

I kakvu li plaću primaš za svoj rad
(što li to tvoje sabiru ruke) ako ne pelud
— skrovitost obeštećenog časa
što hlapi na vjetru?

Sloboda

zvjezdanih lađa što je, zarobljen
neposredno spoznajješ
možda je tvoja?

Možda je,

na priobalju limba, rastvara ono što te u nebu
spašava i uznemiruje?

Gledaš li je zlatnu

S kakvom ponosnom nježnošću kazuješ: »Spjev!«

No, svijetli li Život u tome spjevu?

Raste li Pravda?

Mijenja li se Čovjek?

Kakvu li plaću primaš ako baš ništa u planini
ne pronosi tvoj glas? Ako nijedna tvoja jeka
ne lebdi dolinom? Ako joj na kobilici
lađe kojom ploviš nijedna riba
ne ispija slatku pjenu?

Imaš obris
nerastvoriv u općem zrcalu
ili nerazlučiv u pijesku, obris smrvljen
na obrazu što ga prikazuješ — preobraženog u sjenu?

Na onom što ga tkaš ili što ga tkaju tvoji prsti?
Jesu li tkivo tvoje izvjetrive ruke?
I čiji si konac?
Tko li te krpa?

I što li, naslonjen, radiš u Vremenu
osluškujući ono nečujno?
(*Grad bez vremena*)

JOSÉ FERNANDES FAFE

EUGÉNIU DE ANDRADEU,
ZAHVALJUJUĆI ZA ZBIRKU *DO SUTRA*
Lembras-te da primeira vigília...

Sjećaš li se svog prvog bdijenja,
kada si drščući iščekivao novu zoru?

Odzvonilo je podne, zveketalo je zlato,
a zatim se nad nas spustila noć kao da nam dragana
silazi u grobnicu.

Potom
si vječito iščekivao zoru,
ali noć je vječito rađala mrtvorodenčad,
vječito svagdan pretučenu nadu:
krhka, od svjetla i kristala, tvoja se vjera
zasjenila melankolijom...

No ti još uvijek čekaš
— jer tvoji su stihovi još uvijek stihovi

dječaka zadivljenog
rumenom bojom šipka.

A iz tog dječaka tvom namjerniku
na bijeloj obali isijava zdravlje:

»Do sutra«.

(In: »O Comércio do Porto«, 12-2-1957)

OPORUKA MEĐU BOROVIMA I MOREM

Se eu morrer primeiro do que tu

Ako umrem prije tebe,
spasi nježnost što sam je spasio.

A potom, oćutiš li bol, zaustavi pogled
na najjudaljenijim valovima pućine,
uništi bol u suzama i pusti da ti vjetar

zaleprša suknju i kosu,
taj jedri bor, slijep od ćutila,
među šumskim cvijećem i pjenom...

A znak da je sve prošlo
(ja, sretno prisjećano vrijeme)

nek bude dugo i prisno milovanje
burnoga mora i ruka u kosi...
(*Anđeo čuvar*)

APSOLUT

Sem amor: Deserto

Ljubavi lišen: Pust.

Poput gradova na Svršetku.
I ledene Zemlje
I

Prekinula me ta ptica što pjeva.

I Sunce će biti tek hladno tijelo.
Dok će istodobno nekom drugom galaksijom
na vjetru ključati cvijet Života...

Apsolut je ptica što pjeva.
(*Anđeo čuvar*)

ODA VENERI

Ó Vénus!...

O Venero! Daleka!

O *girl*-utjelovljenje!
Plašte... (maglo? tilu?) O Tajnovita!
O presvijetlo biće sjenovite planine!
Osam puta svjetlije
od Siriusa...
Od Siriusa, svjetlija.

O pupoljče prečiste vode, o gonokokče,
što se dvadeset godina čvrsto opireš
snažnom nadiranju antibiotika!

Afrodito
i zarazo venerična!
Ti izazovna boginjo platonska!
I tvoja duga istrapljena opsada na Suncu
— tom vatrenom mužjaku,
samotnjaku.

Hetero razborita
nepromišljena Zar ti rječice i lagune
nisu rekle
koliki je narcis Sunce?

I gdje ti je
ponos?
Ponos žene... Ponos rođene
iz božjega sjemena...

(Uran spava.
Kronos ga
kastrira, ispuštajući
sjeme u jajašce
vode...)

Venero!
Kupačice isplahnuta
što izranjaš
između valovlja...

Zoro
u zubima! Bujico
kosa! Posrtalo
svjetlosti!

Proždireš me nagoni.
(*Venusique*)

BELÉM DO PARÁ

Aquele Belém do Pará metia-me confusão

Taj *Belém do Pará* me je zbunjivao.
Nije li Belém¹ u Judeji?
A crkveni prizori iz Isusova života
uopće mi ne nalikovahu na one što su se odigrali u tropima...

Sada sam već uskladio predodžbe.
U Belému do Pará nije se rodio nikakav Isus Krist,
već Carlos de Oliveira.²

Ili ako želite
rodili su se, kao i posvuda, mnogi kristi.

I nisu nosili križ,
nosili su vreće (utovarivači luke Ver-o-Peso)

nosili su Umjetnost (Carlos de Oliveira, itd.),
nosili su okolnost rođenja u Belému do Pará...

U sržištu pjesništva Carlosa de Oliveire Eduardo Lourenço³ vidi
— »tekućinastost«, »žitkost«, »rastopivost« Amazonije...

Vjerojatno je u pravu.
Psiholozi govore o »zakonu prvenstva«: *Što se prije pojavi iskustvo,*
moćniji će biti njegov učinak.

Pa kakva su onda iskustva Carlosa de Oliveire iz Amazonije?
Što mu se to iz njegovih amazonskih ranodjetinjskih dojmova
(jer imao je dvije godine kada je napustio Brazil)
usjeklo u intimu (prhka sinesteziija)?
Iskrenost potopâ?
Miris Izvornosti
što ga isijava zemlja pošto su iščezli potopi?

Zmijino oponašanje lijane?
Znojno tijelo, dvoznačnost
proćućena na koži: nježnost i lijepak?
Kakva znamenja? Kakve poderotine?
Je li mu u unutar materničnu *Zemlju sklada*⁴
pristigao žubor *Grande Ria*⁵
(Svijeta prije Šestog Dana Stvaranja)?

Nakon čega će jezik zastrti amnezijom.
Nakon čega ćemo jezikom pokušati odgonetati.

Ovdje u pjesmu mora unići D. Aurora i njezine priče o Amazoniji.
»Pauk što silazi s kolijevke, metla što ga prepolovljuje,
ne ostavljajući ni kapljice krvi. Tisuću nožica malih pauka što bježe
u zakutke sobe.« (*Finisterra*⁶, str. 144)
Oživljuju li to majčine priče zapise što su uslijed jezika postali nečitki?

Priče Majke, prva inačica romana *Finisterra*?

Pisati znači doradivati, brusiti, preobražavati,
usavršavati jezik — taj *standard*-proizvod,
i to tako da se pronade pra-jezik,
(još jedan napor), Jedinstvenost
što slijedi već iz početne stanice,
i koju jednako tvore svi ljudi.

Posao nemoguć.
Čak i ako se — a što se uvijek ne događa -
usavršava sve više i više...
Jer kad si na dohvat Apsoluta,
nadođe Smrt i zgromi sav napor.
Eto zašto Umjetnost zahtijeva Vječnost.
Trebao bi postojati Bog.

Moja je Amazonija nutarnja odaja.
No je li jednoć već postojala nutarnja odaja,
ili je to tek moj umišljaj?
Nema dvojbe da sam sklon unutarjnosti.
Sjećam se jedne nutarnje odaje. Introvertit sam.
U gimnaziji sam igrao na mjestu unutarjeg igrača.
U fašizmu sam pripadao »unutarjnjem otporu«.
Sutra odlazim
u unutrašnjost. *Yo no creo en interiores, pero que los hay hay.*

Belém do Pará.
Krist se međutim nije zaustavio.⁷

Ni ovdje ni u Eboliu. (Pričaju oni iz Gagliana.
Oni iz Ebolia kažu da se zaustavio u Salernu
ne maknuvši se odande. Oni pak iz Salerna...)

Dobro razmotrivši
Krist se nije zaustavio nigdje.

Čak i u Judeji je vječito hodao
od Heroda do Pilata.

Krist se mora vratiti.
Kako bi sudio žive i mrtve
i nagradio kriste.

Ili inače nema pravde.

Nema.

U tom je slučaju moramo izmisliti
pa bila ona ma kako mala i ma kako loše kakvoće.

Najbolje bi još bilo da se Krist vrati
i zaustavi
čak i u — naročito — najskromnijim naseljima unutrašnjosti
obavješćujući se o tamošnjim zbivanjima:
U Belému (naravno), ali i u Marajóu, Almeirimu, Santarému...,
kao i u zemljama Indijanaca
odakle nam stižu optužujući krikovi na račun kršćana
što pljačkaju, progone, ubijaju...

Ali i u — ako mi je dopuštena sebičnost -
moju unutarnju odaju.

Dijete se prenu iz zamišljenosti i podiže oči
opazivši Isusa gdje ga promatra
ali se ne smete
već mu reče:
Zar se nećeš igrati čvrganja?

(*Pjesništvo*)

¹ Igra riječi: *Belém* je naime portugalski naziv za Betlehem.

² Portugalski književnik (romanopisac i pjesnik) rođen 10. 8. 1921. u brazilskom gradu Belém do Pará, umro 1. 7. 1981. u Lisabonu.

³ Portugalski književni kritičar.

⁴ Četvrta Oliveirina pjesnička zbirka, objavljena 1950.

⁵ U prijevodu: Velika Rijeka.

⁶ Jedan od najpopularnijih Oliveirinih romana, objavljen 1978.

⁷ Neprevodiva igra riječi. U izvorniku, naime, stoji: »Cristo não parou.« Glagol »parar« znači stati, zaustaviti se. Oblik »pára« (s naglaskom na prvom *a*, za razliku od spomenutog toponima) jest 3. lice prezenta indikativa navedenog glagola.

ŠTO JE ZNANOST?

Živan Bezić

UVOD

Daleko smo odmakli od prapočetka svemira, formiranja Sunčeva sustava, postanka naše Zemlje i života na njoj. Jedva da išta znamo o prvim mitološkim pokušajima tumačenja nastanka svijeta, pojave prvih ljudi i organizacije ljudskoga života na našem planetu.

Sasvim mitski i mitološki na početku, prvi zametci ljudske civilizacije polako su počeli naslućivati i predznanstveno poimanje kozmosa te prirode uopće (Mezopotamija, Kina, Indija, Egipat). Dok su se biblijski Židovi trudili da svijet protumače religiozno, stari su Heleni na Zapadu prvi iskušavali protoznanstvene *hipoteze* o genezi, naravi i realnom izgledu stvarnosti što ih je okruživala. Najveće domete u tom smislu postigao je filozof i učenjak Aristotel.

Rimska civilizacija poznoga starog vijeka, kao i kultura srednjega vijeka, pokušavale su, više paraznanstveno nego znanstveno, pružiti istinske interpretacije svijeta (astrologija, astronomija, alkemija). Tek na samom kraju srednjovjekovlja (Averoes, Roger Bacon) i na početku novoga doba (F. Bacon Verulamski, Piccolomini, Agricola, Paracelsus, Galilei, Newton, Gilbert, Torricelli, Leyden) pojavljuju se empirijske metode znanstvenog istraživanja, kojima počinje uzlazni put današnje znanosti (Royal Society, Academie des Sciences). U XIX. st. je ova zaplovila punim jedrima u novovjeka otkrića, izume i planetarne trijumfe.

Budući da mi danas živimo u punom zamahu znanstvene ere, jasno je da nas mora zanimati što je to znanost, čemu ona služi i kako nam služi. Prirodno je da se zagledamo bolje u njezino lice — a i naličje — u njezinu pozitivnu i negativnu (?) ulogu u suvremenom svijetu.

To je cilj ovog razmišljanja. Zasad ćemo promotriti znanost u njoj samoj, a drugom ćemo se zgodom osvrnuti na odnose znanosti, kulture i vjere.

1. ŠTO NAZIVAMO ZNANOŠĆU?

Prije nego što se upustimo u domišljanje jedne pouzdane definicije znanosti bit će korisno informirati se o uobičajenoj uporabi ove riječi.

Upotreba riječi znanost

Najstarija upotreba ove riječi jest sasvim jednostavna — znanje uopće. Zatim se termin znanost rabi u smislu sustavnog i obrazloženog znanja o svijetu i prirodi. Kad se ona počela specijalizirati, značila je sustavno i kompletno znanje o nekom dijelu tog istog svijeta činjenica, tj. jednu granu opće znanosti. Napokon se izraz znanost upotrebljava kao naglašavanje metodičkog istraživanja, odnosno proučavanja jednog određenog predmeta, pri čemu se misli na znanstveni rad kao takav.

Ako se znanost upotrebljava u smislu sustavnog i obrazloženog znanja sveopće stvarnosti, B. Šulek nam je ponudio izvrsni termin *znanstvo*.¹ Za Šuleka znanstvo znači »das gesamte Wissen«, sve znanosti skupa. Nažalost, ovaj nazivak nije pustio korijenje u hrvatskom jeziku.

U svim upotrebama termina znanost uvijek dolazi kao temeljni pojam riječ *znanje*. Ne samo zbog etimoloških razloga nego i s razloga značenja, znanje odgovara na dvostruko pitanje: znanje *o čemu ...* i *kak(v)o* znanje? Posljednje se pitanje odnosi i na način njegova stjecanja. Znanje uvijek predmnijeva neki određeni objekt o kojemu smo stekli izvjesne spoznaje (know what). Ono je rezultat akcije spoznavanja, upoznavanja i konačno poznavanja. Zbir je određenih saznanja te dokaz poznavanja nečega. Način pak stjecanja znanja (know how), može biti neznanstven i znanstven. U našem slučaju dolazi u obzir samo metodično ili stručno stjecanje znanja.²

Uporabna praxa znanja i znanosti uvijek ima obrazovnu ulogu, traži neki umni napor te postavljanje i rješavanje problema, metodiku rada, sakupljanje podataka i njihovu provjeru (verifikaciju). Ne zaustavlja se samo na istraživanju, opisivanju i dokazivanju, već nastoji izvući iz stečenog znanja i neku životnu korist prikladnom primjenom doznatoga. L. da Vinci je svrhu znanosti lapidarno sažeo u riječi: »Misurare il misurabile e rendere misurabile quello che non lo è«. No znanost nije uvijek profitabilna. Neki se njome bave iz čistog užitka istraživanja, otkrivanja i učenja.

Glagol *znati* — od kojega potječe *znanje* — uključuje ne samo poznavanje neke stvari, već znači i biti sposoban, vješt nekom umijeću ili imati neki običaj. A često puta se i nečije zapovijedi daju puku »na znanje i ravnanje«. Uostalom, nema znanstvenika koji ne zna da svako znanje postavlja na znalca i mnoge etičke i praktične zahtjeve. Kao što »noblesse oblige« smijemo reći da također i »savoir oblige«.

Pokušaj definiranja

Budući da je znanost moderna diva, tek je u novije doba pobudila posebno zanimanje za sebe. Otkada je R. Lullus izložio svoje koncentrične krugove znanstvene spoznaje (Ars magna), pojavilo se nastojanje da se znanost поближе definira. Kako bi nabranjanje njihovih

nastojanja uzelo mnogo mjesta, citiram samo jednu tipičnu opisnu definiciju našega jezikoslovca V. Anića: »Ukupnost sređenih i uopćenih znanja do kojih se dolazi otkrivanjem i promišljanjem činjenica i pojava u pojedinim dijelovima čovjekova poznavanja prirode i društva i utvrđivanjem zakonitosti po kojima postoje.«³ A jedna praktična moderna definicija znanosti pripada belgijskom filozofu J. F. Malherbeu: »Fragmentarno i operativno tumačenje iskustvene realnosti«.⁴

Kako Anićeva definicija pati od opširnosti a Malherbeova od jednostrane zbitosti, ovdje nudim odrednicu koja mi se čini sintezom danas prevladavajućih poimanja znanosti: »Znanost je skup utemeljenog, sustavnog i metodičkog znanja o jednom konkretnom predmetu.«⁵ Bit je, dakle, znanosti doista znanje, ali ne bilo kakvo, nego sustavno (metoda), o jednom predmetu (objekt, materija), i to s točno određenoga kuta gledanja (stanovište ili formalni objekt).

Da to malo podrobnije rastumačimo. Samo znanje ili bilo koji skup znanja po sebi još nije prava znanost. Ova je potpuna i autentična tek ako posjeduje tri temeljne strukture:

- točno određeni *predmet* kojim se bavi (gradivo, objectum materiale)
- jedinstveno *gledište* s kojega se predmet proučava (stanovište, aspekt, objectum formale quod)⁶

- *sustavna*, metodološka i argumentirana obrada predmeta (znanstvena metoda, objectum formale quo). Znanje nabacano i sakupljeno zbrda-zdola bez metodičkog i sustavnog proučavanja stvari ne spada u znanost.⁷

Dobra metodika još zahtijeva prikladnu organizaciju rada, sustavno istraživanje i potrebna tehnička sredstva. Neki zovu metodom i pojedine metodološke postupke, kao što su promatranje, opisivanje, testiranje, experimentiranje, analize, modeliranje, kompariranje, uzimanje uzoraka, brojidba (statistika), proučavanje slučajeva itd.

Tri gore nabrojena stupa svake znanosti dadu se još više sažeti, po staroj latinskoj terminologiji, u znanstveno dvojestvo: 1. predmetni ili materijalni objekt (objectum materiale) 2. dvostruki formalni objekt: a/ onaj aspektni ili gledište (s. f. quod) i b/ onaj metodološko-sustavni (o. f. quo).

Istini za volju moramo spomenuti da svi znanstveni radnici ne definiraju znanost s istih polazišta. Za većinu psihologa npr. znanost je formiranje pojmova, za filozofe je misaoni proces, za pozitiviste analiza iskustva (emprija), za matematičare je igra brojeva, za kulturnjake jezik simbola, za prirodoslovce izmjena materije i energije, a za epistemologe je stjecanje znanja.

Epistemologija

O ovom stjecanju znanja postoji stara i mudra arapska glosa, koju se isplati citirati: »Onaj tko ne zna i ne zna da ne zna, to je budala. Bježi od njega. Onaj tko ne zna i zna da ne zna, to je dijete. Pouči ga. Onaj tko zna i ne zna da zna, to je pospanac. Probudi ga. Onaj tko zna i zna da zna, to je mudrac. Slijedi ga!«

Znanje o znanju i znanost o znanosti zove se na grčkom *ἐπιστήμη*, odakle epistemologija (angloamerički pisci vole reći epistemika). Ako su znanje i znanost važne za čovjeka i njegovu kulturu, razumljivo je da o njima moramo imati jasne i zaokružene

pojmove. Epistemologija je neka vrsta metaznanosti, jer razmišlja o samoj sebi, svojoj suštini, ustrojbi, zakonima i metodici. Usput dodiruje i ključne pojmove filozofije, kao što su istina, iskustvo, razum, gnoseologija, logika, skepsa i mogućnost zablude.⁸

Da ne ulazimo u detaljni sadržaj epistemologije, navest ćemo samo njezine glavne značajke. Prva je da se u epistemologiji radi o znanju i znanosti, a ne o pukom mišljenju, vjerovanju, teoriji ili pretpostavci. Njezin je objektiv istinsko znanje i argumentirana znanost. Druga je da ona mora obuhvatiti sveukupno znanje, obrađeno stručno, ali univerzalno i u logičkom jedinstvu. Budući da je sveukupno znanstvo danas pregolemo i jedva kome dostupno, ono se s vremenom podijelilo na posebne znanstvene grane ili discipline, koje se također, svaka za se, smatraju posebnim znanostima. Tako je nastupilo doba znanstvene specijalizacije.

Dok su se starije znanosti gradile najviše na spekulativnom umu, tj. na racionalizmu i dedukciji, novije daju prvenstvo iskustvu, indukciji i empiriji (onome što je Descartes nazvao »res extensae«). Moderne znanosti hoće da sve iskušaju, provjere, izmjere, analiziraju, čulno dokažu i verificiraju. Dakako, to rade suvislo i metodično, sistemski i sistematski, o čemu znadu i pretjerati, osobito u psihologiji.⁹ Suvremena je znanost funkcionalistička, želi sve iskoristiti u praktične svrhe, a platonska se ljubav prema čistoj znanosti sve više gubi.¹⁰

Stariji su znanstvenici uživali u samoj spoznaji istine (know-what, savoir verité), a najnoviji se više raduju pomoći tehnike otkrivanja i sofisticiranoj instrumentalizaciji istraživanja (know-how, savoir faire). Moderna znanost kao da se prelijeva u informatiku, automatiku, kibernetiku, robotizaciju i kompjutorizaciju. Danas više nema učenjaka bez računalnika.

Još moramo istaknuti jednu značajku moderne znanosti. Ona je futurološka i futuristička, sva je okrenuta budućnosti. Jako je zanima predvidivost budućega i pronicanje u buduća događanja. Njezina funkcionalna narav tjera je u planiranje, projektiranje, predviđanja i programiranje. Muči je planetarna čovjekova sudbina i pokušava izlete na najbliža nebeska tijela s nadom da će tamo pronaći bolje uvjete opstanka. Stoga joj se događa da — dok usmjeruje svoje teleskope k nebesima — zaboravi svrnuti pogled na tlo na kojemu stoji te joj se pod nosom zbivaju ozbiljne ekološke katastrofe. Nehotice prelazi u negaciju same sebe po onoj Schillerovoj »Das Wissen ist der Tod«.¹¹ A i onda kad zuri u zvjezdano nebo, znade zaboraviti da uz nju postoji i nadznanost.¹²

Znanost ili nauka?

U našem dosadašnjem izlaganju rabili smo za latinsko (i međunarodno) »scientia« jedino hrvatsku imenicu znanost. Međutim, u prošlom se stoljeću u nas bila uvelike ustalila riječ *nauka*. Je li to bilo ispravno? Jesu li znanost i nauka sinonimi? Je li nauka uopće hrvatska riječ? Odgovaram odmah i kratko: Nauk(a) je prastara hrvatska riječ, ali ona ne znači isto što i znanost, nisu sinonimi. A sad obrazloženje.

O problemu istoznačnosti znanosti i nauke već sam pisao u svojim knjigama *Biti čovjek* i *Etika i život*.¹³ A ovdje ono najbitnije. Kako smo već upoznali korijen i strukturu nazivka znanost, sad ćemo iznijeti isto za nazive nauk i nauka, pa će nam razlikovanje

postati lakše. Nauk/a imaju indoeuropski korijen »euk« i »ouk«, a ovi su ušli u slavenske jezike preko praslavenskog glagola vyknoŭti, iz kojeg su ponikle hrvatske riječi poput navika, odvika, nauk/a, običaj, zavičaj, pouka, poučak, naučak, učitelj, učenik, učenjak, učilište, učiti, naučiti, poučiti, učen/ost, neuk/ost, naviknut, vičan i sl. Značenje praslavenskog vyknoŭti jest na/viknuti se, biti vičan, navičan ili naučan na nešto, pa je tako iz navike nastala nauka ili nauk.¹⁴

Hrvatski nazivci nauk/a mnogo su stariji od naziva znanost koji je nastao tek u novije vrijeme. Poznati su već i Vrančiću, Kašiću, Zlatariću, Kanižliću i mnogim starim hrvatskim jezikoslovcima. Još i danas se govori: kršćanski nauk, vjeronauk, školski nauk, ići na nauk i sl. I termin nauka je nazočan u hrvatskoj književnosti u značenjima: a/ navika ili navada (Stulić, Mikalja, Šenoa), b/ znanost (Gundulić, Kačić, Novak, Matoš, Krleža) i c/ učenje ili studij (Šenoa, Pavlinović).

Iz izloženoga je jasno da su se nauk/a i znanost pojavile u različito doba i s različitim ciljevima, ali i da sadrže neke elemente što ih spajaju i neke što ih razdvajaju. Nauk i nauka imaju svoj izvor u stjecanju dobrih navika. Na taj način stečeno znanje ima pragmatsku svrhu kao pomoć za život. Kad se pak znanje počelo formirati na sustavan, teoretičan i metodičan način, nauka je prerasla u znanost. Nikle iz drugačijih pobuda, sad su sadržajno povezane. Nauka naime sadrži nauk za djelovanje, a znanost nauku za objektivnu spoznaju. Slijed njihova nastajanja ide redom: nauk — nauka — znanost.

Po svojoj motivaciji su nauk/a više subjektivni i vezani uz čovjeka, a znanost je više objektivna i upućena zbilji i realnosti. Znanost je bliža istini, a nauk/a dobroti i ljepoti. Pa sad evo njihovih zbitih odrednica:

ZNANOST (episteme, scientia, science, Wissenschaft) skup je utemeljenog, sustavnog i metodičkog znanja o jednom konkretnom predmetu. Ako se odnosi na čitavo znanje o svijetu, prirodi i čovjeku, onda je *znanstvo*.

NAUK (didache, doctrina, knowledge, Belehrung) također je sustavno, ali praktično i praktikabilno učenje s operativnom svrhom. Tako je, primjerice, nastao i »kršćanski nauk«.

NAUKA (didaskalia, scientia doctrinalis, learning, Lehre) jest spoj znanja i nauka, obrazloženo znanje, srž praxeologije, teorija o zbilji: stvarnoj (sein, to be) i ostvarivoj (sollen, to ought), dakle idealna stvarnost. Ona pruža axiološku i etičku prožetost znanju i znanosti.

Naš scientolog VI. Bazala također uviđa razliku znanosti i nauke: »Nauka nije znanost« jer »ako njihovo nastojanje mora služiti praktičnoj primjeni, one više nisu znanosti nego nauke.«¹⁵ No Bazala se ne zaustavlja na tom problemu. Jezikoslovac M. Šimundić razlučuje znanost i nauk, ali nikako ne priznaje nauku.¹⁶ Naš učeni dominikanac T. Vereš slaže se sa mnom i lijepo razlikuje našu trilogiju: nauk-nauka-znanost. Prihvaćam njegovu obrazložbu uz ove rezerve: a) nauk nije »umijeće bez obrazloženja«, b) nauka se služi i znanstvenim stjecanjem osobnih spoznaja. A što se tiče njegove definicije znanosti, dobra je, ali ipak ne bih isticao njezine »impersonalne vrijednosti«, jer bi se taj izraz mogao i krivo razumjeti.¹⁷

Lexikograf V. Anić također pravi razliku među našim trorječjem, no ne naglasuje je, pače je i razvodnjuje. Za nauk veli da je arhaizam sa značenjem: 1. ono što se naučilo iskustvom, iskustvo; 2. doktrina, naučavanje. Nauk ipak nije isto što iskustvo. Za termin nauka piše da je rusizam, što je samo djelomice točno, a onda navodi tri njegova značenja ovako: pod 1 daje opisnu definiciju što smo je već na početku citirali, pod 2 izjednačuje nauku i znanost, a pod 3 veli: etnološka navika. Izjednačujući nauku i znanost očito je pogriješio. U natuknici znanost na prvom mjestu ponavlja istu definiciju kao i nauke, a kao drugo značenje jednostavno piše: nauka.¹⁸ Opet ista pogreška.

Iz upravo izlagane dileme znanost — nauka možemo izvući kratki poučak: znanost doista nije nauka, jer je ova širi pojam. Nije ni nauk jer je ovaj uži pojam od znanosti. Ipak nam i u životu i u jeziku trebaju sve troje.

II. GNOSEOLOGIJA

Iz dojakošnjeg izlaganja smo opazili da znanost počiva na dvama temeljnim radnjama — znanju i učenju. Kako smo o naravi znanja i znanosti već dosta govorili, preostaje nam zaron u dubine učenja. Učenje je glagolska imenica, dakle plod gl. *učiti*. Ako nema uza se nikakvu apoziciju, učiti sadrži dvostruko značenje. Prvo: može se učiti sama sebe (lat. *discere*), a drugo: može se učiti nekog učenika ili čovjeka, dakle poučavati (lat. *docere*). Razumije se da u procesu učenja i kronološki i uvjetovno na prvo mjesto dolazi samoučenje. Nitko ne može učiti drugoga što nije prije naučio sam.

Gnoseologija put epistemologiji

Prije nego uđemo u genezu učenja, dobro će nam doći mali pregled semantički njemu srodnih riječi. Svakom učenju moraju prethoditi čini: > saznati (Anić: steći obavijest o čemu, doznati novost, ali Anić krivo tumači saznanje), > doznati (nešto od drugoga), > upoznati (njem. *erkennen*, steći osobno znanje). Zatim upoznato > poznavati (*kennen*, imati sigurno znanje) i napokon > znati (*wissen*, puno znanje). A kad se radi o nečijem pravu ili vlastitoj krivici, onda ih treba > priznati. Cijeli ovaj proces stjecanja znanja možemo nazvati spoznaja (*gnosis, cognitio*).¹⁹

Međutim, put spoznaje ne ide samo linijom umnog saznavanja (*aisthehesis, episteme*), već isto tako i crtom životnog iskustva (*empeiria, experientia, Erfahrung*), tj. osobnog susreta s činjenicama. Zbilju osjećamo na svojoj koži ili je vidimo vlastitim očima (očevid, *evidentia*).²⁰ Ako neku stvar gledamo duhovnim očima, onda stječemo najprije slutnju pa jasan uvid ili intuiciju, koja nam otvara nove prostore spoznaje. Neka se znanstvena načela dadu spoznati čisto intuitivno, kao npr. načelo cjeline (cijelo je veće od njegova dijela, $C > D$), načelo istovjetnosti (identiteta, $A = A$) ili suprotnosti (antinomije, $A \neq B$). Takve intuitivne uvide zovemo *axiomi*.

Ako je spoznavanje cijeli put do istine, onda je spoznaja njegov ishod i plod. Spoznati znači 1. upoznati, postati svjestan čega, 2. doći do spoznaje i 3. uvjeriti se (Anić). T. Ladan preporučuje riječ spoznaja namjesto izričaja saznanje.²¹ Teoriju o spoznaji, vrelima, putu i načinu kako doći do pravoga znanja proučava disciplina što se zove *gnoseologija*. Ona je pretpostavka i propilej koji nas vodi do epistemologije. Gnosis završava u epistemi.

Na gnoseološkom putovanju (sve do časa kada usklikneš »heureka«!) korisno nam je poznavati i smjerokaze po kojima se valja kretati. Prvi nas putokaz vodi pitanju: *što jest?* tj. da li uopće nešto postoji (est-ne aliquid)? Dakle, pomaže nam steći spoznaju činjenica kao takvih. Drugi je gnoseološki zadatak pitati: *što je u sebi to što postoji* (quid est)? Ispitujemo ne samo vanjske činjenične oznake (fenomene) nego samu bit i narav stvari. Treća faza spoznajnog puta znanstveno opisuje pojave i oblike, način postojanja i djelovanja, istinski *opis* istraživanog bića (descriptio). Četvrto pitanje što nam ga znanstvo stavlja u usta jest: a *zašto* (cur, causa) se sve to zbiva i čemu postoji? Na taj se način gnoseolog penje od fenomena, činjenica i fizike prema metafizici. Do nje može, dalje ne može.

Metodološki gledajući, polazimo od objekta (materija, stvar), zatim formalnom stazom ciljevitog opažanja (o. f. quod), promatranja, iskustva, experimentiranja, mjerenja, brojenja, uspoređivanja i verificiranja (o. f. quo) do konačnih spoznaja stvarnosti. Od svih spoznatih pojedinosti uzdižemo se indukcijom i generalizacijom do općih spoznaja i zakona koji vladaju svijetom. Kad ih jednom dobro upoznamo, vraćamo se stvarnosti logičkim postupkom dedukcije, tj. zaključivanju od općega na pojedinačno. U dijalogu indukcije i dedukcije postupno otkrivamo istinu.²²

Znanstveno stvaranje

Da bismo dobili, makar i blijedu, sliku znanstvenog rada, moramo najprije sumarno iznijeti neke temeljne pojmove znanstvenog instrumentarija, a koje posuđujemo iz filozofije.

UZROK (causa efficiens, the cause, Ursache) objektivni je uzročnik neke promjene. Jedan pokretački uzrok može proizvesti cijeli niz međuzroka (kauzalni lanac) koji završava konačnim učinkom i posljedicama. Filozofija pozna više vrsta uzroka, od kojih ćemo ovdje spomenuti još samo svršni (causa finalis).

Svršni uzrok ili RAZLOG (c. finalis, ratio, the reason, Grund) nečega ili nekog zbivanja stoji sasvim blizu uzroku i počiva na načelu »dovoljnog razloga«. On može potjecati iz uzročnosti same stvari ili iz motiva nečijeg uma, pa je onda naum ili namjera.

ARGUMENTACIJA (argumentatio, probatio, confirmatio, demonstratio) povezuje uzroke i razloge s njihovim ishodom i zaključkom. Ona se služi dokazima u prilog postavljene hipo/teze, pa se argumentacija hrvatski zove dokazivanje. Ona je zapravo izvođenje dokaznog postupka.

DOKAZ (argumentum, la prova, the proof, Beweis) jest ili pojedini član dokaznoga postupka ili argumentacija uzeta u cjelini. Dokaz dobiva snagu iz logike (axiomi, silogizam), zdravog razuma (postulati, očevitost) i provjerenog iskustva (činjenice,

provjere). Dokazivanje završava znanstvenim zaključkom, a možda i praktičnom primjenom dokazanoga.

Samo pak znanstveno stvaranje²³ mora biti inicirano nekim motivom za rad. Takva *motivacija* može izvirati iznutra zanosom znanstvenika (inspiracija), njegovom znatiželjom, bogatom maštom ili nekim vanjskim poticajem (naručba, nalog, zadatak, korist, potreba). Stvaranje ne može biti to što jest ako nije aktivno i kreativno.

Znanstveni rad započinje otkrivanjem i formuliranjem problema, postavljanjem znanstvenog cilja, izradom projekta i pripravnih radnji te sakupljanjem informacija, novih podataka i već postojećih spoznaja o toj temi. Brze i najnovije informacije nalazimo u znanstvenim časopisima, a stare i provjerene većinom u stručnim knjigama. Internet i novine nisu pouzdani izvori znanstvenih obavijesti. Najvrjedniji dio posla jest vlastito, sustavno i marno *istraživanje* po »trial and error« metodi (pokušaji) uz opažanje, snimanje situacije, testiranje, izlučivanje neuspjelih nalaza i ponovno provjeravanje uspjelih.

Bavljenje znanostu traži ozbiljni, sustavni pronicavi rad na sakupljenoj građi ili obradi podataka. Sve dobivene podatke valja provjeriti i vrednovati prema njihovoj dokaznoj vrijednosti. Ta se *verifikacija* odvija na dva kolosijeka: potvrđivanjem novim dokazima ili iskušavanjem protudokaza. Popper je taj postupak nazvao »conjectures and refutations« ili kraće: metodom falsificiranja. Kad su svi dokazi provjereni, pristupa se šifriranju (kodiranju), sortiranju ili klasifikaciji stečenih informacija. Sistematizacija gradiva je neophodna radi konačne sinteze, iz koje izvlačimo teoretske ili pragmatske zaključke. Na samom kraju rada dolazi eventualna primjena.

Plod znanstvenog stvaranja jesu usmeni izvještaji te izlaganja na znanstvenim skupovima (referati, koreferati, diskusije, demonstracije, grafikoni, izložbe, pano i sl.) te njihovo tiskanje u obliku članaka, studija, knjiga i zbornika. Manji su radovi priopćenja, prikazi, izvještaji, eseji, pregledni ili stručni članci, izvorni radovi, zapisnici (protokoli), dizertacije, monografije, priručnici, skripta ili kolektivna djela. Naravno, stručna djela trebaju biti popraćena znanstvenim aparatom (izvori, literatura, citati, tabele, sigle, bilješke, kratice, indexi i sl.).

Znanstveni se rad obavlja prvotno u vlastitoj radnoj sobi, a zatim u tzv. »hramovima« znanosti, kao što su akademije, instituti, fakulteti, istraživački centri, laboratoriji, seminari, simpoziji, kongresi, kružoci, biblioteke. Danas je najviše potreban timski rad u ekipama, a podatci se čuvaju u skedarijima, mapama, kasetama i kompjutorima. Brigu za propagiranje znanosti, ekipiranje i odgoj znanstvenog podmladka na međunarodnoj razini vodi UNESCO, razna znanstvena privatna i službena udruženja, zadužbine (fundacije) a na nacionalnoj razini škole, tečajevi, seminari, ministarstva, općinski, gradski i županijski odjeli za kulturu.

Znanstveni ciljevi

Zbog čega tolika briga narodnih i međunarodnih zajednica o znanosti? Zašto se uopće bavimo znanostu? Čemu nam ona služi? Ima li ona i neku objektivnu svrhu?

Želimo li otkrivati ciljeve i svrhe, moramo znati da time ulazimo u područje razloga i uzroka. A njih ima više kategorija. Za nas su važna dva bitna razloga ili uzroka: uzrok

početka (causa efficiens) i razlog dočeka (c. finalis). Oba su uzroka/razloga povezana i utječu jedan na drugoga. Svaki početak ima svoj uzrok i ujedno razlog, u koji je već uključena i njegova *svrha*. Početak i svrha su ontički umreženi te imaju objektivnu podlogu. Ako je uzročnik aktivni i umni djelatelj, on se može pridružiti objektivnoj svrsi stvari, koja na taj način postaje i njegov osobni *cilj*. K tom ga cilju potiču njegovi subjektivni motivi.

Grafička slika ovih odnosa izgleda ovako:

Tvorni uzrok ili početak (c. efficiens) = razlog - - - - > svrha (objektiv),

Konačni uzrok ili dočetak (c. finalis) = cilj - - - - > motivi (subjektiv).

U odnosu na ciljeve gradi se sadržaj znanosti, a u odnosu na metode biraju se odgovarajuća sredstva.

Kao sve na svijetu i znanost ima dovoljan razlog svog postanka i početka i objektivnu svrhu svoga postojanja i djelovanja. Njezina mogućnost i geneza leži u prirodnim zakonima koji se temelje na uzročnim svezama. Inteligentni pratilac to promatra s razumljivim interesom i znatiželjom, što onda postaje subjektivnom motivacijom znanstvenih radnika. Na znanstvene pokušaje čovjeka tjera i potreba traženja izlaska iz existencijalnih tjeskoba uz asistenciju znanosti. Na taj način i počecima znanosti i njezinu opstojanju kumuje očekivanje koristi od nje.

Preko čovjekove znatiželje, njegovih osobnih potreba i objektivne korisnosti od znanja znanost započinje svoj povijesni hod.²⁴ Jednom započeto putovanje nastavlja se hodom naprijed, iz čega se rađa stalni napredak. Ovaj znanstveni *napredak* svojom unutarnjom zakonitošću vuče naprijed i znanstvene spoznaje te ih usputno nadopunjuje, ispravlja i usavršava (progres). Uvijek nova i točnija saznanja kompletiraju znanstvene sadržaje, njihov obujam i rezultate. No, kako izgleda, i napredak ima svoje granice i klance, preko kojih se ne može dalje.²⁵

Osobni *ciljevi* znanstvenika također su movensi ili motivi njihova djelovanja. Oni su uglavnom časni i pošteni, ali jesu li to uvijek? Kako znanost omogućuje svima udobniji i ugodniji život, blagostanje postaje najčešćim motivom njegovanja znanosti. Neki dapače u njoj traže osobnu i opću sreću.²⁶ Od znanosti se očekuje i rješenje svih čovjekovih životnih problema, posebice tehničkih i privrednih, a čak i globalnih, kozmičkih i metafizičkih. Priželjkuje se jedinstvena teorija svemira, teorija svih teorija, pomoću koje će se napokon otkriti i temeljne tajne vasion. Na znanstvenim se dosezima gradi moć (stari slogan: znanje je moć), osigurava nadmoć, stvaraju se utopije («als ob») i futurističke fikcije (science fiction).

Doduše, postoje i znanstvenici koji tvrde da znanost nema nikakve svrhe ni cilja, jer sve počiva na slučaju i nuždi (J. Monod). Moglo bi se govoriti tek o sitnim ciljevima što ih sami ljudi nameću svojim istraživanjima i tehnikama. No, stožerno je pitanje: zašto se u ljudskim dušama uopće pojavljuju neki ciljevi? Je li i to slučaj i nužda? Je li doista »priroda ravnodušna prema ciljevima koje joj mi namećemo«?²⁷

Istina i znanost

Budući da u svijetu ne postoji ništa besmisleno — sve što postoji sadrži neki smisao — stoga i sve što postoji ima neku svrhu pa i cilj. Tako je i sa znanošću. I ona ima svoju svrhu na planu bitka i svoj cilj u duši svojih pregalaca, koji su za nju bitni i primarni i koji streme samo jednom objektivu, koji se zove *Istina* (aletheia, veritas, truth, Wahrheit).²⁸ Istina je objektivna svrha svake znanosti i subjektivni cilj svakoga znanstvenika.²⁹

No Pilat u nama odmah žuri pitanjem: a što je istina? U odgovoru na to pitanje lome se koplja. O suštini istine odvajkada postoje različite teorije. Evo nekih:

- semantična teorija: istina se krije u jezičnoj semantici (Tarski),
- fenomenološka: nema istine u sebi, to je pojavnost stvari (Kant),
- naivni realizam: istina je u samim stvarima, bez veze s čovjekom (Montague),
- teorija evidencije: ona je u očiglednosti stvarnoga (Brentano),
- logicistička: istina je u umu, »Wahrheit in sich« (Bolzano, Husserl),
- dijalektička: u igri teze, antiteze i sinteze (Hegel),
- koherentna: unutar je jezičnog iskaza koji čini smisaonu cjelinu (Bradley),
- pragmatična: korisna, kad zadovoljava ljudske potrebe (James, Dewey),
- existencijalna: »Istina pripada biti bivstvovanja« (Heidegger),
- teorija odraza: istina je odraz objekta u svijesti subjekta (Pavlov),
- aksiološka: istina je najveća vrednota (Badenska škola).

Moderni filozofi ne vole govoriti o istini kao takvoj, oni radije govore o istinitosti ili neistinitosti sudova. Svaki sud posjeduje »istinosnu vrijednost« i ne može biti neutralan, ali s obzirom na nas može, pa je u većoj ili manjoj mjeri istinolik.

Međutim, najstarija i najraširenija teorija istine glasi: »Istina je *podudaranje stvari i uma*« (Aristotel i Akvinac: *adequatio rei et intellectus*). Općenito je nazvana »teorija korespondencije« ili podudaranja. Ona najbolje odgovara pojmu istine jer uzima u obzir oba njena elementa: samu stvarnost i njezinu spoznaju. Bit istine leži u *odnosu* zbilja — um. Stvar nosi istinu u sebi a um je izriče, i tad je čitava. Stoga zauvijek važi Aristotelova tvrdnja: »Istinitost i laž nisu stvarnost osim u umu.«

Općenito gledajući, istina može biti i subjektivna (jer je pojmuje i izriče jedan subjekt) i objektivna, jer se istinonosni sud naslanja na objektivnu zbilju. Stoga je istina u ljudskom govoru i znanosti uvijek *relativna* upravo zbog spomenutog odnosa, a još više zbog motrišta s kojeg subjekt promatra realnost. Najviše pak s razloga što ne postoji takav um koji bi adekvatno mogao obuhvatiti i shvatiti univerzalnu stvarnost. Apsolutna istina postoji jedino u neograničenom stvaralačkom Umu. »Istina je građanka Olimpa«, tvrdio je grčki pjesnik Bakhilid.

Budući da je znanost stvorena i otvorena upravo za istinu, ova je njezina vrhovna svrha i glavni cilj. Istina i laž su suprotni pojmovi koji se isključuju. Zato je znanstveni rad služba istini. No, kako smo vidjeli, jer je neka apsolutna istina na zemlji nemoguća, znanost se mora barem truditi da se u svojim iskazima što više približi apsolutnoj istini. »Riječ se može približiti istini premda je ne može spoznati«, stara je poruka filozofa Xenofana.

Stoga ovaj odnos istine i znanosti rekapituliram riječima velikog Heisenberga, što ih je izgovorio u Zagrebu: »Znanost se, bez obzira na povijesne i političke vezanosti, mora podvrgavati kriteriju istinitosti koji je svakako za znanost značajan; kriteriju istinitosti, naime, u kojem iskustvo i logičko mišljenje imaju odlučnu ulogu.«³⁰

III. SADRŽAJ ZNANOSTI

Već smo vidjeli da je znanost sustavno znanje o nekom predmetu/stvari, a da je znanstvo sveukupno znanje o svim stvarima. Budući da nas ovdje zanima objektivni svijet svih znanosti skupa, onda se ne možemo zadovoljiti samo ispitivanjem našega globusa, već i svih nebeskih tijela, barem onih do kojih dopiru naši instrumenti, i svih ostalih sazvežđa kozmosa oko kojih luta znanstvena mašta. Dakako, na prvo mjesto dolazi ovaj naš ljudski svijet sa svojim malim zagonetkama.

Svijet znanosti

Kad govorimo o svijetu, redovito mislimo na materijalnu zbilju u kojoj živimo i koja je dostupna našim osjetilima. Svu tu zbilju još nazivamo stvarnost ili realnost. No ona je pregolema da bismo je mogli staviti pod isti nazivnik. Max Planck ju je stoga podijelio na tri svijeta. Prvi je nazvao *osjetni* svijet (*die sinnliche Welt*) i njega shvaća kao našu svagdanju stvarnost bez filozofiranja i znanstvene analize. Drugi je *realni* svijet (*die reale Welt*), koji postoji bez obzira na čovjeka i koji opstoji po svojim vlastitim zakonima. Treći je *fizikalni* svijet (*die physikalische Welt*), tj. onaj prirodnih sila koje su objekt znanosti i koje simbolizira fizika. Takav je svijet učeni konstrukt zajednice znanstvenika koji se bave proučavanjem svijeta.

Sva tri ova svijeta, o kojima nam govori Planck, ipak su u sebi jedan svijet kojemu je oznaka fizikalnost i materijalnost, a pristup empirija. Poput Plancka upravo na takav fizički svijet misle i ostali učenjaci. To je svijet koji obuhvaćaju zemaljska, stelarna i kozmička prostorja. Svijet koji postoji u vremenu, pa ga znanstvenici studiraju u njegovoj prošlosti (arheologija, povijest), sadašnjosti (sve prirodne i društvene znanosti) i mogućoj ostvarivosti u budućnosti (futurologija, planifikacija).

Znanstveni pogled na svijet može biti čisto fenomenološki, ali taj ne zadovoljava pravog učenjaka: »Ce n' est pas le réel qui est objet de la science véritable, mais le nécessaire«.³¹ Po Foulquiéu je dakle za znanost bitno ono što je nužno, tj. struktura svijeta i zakoni po kojima existira. Puki fenomenologizam, existencijalizam, naturalizam, i pozitivizam uopće ne mogu obuhvatiti čitavu stvarnost, jer ova se proteže izvan i iznad ljudskih osjetila, iz fizike prelazi u metafiziku. »Stvari koje smo smatrali tako realnima, krutima i tvarnima samo su jedan element ovoga sklopa: pravu realnost treba tražiti drugdje«, veli jedan učeni Englez.³²

A gdje je to drugdje? Izvan i iznad ovog opipljivog svijeta, u metempiriji. To je *duhovni svijet*, koji je samo neizravno dostupan našim osjetilima i znanstvenim aparatima, ali ništa manje s-tvaran i su-postojan, dakle realan. Takva nevidljiva i nadosjetilna realnost jednako postoji kao i ova naša empirijska (npr. ljudski um). Osim empirije postoji i metempirija, koja se spoznaje na drugačiji način. Neka mjesto mene govori Heisenberg: »Postojeći znanstveni pojmovi pristaju samo jednom vrlo ograničenom dijelu zbiljnosti, a drugi dio, koji se ne razumije, ostaje beskonačan.«³³

Staro nam iskustvo kaže: »Contra factum non datur argumentum!« Zbiljnost uvijek i bez iznimke ima pravo. Stoga, ako je za učenjake duhovni svijet factum, nema dokaza koji ga može nijekati, on nadilazi samu znanost, ali spada u znanje i znanstvo. Izvan znanstva ostaje neznanstvo. Istinoljubivu znanost mora, što je sasvim razumljivo, zanimati i duhovni svijet, ali na neizravan način i ona će ga uz pomoć logike prepustiti duhovnim znanostima.

Znanstvena specijalizacija

Kad su se u srednjem vijeku osnivala prva sveučilišta, bila su nazvana *universitas*, dakle učilišta koja su s raznih gledišta bila usmjerena jednoj te istoj istini. Odatle im i ime uni-versitas, tj. usmjerenost jednome jedinome. Zbog narasle znanstvene građe i zbog njezine golemosti, univerze su se nazvale sve-učilišta, jer nas uče svemu i svačemu. Porad još šire zbilje o kojoj ništa ne znamo, bilo bi realnije i skromnije univerzitet nazvati pluri-versitas, tj. usmjerenost mnogome. Ipak je očito: zbog novih znanja na modernim sveučilištima danomice niču i bujaju uvijek novi kolegiji, studiji, instituti, departmani i fakulteti.

Gomilanje istraživanja i znanja te raznovrsna usmjerenost znanstvenih interesa prisilili su znanstvo da se najprije podijeli na posebne znanstvene grane (discipline), a onda su se i ove morale razdijeliti na specijalne podgrane ili studije, što su se stoga nazvale po latinskoj *specijalizacije*. No nismo ostali ni na tome, danas niču i sub-specijalizacije.

Specijalizacija obuhvaća podjelu znanstvenog rada, izučavanje samo jedne uže struke, istraživačko ulaženje u detalje i posebnosti, stručno usavršavanje novih kadrova ili njihovo doškoloavanje (postdiplomski studij). Specijalizacija je postala znanstvena nužda, potreba kojoj se moralo izići ususret. To je proces koji će i dalje teći usitnjavanjem znanstvenih područja i novim, gotovo svakodnevnim, otkrićima.

Međutim, tu nam se nameće pitanje: a je li to dobro i produktivno? Nema sumnje, specijalizacija je suvremena potreba na koju nas sili opći progres i naglo širenje znanstva. Svaki novi spoznajni kamenčić nadograđuje znanstvenu zgradu. Kao što se jedan golemi zidni mozaik slaže od sitnih kockica, tako se i cjeloviti plašt božice Atene dopunjuje sitnim malim krpicama novih znanja. Svaka nova i dublja spoznaja obogaćuje naše znanje i naš — materijalni i duhovni — život.

Stručna se pod(r)obnost spušta u dubinu, svrdla sve tanjim svrdlima i time nam sužava horizonte. Ona povećava stručnu kompetenciju u jednoj uskoj jami-disciplini, no ta istodobno umanjuje kompetenciju u svim ostalim znanstvenim granama. Zaoštrava nam vidik u samo jednom smjeru, a sve ostalo isključuje iz vidnoga kruga. Događa nam se

ono što se zbilo slijepcima iz indijske priče o slonu. Jednome je slon bio debeli i okrugli stup (jer je opipao samo jednu slonovu nogu), drugome golemi rep, trećemu surla itd.

Nastavimo li dalje putem sub-sub-specijalizacija, znanstvenik će biti onaj »čovjek koji zna sve više i više o sve manje i manje stvari, toliko i tako dobro da će konačno znati sve o ničemu«. ³⁴ Stoga iskusni F. W. Foerster, sam veliki učenjak i sin berlinskog astronoma, zaključuje: »Era specijalizacija je bila neizbježiva ... ali je danas nastupio čas da se krene u obrnutom smjeru, jer sva bijeda sadašnjosti dolazi nam od secesija i jednostranosti, koje više nisu dorasle teškim problemima našeg vremena.« ³⁵ U tom nam pogledu V. Frankl upućuje svoje upozorenje: Nije zlo ako se znanost specijalizira, nego ako specijalisti hoće da generaliziraju!

Subtilne će nam analize onemogućiti cjelinu sinteze. Ostat ćemo slijepi kod zdravih očiju. Pretjerana stručnost neće škoditi znanosti, ali hoće specijalistu.

Podjele i modeli

Upravo ova znanstvena rascjepkanost stavila nas je pred još jedan problem. Kako sad međusobno razvrstati i povezati toliku množinu znanja i raznolikost građe? Nekada su se sva drevna znanja stavljala pod jednu, tj. filozofsku kapu sve dok »prijatelji mudrosti« nisu atomizirali cijelo znanstvo. Tražeći »atom« zapravo su razbili i njegovu jezgru. Sada nas fizija tjera u fuziju.

Problem sintetičke klasifikacije znanosti načeli su već stari Grci. Njihova je »episteme« imala teoretski (theoria), praktični (praxis, tehne) i mudrostni (fronesis) vid. Ovaj posljednji je sjedinjavao sve klasično znanje (philosophia).

Prostor nam ne dopušta pratiti povijesne mijene u znanstvenoj klasifikaciji. Pojedini su filozofi i scijentolozi predlagali svoje, ponekad i originalne, klasifikacije. Najčešća je podjela bila na teoretske i praktične znanosti. Prve su se još nazivale i duhovnim znanostima, a druge realnima, prirodnima i društvenima. U eri tehnologije nastupaju tzv. tehničke znanosti, a razvojem antropologije iskršava naziv humane ili humanističke znanosti. Sve naime zavisi o polaznom kriteriju podjele. Neki uzimaju za temeljni kriterij sadržaj, neki ciljeve, a neki metode pojedine discipline.

Danas međunarodne organizacije uglavnom razlikuju šest velikih znanstvenih skupova s pojedinim granama i ograncima. Naše Ministarstvo znanosti i tehnologije ovako je naslovalo i šifriralo sve znanstvene grane: 1. prirodne znanosti, 2. tehničke, 3. biomedicinske, 4. biotehničke, 5. društvene i 6. humanističke znanosti. ³⁶

Neka najnovija područja istraživanja ne mogu se više smjestiti u okvire pojedinih znanosti, jer zalaze u različita polja i struke, pa njih nazivamo »granična pitanja« (Grenzfragen). Neka pitanja proučavaju u isto vrijeme dvije ili tri discipline, pa su to interdisciplinarni studiji, a imamo čak i multidisciplinarnih suradnji. Žele se izbjeći jednostranosti znanstvenih specijalizacija.

Znanost u svom povijesnom razvoju nije uvijek napredovala smjerovito. Povjesničar znanosti Th. Kuhn je zapazio kako je u pojedinim periodima prevladavao jedan znanstveni su-stav. Takve je usvojene i ustaljene stavove nazvao paradigmom. Kad se jedna paradigma istroši i poljulja nekim novim otkrićem, stara paradigma stupa u krizu dok ne

pobijedi nova. Kuhn je taj nagli znanstveni razvoj nazvao »naučna revolucija«, jer se po njemu znanost ne razvija evolutivno, nego revolucionarno.³⁷

Po mišljenju Coveneya i Highfielda zbile su se tri takve velike znanstvene revolucije. Prva u vrijeme renesanse: vlast razuma, matematike, logike, reda i determinizma (Kopernik, Galilei, Newton, Descartes). Druga u XIX. st.: nastup evolucije (Darwin), pozitivizma (Compte) i podsvijesti (Freud). Treća: u XX. st. dominiraju teorija relativnosti (Einstein), kvantna mehanika (Planck), indeterminizam (Heisenberg) s parolama: nesigurnost, vjerojatnost, slučaj, kaos.³⁸ Čudi me da su spomenuti učenjaci zaboravili i najnoviju revoluciju ili paradigmu: nuklearna fizika, informatika i planetarni letovi. Pojedine je faze razvoja detaljnije opisao ruski znanstvenik A. Koyré.³⁹

S *hermeneutičkog* aspekta povijest pozna uglavnom četiri modela znanstvenog tumačenja stvarnosti:

- I. deterministički, koji priznaje samo strogu kauzalnost, ne samo u kozmologiji nego i u prirodnim znanostima (Leibnitz, Bošković, Laplace),
- II. indeterministički, koji poriče determinizam u mikrokozmu te dopušta kaotična stanja iz kojih niče novi red (Heisenberg, Prigogine, Paar),
- III. probabilistički, koji ne zna za zakone, već samo za matematičku i statističku vjerojatnost (J. Venn, Carnap),
- IV. informativni, koji je uz pomoć elektronike zavladao suvremenim tehničkim, publicističkim i znanstvenim tržištem te rodio informatikom, kibernetikom, telematikom itd.

Kako izgleda, ni jedan od navedenih modela ne uživa monopol u znanosti. Determinizam vlada u makrokozmu, indeterminizam u mikrokozmu, probabilizam u teoriji kaosa i društvenim znanostima, a informatika u carstvu tehnike i elektronike. Još nikako nemamo jedne sigurne i sveobuhvatne teorije epistemologije i hermeneutike.

Isto tako i povijesni put znanosti — premda se uglavnom odvijao evolutivno — bio je više puta presječen ubrzanim i nenadanim provalama novih paradigmi i revolucionarnih otkrića.

IV. VRIJEDNOST ZNANOSTI

Nakon što smo iznijeli ono što je najvažnije u fenomenu znanosti, veoma je razložito na nj se osvrnuti i s aksiološkog stanovišta. Je li znanost po sebi nešto dobro ili usput nosi i negativne posljedice? Ima li i ona svoje lice i naličje? Je li i ona Janusov porod? Da li njezina vrijednost pozna i svoje granice? Koristi li se čovjek znanošću vazda na pravilan i etičan način? Je li bolje da skladauje s naukom ili da se pretvori u scijentizam? Što napokon ona znači čovjeku i njegovoj postojbini?

Znanost je golemo dobro

Ocjenjujući znanost vrijednosnim kriterijima, već je na prvi pogled jasno da je ona golemo dobro. Najprije je u sebi objektivno dobro, zatim je vrijedna za čovjeka i čovječanstvo općenito, te najzad znači i veliko kulturno dobro.

Kao nositeljica sveukupnog znanja, posjednica goleme zalihe vrijednih informacija i graditeljica zadivljujućih tehničkih pomagala, znanost zaslužuje naše divljenje i poštovanje. Probila je ljudska planetarna obzorja i zakoračila je u tajanstvene prostore nama najbližeg kozmosa. Svladala je prostorne daljine i vremenske termine te sve više prodire u tajne svemira i prirode.

Što je najvažnije, znanost želi biti u *službi istine*. Na to je upućuju njezini ciljevi, a služba istini leži i u samoj njezinoj naravi. Znanost pruža uvid u ono što je stvarno za razliku od zamišljenoga, u ono što je istinito a ne prividno, odnosno maštovito. Ona se trudi razlikovati ono što je moguće i ostvarivo naspram iluzornoga i utopijskoga. Jedina težnja znanosti jest Istina.

U mehanizmu svijeta znanost traži ono što je bitno, temeljno i općenito. Više je zanimaju pravila i zakoni nego iznimke te ono što je bitno više od slučajnoga i akcidentalnoga. Doduše, ona prvotno ispituje kvantitativne dimenzije svijeta, ali se udružena s filozofijom zanima također i za njegove kvalitativne sadržaje.⁴⁰ Vjernost istini je ili cjelovita ili gubi oznaku istinoljubivosti. Uopće se ne da zamisliti znanost koja bi bila nevjerna istini, zbilji i činjenicama. Stoga Kuran upozorava da »tinta učenjaka i krv mučenika imaju pred nebom istu vrijednost«.

Antropološka vrijednost znanosti sastoji se u tome što ona stoji također i u *službi čovjeka*. Pored svoje vlastite vrijednosti ona nam je dragocjena i stoga što koristi njezinu tvorcu, tj. čovjeku. U prvom redu ona silno obogaćuje ljudski duh novim znanjem, novim informacijama, vidicima i vizijama, što na novi način osvjetljuje ljudski postanak i opstanak na Zemlji. Tko zna pametno procijeniti sve stečene spoznaje postaje mudar u svom vladanju i u svom odnosu prema svijetu. Istinsko se znanje pretvara u mudrost.

Znanost je čuvarica ljudskog života i života uopće. Zašto npr. sadašnji ljudski naraštaj živi prosječno duže nego prijašnji naraštaji? Prag mortaliteta je vremenski pomaknut naviše. Natalitetni je postotak također povišen zahvaljujući upravo medicini i higijeni. Moderna dostignuća biologije i medicine omogućila su produženje ljudskog vijeka i poboljšala njegov kvalitet. Sjetimo se samo teške sudbine špiljskoga čovjeka u usporedbi s blagodatima suvremene uljudbe.

Osim higijenskih moderna je znanost ponudila čovječanstvu i mnoge druge koristi. Stvaranje agrikulture s ciljem bolje prehrane, razvoj tekstilnih vještina za odijevanje, poticaj arhitekturi za kulturno stanovanje, nova prometala za bržu i lakšu komunikaciju, izgradnja industrije koja pruža čovjeku sve vrste komfora i usluga te farmaceutika koja nam nudi sve bolje i brojnije lijekove — samo su neki primjeri dobara iz arsenala znanosti. Tako da je P. Foulquié mogao reći: »Znanost se zapravo ne bavi stvarnošću nego (našim) potrebama.«⁴¹

Znanost nam napokon daje i silnu pomoć nad prirodom. Još od Prometeja krademo njezine tajne i otkrivamo dosad nepoznate zakone, upoznavamo njezine »mušice« i

iskušavamo joj »ćud«, pa smo sad u stanju da je kontroliramo, izigravamo i iskorištavamo. Iz nje izvlačimo sve moguće profite kao da nam je maćeha a ne majka. Namjesto da od nje učimo i od nje se damo voditi, utvili smo u glavu zlokobnu nakanu — biti gospodari i učitelji svojoj roditeljici i učiteljici. Već nas je jedan od otaca moderne znanosti, Bacon Verulamski, uputio na krivi put kad je rekao: »Zadaća je znanosti uspostaviti čovjekovu vlast nad prirodom.« A koliko smo puta tu vlast zlorabili!?

Znanost po svojoj službi ne ide za tim da gospodari prirodom. Tu smo joj ulogu podmetnuli mi sami. Grijehe prema stvorovima, učinjene u ime znanosti, ne smijemo olako pripisivati njoj kao takvoj, već nekim njezinim prerevnim i zasljepljenim zastupnicima.

Znanost kao kulturno dobro namjeravamo obraditi u posebnom ogledu.

Nije zlato sve što sja

Znanost znade mnogo, ipak ne zna sve. Znanost može mnogo, vidjeli smo već, ipak ne može sve. Onaj koji smatra znanost sveznajućom, svemogućom i svekorisnom predaje se iluzijama, nije ozbiljan znanstvenik već šarlatan. Za takve je Nietzsche izjavio da se samo igraju znanošću kao da je ona »Kinderspiel«. ⁴² A zapravo je mučna palestra, a znade biti i krvava arena. Glasoviti fizičar Helmholtz se posvetio akustici samo zato što je bio zaljubljen u glazbu, pa se počeo baviti analizom tonova. Pretjerano analiziranje muzike ga je dovelo do toga da je bio za dugo vrijeme izgubio svaku volju za glazbom. ⁴³ Jedan takav smrtno zaljubljeni gonetač misterija vremena i »teorije svega«, L. Boltzmann, uvidjevši da posljednju tajnu neće nikada otkriti, oduzeo je sebi život.

Svoj privid sveznanja znanost gubi naročito u susretu s *misterijem*. Dosada je znanost uspjela dešifrirati samo jedan maleni dio stvarnosti, a najveći je dio još nepoznat. U času kad se upušta u otkrivanje misterija, otkriva zapravo svoju nemoć. Uzmimo kao primjer za nas najinteresantniju tajnu — tajnu života. Pa što smo o njoj naučili? O tome veli poznati učenjak Lecomte du Noüy: »Do ovog dana nismo uspjeli dati ni jedno jedino znanstveno objašnjenje života.« ⁴⁴ A veliki poznavalac evolucije J. Rostand piše: »Dobiva se dojam da nazočimo koncu evolucije, radije nego njezinu procvatu.« ⁴⁵

Dugo smo živjeli s iluzijom da ćemo upoznati stvarnost kad upoznamo njezine najmanje dijelove. Pa kad smo konačno otkrili taj slavni i dugo očekivani »atom«, što se dogodilo? Saznali smo da se u »nedjeljivome« krije jedan cijeli subatomska neslućeni svijet, a i njegova vidljiva nadgradnja nije nam postala jasnija. S tim u svezi primjećuje T. Stoppard: »Doista postoje ljestve od atoma do zrna pijeska, ali je na njima misteriozni manjak prečaka. Nad njima je klasična fizika, pod njima kvantna fizika, ali po sredini stoji metafizika.« ⁴⁶

Iz toga zaključuje znanstvenik R. Sudre: »Za uživati u fizici čestit čovjek treba metafiziku. Pravi znanstvenici poznaju bolje nego itko spoznajne granice velikog misterija koji nas okružuje.« ⁴⁷ Te su riječi napisane ne bilo gdje, već u samom pariškom *Almanach des sciences!*

To što tek sada priznaju moderni učenjaci znao je već davno mudri Sokrat: »Ojda hoti ouden ojda«, Znam da ništa ne znam! A pjesnik Horacije je samo njegova jeka: »Nec scire fas est omnia«. Nije dopušteno sve znati.

Scijentističke pretenzije

Unatoč tome što su stari učenjaci i mudraci spoznali tamne strane znanosti, mnogi suvremeni znanstvenici ispovijedaju djetinju vjeru u znanost te izriču nerazumne pretenzije u njezinu moć. Takvo se nerazumno i neograničeno povjerenje u znanost naziva *scijentizam*.⁴⁸

Scijentizam počiva uglavnom na ovim načelima: 1. znanost može sve objasniti, 2. što ne može objasniti ovaj čas to će sigurno riješiti u budućnosti, i 3. što se ne da objasniti znanstveno to je apsurdno ili nemoguće. Kao što za religiozne vjernike vrijedi načelo »Extra Ecclesiam nulla salus«, tako za znanstvene fanatike važi pravilo »Extra scientiam nulla veritas«! Izvan znanosti nema istine. Od izloženih scijentističkih načela moglo bi se prihvatiti ono drugo načelo: što sada ne znamo možda ćemo saznati poslije. U tome se znanstvenici razlikuju od agnostika. Prihvaćaju njihov »ignoramus«, ali ne i »et ignorabimus«. Prvo načelo do danas još nije dokazano i pitanje je hoće li ikada biti. Treće je pak načelo apsolutno krivo, pače i samo u sebi apsurdno. Otkada to ljudski razum može sve znati i sve razumjeti!?

Znanstvenik Josipovici takvu sveznadarsku pretenziju scijentizma naziva za znanost ubojitim imenom »opskurantizam«, a filozof M. Henry monopol znanosti i tehnike proglašuje »barbarstvom«.⁴⁹

Glavna je mana scijentizma *sveznadarstvo*. Samo neuk čovjek može vjerovati u svemoć znanja. Pametan, naprotiv, uviđa da mu svako novo znanje otvara nove vidike i stvara nove probleme. Vrlo je vjerojatno da ima daleko više onoga što ne znamo, nego onoga što znamo. Opojnost sveznanja doista vodi u sljepilo opskurantizma i fanatizma. Najpogubnija je za samog lakovjernika. »Tko upozna sve a izgubi sebe, izgubio je sve«, piše pravovjerno u jednoj apokrifnoj knjizi.⁵⁰ Sveznadarstvo je sarkastički izrugivao slavni Pico della Mirandola (»De omni re scibili et quibusdam aliis«!). A i naš suvremenik A. Luyten piše gnjevno: »Znanost nam se već popela navrh glave.«⁵¹ Govoreći o izraelskim mudracima prorok Izaija je navijestio: »Propast će mudrost njegovih mudraca, pomračit će umnost njegovih umnika« (Iz 29: 14).

Pored sveznadarstva scijentizam sebi prisvaja i *svemoć* ili barem načelnu svemogućnost ostvarivanja svojih zamisli. Plod je takve pretenzije pretjerani tehnicizam u koji smo danas upali. On nas je izručio vlastohleplju tehnologa i tehnokrata bez skrupula i bez savjesti. I to u tolikoj mjeri da smo počeli manipulirati i samom genetičkom baštinom čovječanstva. Dobro upućeni Heisenberg je primijetio da smo svoj ljudski brod opteretili tolikim metalima, alatima i spravama da brodska busola sa svojom magnetskom iglom više nije sposobna pravilno reagirati te je izgubila orijentaciju.⁵² »Kuda plovi ovaj brod?«, glasi naslov poznate pjesme.

Naravno, ni pretjerana specijalizacija, što danas razdire modernu znanost, nije bezazlena stvar: »Mikroskopom se nikako ne može vidjeti slona« (H. Poincaré). Jesu li naši suvremeni znanstveni radnici super-specijalisti ili sub-specijalisti? Vuku li oni znanost u nad-znanost ili u bezdanost? No, o pogibeljima beskrajne specijalizacije već smo dovoljno govorili.

Da se više ne upuštamo u kobnu zonu scijentizma, dosta je reći kako je on *kriva vjera u znanost*. Kriva je vjera zato što znanost ne može uopće biti objekt vjere. A ipak je vjera, jer scijentist stvarno vjeruje u ono što govori, makar mu znanost to ne može opravdati. U njegovu se mozgu zbiva jedan doista paradoxalni zaokret. Onaj koji »principijelno« ne vjeruje ni u što evo sad vjeruje ono što nipošto nije vjerojatno. Onaj koji tvrdi »vjerujem samo ono što vidim« kao scijentist »vidi« i ono što se ne može vidjeti, već samo nagađati. Nijemci su lijepo tu protuslovnu vjeru nazvali »Ersatzreligion«, religijski nadomjestak.

U zanosu novih otkrića i uspjeha suvremene znanosti mnogi su njezini vidovnjaci počeli sanjati snove o sveznadarskoj i svemogućoj ulozi znanosti. U vezi s tim je trijezni filozof E. Husserl izjavio: »Der Tram ist ausgeträumt«, san je odsanjan, nema ga više. Njegova je nadarena učenica Edith Stein od ateistkinje postala vjernica, a učitelj ju je molio da mu prije agonije čita Bibliju. Religija ne može biti znanstveni »šverc«.

Granice znanja i znanosti

Sve na svijetu ima granice. I ono što zovemo universum ili sve-mir (»mir« je staroslavenski svijet!), barem za nas. I naš glavni zvjezdani sustav (Kumova »slama«) ograničen je milijunima sličnih suzvježđa. I naš je zemaljski planet silno malen, zapravo sitno svemirsko zrnce, i znamo sve njegove mjere. I čovjek može biti samo malen na tome malenom planetu. I ne samo fizički, on je psihički omeđen. Taj naš slavni um, na koji smo toliko ponosni, silno je ograničen, znade nam i pomračiti. A kad je tako, i naše ljudsko znanje i naša ljudska znanost moraju imati svoje granice.⁵³

A granica znači kraj, konac ili međa (terminus!), nešto preko čega se ne može. Veliki dio — a možda i *najveći* — vidljive stvarnosti izmiče našem pogledu i našim instrumentima. Nije nam uopće dostupan. A i ono što vidimo djelomično vidimo, samo u mutnim konturama. U proporcijama svijeta mi smo kao mravi ili muhe. Što vidi mrav na stopalu slona, a što vidi muha na zidu? I što nam znanost može reći o nadnaravnom ili metafizičkom svijetu, npr. o etičkim vrednotama, o duhovnim idejama, o okultnim pojavama ili vjerskim istinama? J. D. Barrow je s pravom napisao: »No science can be founded upon observation alone«.⁵⁴

Naša je znanost na »granici misaone sposobnosti čovjeka« (J. Huizinga, *U sjeni sutrašnjice*, 59). Dobro upućeni znalac i poznavalac svijeta J. Fourastié ovako završava svoju knjigu o znanstvenom duhu: »U svijetu što nam je dan znanost je podigla oaze reda, računa i učinkovitosti, ali ipak postoje, ostaju i šire se goleme šume neznanja, zabluda, strasti, patnje i nemira.«⁵⁵ U tim tamnim prašumama još uvijek nismo pronašli prohodne i svijetle stazice.

Naš uvaženi akademik I. Supek je već odavno opazio na znanstvenim kongresima po svijetu da ni najexaktnije nauke nisu sigurne u svojim osnovnim postavkama.⁵⁶ I proslavljeni Karl Popper priznaje da se u rezultate znanosti ne možemo pouzdati, jer je stari ideal objektivne znanosti zapravo idol.⁵⁷ U bilo kojoj znanosti nema neke pouzdane sigurnosti, zatajile su nam magije empirije i verifikacije. Nove su epistemologije (Quine, Campbell, Popper) zapravo kapitulacija svakog utemeljenja znanja.⁵⁸

Takva nepouzdanost najbolje pokazuje kako je znanost vrlo *relativna* oolina. Književnik G. Flaubert se pitao: »Kako mi možemo sa svojim ograničenim osjetima i omeđenom inteligencijom doći do apsolutne spoznaje istine i dobra? Hoćemo li ikada dohvatiti apsolutno«?⁵⁹ Znamo li što su elektroni: čestice ili val? Jedno i drugo? Ili ni jedno ni drugo? Jesu li znanstveni zakoni pak puki statistički slučajevi? Kad bi na glavici jedne žigice mogla živjeti sitna razumna bića, što bi ona mislila o svemiru u času kad netko zapali tu fosfornu glavicu? Da je cijeli svijet u plamenu? Kakav obuhvatni pogled na svemir možemo steći mi mravuljci na ovom sitnom zemaljskom zrcu?

Dokle dopire naša »docta ignorantia«? Poznata je anegdota o profesoru i studentu ekonomije. Već stariji student je upozorio svog profesora: Vi svake godine na ispitima postavljate ista pitanja, pa će Vam to studenti iskoristiti. Profesor spremno odgovori: Ne mogu, jer su u ekonomiji svake godine drugačiji odgovori! Tako i u drugim granama znanosti svake godine imamo i nova pitanja i nove odgovore. Svako je znanje relativno. Svako je novo otkriće nova otvorena rana na tijelu znanosti, a svako je tumačenje samo privremeno rješenje koje vapi za konačnim.

A može li nam znanost pružiti konačni odgovor? Evo stava jednog znanstvenjaka: »Science is not necessarily the final truth about nature«.⁶⁰ Iz Popperovih djela se dade izvući njegov opći sud: znanost ne posjeduje istinu, ona je samo traži na znanstveni način.⁶¹ Najbolji dokaz relativnosti i ograničenosti znanosti jesu njezine *zablude*, što ih je počinila u svojoj prošlosti, ali nije na njih imuna ni u sadašnjosti. O tome su pisane i čitave knjige.⁶² Već samo glavno sredstvo kojim se znanost služi u svojim istraživanjima — razum — jest više nego upitno. Fourastié je i sam priznao: »Zaista, razumno umovanje znanosti jest istodobno i njezino nezaobilazno oruđe i zavodljiva klopka.«⁶³

Znanost je u svoje vrijeme astronomiju pretvorila u astrologiju a kemiju u alkemiju. Ptolomejev geocentrizam je vrlo kasno ustupio svoje mjesto heliocentrizmu. U knjigama znanstvenika su predugo živjele priče o eteru i flogistonu. Znanost se gotovo poistovjetila s tehnologijom, a ova opet s tehnokracijom. Stvorila je golemu industriju s korisnim produktima, ali i sa smrtonosnim otpadcima. Njezini deterženti, herbicidi i pesticidi zapravo su biocidi. Radioaktivna zračenja kruže krugom zemaljskim. Ekosistem je temeljito zagađen i doveden u kritično stanje.

No, valja reći punu istinu. Sva ta zla što nam ih je »darovala« znanost nisu njezina vlastita krivnja. Ona ih nije htjela, htjeli su ih oni što su nastupali u njezino ime. Ni oni ih zapravo nisu htjeli izravno, zla su se pojavila kao nametnici. No bilo je ipak perioda kad su gospodarili (službenom) znanošću razni Mičurini i Lisenki, pa čak i Ždanovi.

Izlaz iz krize

Zbog svojih neuspjeha, nesporazuma i zabluda nije nikakvo čudo da je znanost zapala u k r i z u. S jedne strane bere goleme uspjehe, a s druge strane čini teške pogreške. Bez oklijevanja se može reći da svi znanstvenici ne pokazuju dovoljan *oprez* u svom djelovanju. Evo eklatantan primjer za to. God. 1944. je Otto Hahn dobio Nobelovu nagradu što je uspio rastaviti jezgru urana 235, obrazloženu ovim riječima: »Na dobro čovječanstva«. Već su sljedeće godine, na dobro čovječanstva, pale atomske bombe na

Hirošimu i Nagasaki. Hahn i Oppenheimer su poslije toga zapali u krizu savjesti, a jednako i pilot aviona što ih ja bacio.

Učenjaci još uvijek čine slične *pogreške*. Tajno proizvode bojne otrove i nuklearno oružje, a već se i javno provodi genetički inženjering, eutanazija, embriocid, abortusi i sl. Pa i kloniranje ljudi istupa iz mraka laboratorija i klinika. I neke su stare *pretjeranosti* još uvijek žive i djelatne, kao što su scijentizam, panlogizam, fizikalizam, tehnicizam, sociologizam, divlje tržište kapitala i kibernetizam sa svojim pretenzijama sveznanja i svemoći.

Premda postmoderna pokušava zauzeti trjezniji stav naspram znanosti,⁶⁴ ipak u tome ne uspijeva. Ima učenjaka koji niječu znanosti bilo kakvu vrijednost. Kolovođa im je Feyeraabend,⁶⁵ a nipošto nije sam. Znanost sve više gubi na prestižu koji je prije uživala. Neki su njezini obožavatelji upali u depresiju. Mnogi pedagozi već zvone na uzbunu: škola je preplavljena scijentizmom, tehnicizmom, informatikom, suvišnim gradivom i jednostranim obrazovanjem bez ikakva odgojnog nastojanja.⁶⁶

Kod prevladavanja znanstvene krize, dakako, i svi *znanstvenici* imaju svoj radni udio. Kako su imali odgovoran udio u stvaranju krize, jasno je da ga moraju imati i kod njezina prevladavanja. Upravo njima pripada najvažniji dio posla. Ako ostanu i dalje privezani uza svoj cehovski sustav i pravila, ništa neće pridonijeti rješavanju krize. Pravo na patente, borba za primat, skrivanje istraživanja i pokusa, služba financijskim magnatima te žudnja za slavom i profitom idu samo na štetu istinske znanosti. Znanstvena zajednica mora postati otvorena prije svega u njoj samoj, a onda i lojalna prema javnosti. No ta se javnost ne smije ravnati po publicističkom načelu »publish or vanish«.

Jedino ako znanstvenici budu stvarno **odgovorni** prema svome zvanju, najbolje će pomoći samoj znanosti. Odgovorni će biti ako postanu svjesni svih moralnih i društvenih posljedica što ih uzrokuje njihov rad. Već je Isus upozorio svoje suvremenike: »Jao vama, pravoznanci (oni su samo pars pro toto za cijeli znanstveni ceh, moja op.), jer ste prisvojili ključeve znanja, sami niste u nj ušli a druge ste u tome spriječili« (Lk 11:52).

Stoga Kuhn upozorava kolege da svoj rad ne podređuju ideološkim i političkim pritisicima, a veliki A. Schweitzer ih poziva na skromnost, jer »prava znanost liječi ljude od oholosti ukazujući im na svoje granice«. Etika od njih traži da zatome svoju strast za novim pokusima i tehnikama ako će to biti na štetu čovječanstva i morala. Nije etički opravdano sve što je izvedivo i moguće. Dobra se voćka pozna ne po lišću, već po plodovima kojima rađa. Dobro čovječanstva mora uvijek imati prednost pred znatiželjom, interesom ili slavom nekog učenjaka.

Ako želimo pronaći ispravan put za izlaz iz znanstvene krize, svoju pozornost moramo usmjeriti više znanstvenicima nego samoj znanosti. Na njima leži teret obnove. Znanost će nam biti onakva kakvom je skuju njezini kovači. Iz te spoznaje izvlačimo ove zaključke:

- Ne smijemo *očekivati* od znanosti ono što nam ona ne može dati. Na primjer, životnu sreću, jer to nije njezina zadaća.⁶⁷
- A sve ono što nam može dati, valja prihvatiti s oprezom. Plodovi znanosti mogu biti sudbonosni za čovjeka i njegov svijet. Na znanstvenicima leži ozbiljna moralna

odgovornost. »Science« ne smije ostati »sans conscience«, kako to kažu Francuzi. A i Nijemci vele kako treba »dem Wissen ein Gewissen zu verleihen« (Egon Schütz).

- Znanost mora voditi misao na *budućnost*.⁶⁸ Pri tome znanstvenici trebaju misliti ne samo na sebe, već i na svoje potomstvo. Euforija sadašnjice ne smije postati prokletstvo budućnice. »Monopol znanosti nad odgovorima za sva pitanja budućnosti jest zapravo samo mit« (H. J. Morgenthau). Još je na vrijeme preispitati sve znanstvene planove, programe i projekte.
- Znanost valja toliko *cijeniti* da se ne smije nikako zloupotrijebiti. Zlorabiti znanost je pravo svetogrđe.
- Najbolje ćemo je cijeliti ako je *njeguemo* pametno, čestito i mudro. Pametno, jer ona je plod pameti. Čestito, jer se nadahnjuje etikom. Mudro, jer je mudrost njezin najbliži rod. Stoga znanost ne smije ostati samo Tehne, nego još i Etika i Sofija.

BILJEŠKE

¹ B. Šulek, *Hrvatsko njemačko talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. II. Pretisak Globus, Zagreb 1990, str. 1348.

² Naš prvi leksikograf F. Vrančić je zacijelo u svom glasovitom Rječniku mislio na znanje općenito kad ga je preveo s lat. »scientia« (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*. Venetiis 1595, pag. 94).

³ V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*. III izd. Novi Liber, Zagreb 1998, str. 1381.

⁴ *Le Supplement*, br. 4, g. 1984, str. 136.

⁵ Ž. Bezić, *Etika i život*. UPT, Đakovo 1995, str. 23.

⁶ To je potrebno jer se jedan predmet može razmatrati s više raznih vidika, a novi vidik promatranja traži i novu znanstvenu granu. Primjer: Zemlja može biti objekt više znanosti baš zato što se daje proučavati s raznih gledišta. Stoga imamo više znanstvenih disciplina o zemlji: geografija, geologija, geometrija, geodezija, geofizika, geopolitika.

⁷ »Znanost se gradi činjenicama kao što se kuća gradi kamenom. No nagomilavanje činjenica nije znanost, kao što ni gomila kamenja nije kuća« (A. Simonić, *Znanost*. Vitagraf, Rijeka 1999, str. 162).

⁸ K. R. Popper, *Objective Knowledge*. Clarendon, Oxford 1972.

⁹ Evo primjerice jedne rečenice iz Wittgensteinova opusa: »Svako objašnjenje mora se odstraniti, a na njegovo mjesto mora stupiti jedino opis« (*Philosoph. Untersuchungen*. Bd. I, Frankfurt 1960, str. 471. On je zastupnik čiste empirije.

¹⁰ M. Simon, *La peau de l'Ame*. Cerf, Paris 1994, str. 302.

¹¹ Cit. po B. B. Zjenkovski, *Ruski mislioci i Evropa*. Nova Evropa, Zagreb 1922, str. 63.

¹² K. Hubner, *Kritik der wissenschaftlichen Vernunft*. Alber, Freiburg 1978.

¹³ Ž. Bezić, *Biti čovjek! Ali kako?* Đakovo 1990. *Etika i život*. Đakovo 1995.

¹⁴ Krivo je dakle riječ nauka smatrati rusizmom (jer nemaju termina znanost) ili srbizmom, premda su nam je službeno nametali u »srpskohrvatskoj« eri.

¹⁵ Vl. Bazala, *Pregled povijesti znanosti*. Školska knjiga, Zagreb 1980, str. 173.

- ¹⁶ Marulić, br. 3, g. 1998, str. 581-583.
- ¹⁷ *Ib.* br. 5, g. 1997, str. 1116. Svoje mi je misli izložio i u privatnom pismu od 30. 08. 1998.
- ¹⁸ V. Anić, *ib.* 1381.
- ¹⁹ S. Zimmermann, *Nauka o spoznaji*. Bog. Akademija, Zagreb 1942. H. Bošković, *Problemi spoznaje*. Duh. Život, Zagreb 1931. I. Macan, *Nauka o spoznaji*. FTI, Zagreb 1982. I. Macan, *Istinitost i sigurnost ljudske spoznaje*. FTI, Zagreb 1989. W. Kern (Hg), *Trattato di gnoseologia teologica*. Brescia 1990. T. Ladan, *Riječi*. ABC, Zagreb 1000.
- ²⁰ Hrvatski glagol vidjeti potječe iz staroindijskih riječi *vēda* i *vēdeti*, koje označuju im. znanje i gl. znati. (A. Knežević, *Filozofija i slavenski jezici*. Hrvat. filozof. društvo, Zagreb 1988, str. 85.)
- ²¹ T. Ladan, *op. cit.* 966.
- ²² R. Descartes, *Rasprava o metodi*. Matica hrvatska, Zagreb 1951. AA. VV. *Teoria e metodo delle scienze*. Gregoriana, Roma 1981. L. Laudan, *Scienza e Ipotesi*. Armando, Roma 1984. I. Kuvačić, *Rasprave o metodi*. Naprijed, Zagreb 1988. Kl. Demmer, *Moraltheologische Methodenlehre*. Herder, Freiburg 1989.
- ²³ Supek I., *Teorija spoznaje*, Bibl. Enc. Mod. Zgb 1964. K. R. Popper, *Logica delle scoperte scientifica*. Einaudi, Torino 1970. G. Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique*. Ed. X, Vrin, Paris 1977. V. Silobričić, *Znanstveno djelo*. JUMENA, Zgb 1983. E. Cantore, *L'uomo scientifico*. EDB, Bologna 1988.
- ²⁴ VI. Bazala, *Pregled povijesti znanosti*. Škol. knjiga, Zagreb 1980. E. Agazzi, *Storia delle scienze*. 2 sv. Città Nuova, Roma 1984. P. Rossi, *Storia della scienza*. 3 sv. UTET, Torino 1988.
- ²⁵ S. Pollard, *The Idea of Progress*. Harmandsworth, Middlesex 1971. J. B. Cobb, *Der Preis des Fortschritts*. München 1972. G. Klingenstein (g), *Krise des Fortschritts*. Boehlau, Wien 1984.
- ²⁶ Ž. Bezić, Je li sreća u napredku? *H. Obzorja*, br. 3, g. 2001.
- ²⁷ A. Simonić, *op. cit.* 88.
- ²⁸ J. Berberović, *Znanje i istina*. Filozof. studije, Beograd 1972. AA. VV. *Verità e veracità*. ATISM, Napoli 1995. P. Ricoeur, *Histoire et Verité*. Seuil, Paris 1955. G. L. Brena, *Forme di verità*. S. Paolo, Cinisello Balsamo 1995. J. P. Sartre, *Verité et existence*. Gallimard, Paris 1989. B. Bošnjak, *Filozofija istine*. Hrv. filoz. društvo, Zagreb 1996.
- ²⁹ »Najvažniji motiv ljudi koji se bave znanostima, na početku kao i sada, jest traganje za istinom« (C. F. von Weizsäcker).
- ³⁰ U svom govoru prigodom primanja počasnog doktorata od Zagrebačkog sveučilišta g. 1969.
- ³¹ P. Foulquié, *L'existentialisme*. Ed. II PUF, Paris 1947, str. 28.
- ³² C. W. W., *La relatività e il Signor Robinson*. Prev. s engl. Bompiani, Milano 1942, 163.
- ³³ W. Heisenberg, *Fizika i filozofija*. Kružak, Zagreb 1997, str. 162.
- ³⁴ *Izbor*, br. 11, g. 1967, str. 60.
- ³⁵ F. W. Foerster, *Erlebte Weltgeschichte*. Glock, Nürnberg 1953, str. 684.
- ³⁶ A. Simonić, *op. cit.* 20-22.
- ³⁷ Th. S. Kuhn, *The Structure of scientific revolutions*. Univ. of Chicago Pr. 1970. U prijevodu *Struktura naučnih revolucija*. Nolit, Beograd 1974.
- ³⁸ P. Coveney, R. Highfield, *The Arrow of Time*. Ballantine Books, N. York 1992, 46.
- ³⁹ A. Koare, *Naučna revolucija*. Nolit, Beograd 1981. Isti piše na drugome mjestu: »Two worlds this means two truths. Or no truth at all«. (*Newtonians Studies*, Univ. of Chicago Press. Chicago 1968, str. 24.)
- ⁴⁰ W. Heisenberg, *Fizika i metafizika*. Nolit, Beograd 1972. Isti, *Fizika i filozofija*. Kružak Zagreb 1997.
- ⁴¹ P. Foulquié, *op. cit.*, str. 28.
- ⁴² Cit. po M. Fleischer, *Wahrheit und Wahrheitsgrund*. De Gruyter, Berlin 1984, str. 177.

- ⁴³ Cit. po F. W. Foerster, op. cit., str. 68.
- ⁴⁴ Lecompte du Noüy, *L'homme devant la Science*. Flammarion, Paris 1946, str. 160.
- ⁴⁵ J. Rostand, *Les grands courants de la biologie*. Gallimard, Paris 1951, str. 205.
- ⁴⁶ *The Tablet*, 24. 04. 1993, str. 517.
- ⁴⁷ R. Sudre, u *Almanach des sciences*, Paris 1948, p. 247.
- ⁴⁸ K. R. Popper, *Objective Knowledge*. Clarendon, Oxford 1972. P. Janich, *Grenzen der Naturwissenschaft*. Beck, München 1992. G. Holton, *La responsabilità della scienza*. Laterza, Bari 1993.
- ⁴⁹ J. Josipovici, *La scienza oscurantistica*. Rusconi, Milano 1978. M. Henry, *La Barbarie*. Grasset, Paris 1987.
- ⁵⁰ *Tomino evanđelje* (cit. iz Bogosl. Smotre, br. 4. g. 1975, str. 391).
- ⁵¹ A. Luyten (Hg), *Fortschritt im heutigen Denken*. Alber, Freiburg 1974, str. 289.
- ⁵² W. Heisenberg, *Promjene u osnovama prirodne znanosti*. KruZak, Zagreb 1998. 93.
- ⁵³ W. Heisenberg, *Schritte über Grenzen*. Pieper, München 1971. H. Zoller (Hg), *Die Befreiung vom wissenschaftlichen Glauben*. Herder, Freiburg 1974. P. Medawar, *The Limits of Science*. Oxford Univ. Pr. Oxford 1984. Ed. Craig, *Was wir wissen können?* Suhrkamp, Frankfurt 1993. A. Povel, *An den Grenzen der Naturwissenschaft*. Hess V., Ulm 1998.
- ⁵⁴ J. D. Barrow, *Theories of Everything*. Fawcett Columbine, N. York 1991, str. 219.
- ⁵⁵ J. Fourastié, op. cit. 251.
- ⁵⁶ I. Supek, *Od antičke filozofije do moderne nauke o atomima*. Zagreb 1946, str. 26.
- ⁵⁷ *Etudes*, mars 1978, str. 394.
- ⁵⁸ Vidi A. Markusović, *Ideja deskriptivne epistemologije*, u *Radovi Filoz. fakulteta u Zadru*. Zadar 1985, sv. 24, str. 5-15.
- ⁵⁹ L. Bertrand, *G. Flaubert*. Ed. II Ollendoff, Paris, str. 161.
- ⁶⁰ G. F. Kneller, *Movements of thought*. London, str. 72.
- ⁶¹ Teorija relativnosti svojom pozicijom promatrača, a kvantna fizika svojom tvrdnjom kako nije moguće točno i objektivno mjerenje čestica/valova zaniijekali su objektivnost znanosti. Ipak ni teorija relativnosti ne može bez neke apsolutne konstante, tj. brzine svjetlosti. Vidi A. Einstein, *Il significato delle relatività*. Einaudi, Torino 1953. E. L. Doriga, *El Universo de Newton y de Einstein*, Herder, Barcelona 1985.
- ⁶² J. Jastrow (s još 13 znanstvenika), *Poviest ljudskih zabluda*. Merkantile, Zagreb 1944. F. Capra, *The Tao of Physics*. Bantam, N. York 1982. R. Duncan (ed), *The Encyclopaedia of Ignorance*. Pergamon Press. Oxford 1982.
- ⁶³ Fourastié, ib.
- ⁶⁴ *Teorija in Praksa*. Br. 6-7. g. 1991, str. 724.
- ⁶⁵ P. K. Feyerabend, *Against Method*. New Left Books, London 1975. Isti, *Wissenschaft als Kunst*. Suhrkamp, Frankfurt 1984.
- ⁶⁶ H. Heid (Hg), *Paedagogik im Umbruch?* Herder, Freiburg 1978.
- ⁶⁷ W. Davenant: »Since Knowledge is but Sorrow's spy it is not safe to know« (cit. po D. J. Enright, *Death*. Oxford Book, Oxford Univ. Pr. 1987, str. 262.
- ⁶⁸ A. Burton (ed), *Thinking in Perspective*. Methuen, London 1979. AA. VV. *Società e futuro*. Città Nuova, Roma 1981. S. Palumbieri, *L'uomo e il futuro*. 3. sv. Ed. Dehoniane, Roma 1993. S. Muratore, *Futuro del Cosmo, futuro dell'uomo*. Messaggero, Padova 1997. A. Simonić, *Tragovima znanja u budućnost. Quo vadis scientia?* Vitagraf, Rijeka 1999.

Osim citiranih referencija u tekstu korisna je i ova literatura:

- J. R. Oppenheimer, *La science et le bon sens*. Gallimard, Paris 1955.
 B. Russel, *Ljudsko znanje*. Nolit, Beograd 1961.
 V: F. Weisskopf, *Čudesni svijet prirodnih znanosti*. Naprijed, Zagreb 1964.
 A. Maslow, *The Psychology of Science*. Harper, New York 1966.
 A. N. Whitehead, *Science and the Modern World*. The Free Press, N. York 1967.
 W. Heitler, *Causalità e teleologia nelle scienze della natura*. Boringhieri, Torino 1967.
 L. de Broglie, *Nuove prospettive in fisica*. Fabri, Milano 1969.
 Vl. Bazala, *Pregled hrvatske znanstvene baštine*. Nakl. zavod MH., Zagreb 1978.
 UNESCO, *La sfida della scienza*. Mondadori, Milano 1976.
 S. Weinberg, *The First Three Minutes*. Deutsch, London 1977. Hrvat. prijevod *Prve tri minute svemira*. MISL, Zagreb 1994.
 M. Carnevale, *Dove va la scienza?* Sansoni, Firenze 1978.
 J. C. Eccles, *The Human Mystery*. Springer, Berlin 1978.
 I. Prigogine, I. Stengers, *La nouvelle Alliance. Metamorphose da la science*. Gallimard, Paris 1979.
 J. F. Malherbe, *Epistemologies Anglo-saxonnes*. PUF, Namur 1981.
 T. W. Adorno, *Against Epistemology*. Blackwell, Oxford 1982.
 A. J. Buch (Hg), *Wissenschaft-Tehnick-Humanität*. Knecht, Frankfurt 1982.
 M. Centrone, *Che cos'è la scienza*. Dedalo, Bari 1986.
 J. Habermas, *Tehnika i znanost kao »ideologija«*. Škol. knjiga, Zagreb 1986.
 L. Geymonat, G. Giorello, *Le raggioni della scienza*. Laterza, Roma 1986.
 A. L. van Kaam, *Scientific Formation*. Crossroad, N. York 1987.
 R. J. Connell, *Substance and Modern Science*. Univ. St. Thomas, Houston 1988.
 N. Milošević, *Psihologija znanja*. Nolit, Beograd 1989.
 B. d' Espagnat, *Penser la science*. Ed. Dunod, Paris 1990.
 L. Lentini, *Il paradigma del sapere*. Angeli, Milano 1990.
 G. di Lorenzo, *Question de Savoir*. ESF, Paris 1991.
 J. M. Moretti, *Vom urknall zum Retortenbaby*. Neue Stadt, München 1992.
 S. Weinberg, *Dreams of a final Theory*. 1995. Hrvat. prijevod *U potrazi za konačnom teorijom*. Izvori, Zagreb 1997.
 M. Meulders i dr., *Pourquoi la science?* Ch. Wallen, Seyssel 1997. J. Horgan, *The End of Science?* II izd. Broadway, N. York 1997.

KATEKIZAM KAO ŽANR GRADIŠĆANSKOHRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Milorad Stojević

I.

Već na početku se valja upitati u kojoj je mjeri, u vezi s općim poimanjem *književnog*, gradišćanskohrvatska književnost — *književnost*?

U takvoj tezi/«tezi» nisam usamljen. Navest ću samo jedno mišljenje čije teze dostatno govore o strukturi problema, upita što sam ga postavio:

Ist die bglkroatische Literatur überhaupt »Literatur« oder etwa nur »Schrifttum«. Wenn Bglkroaten dazu Stellung beziehen, dann hat diese Diskussion dieselbe wie die Diskussion der Frage, ob das bglkroatische eine »Sprache« oder ein »Dialekt« sei: es geht um gefühlsmäßige Wertungen. Wer den Bglkroaten nicht wohl will, behauptet, sie hätten nur ein »Schrifttum« (nicht zu vergleichen etwa mit der deutschen »Literatur«). Die Bglkroaten wiederum pochen darauf, sehr wohl eine »Literatur« zu besitzen.

Es scheint mir in diesem Rahmen nicht nützlich, auf mögliche inhaltliche Unterschiede Begriffe »Literatur« und »Schrifttum« einzugehen. Es genügt festzustellen mit ihren emotionalen Aspekten operiert wird.

Ich verwende im folgenden den Begriff »Literatur«, wenn auch eingeschränkt. Thema dieses Abschnitts sind nicht alle schriftlichen Äußerungen von Bglkroaten, sondern nur die »Belletristik« im weitesten Sinn, wozu ich auch die religiöse Wrbauungs- und Belehrungsliteratur früherer Jahrhunderte rechne.¹

Upiti su, u oba slučaja (a gdjekad se i razilaze u svojim polazištima) naizgled proturječni. Stavio sam svoj upit na prvo mjesto zbog toga kako bih odmah, barem aproksimativno, naznačio bit materijala što ga kanim predočiti u nekim njegovim protegama, prvovrsno gnoseološki a nikako ontološki. Međutim, i s toga polazišta valja mi popačati se u jamčevinu riječi — *književnost*, barem glede katekizma, ali jednako tako

i glede nekih ostalih žanrova/«žanrova» o kojima ovdje neće biti riječi, a to su: molitvenik, molitva, kalendar, letak, križaljka, povidajka, vjenčić, i dr.

Temeljna je bit riječi *književnost* u svezi odabrana problema: gradišćanski Hrvati veći dio primjera svoje tiskovne/tiskane produkcije, u tijeku gotovo pet stoljeća, nazivaju s uvjerenjem i pouzdanošću *književnošću*, a ne čime ostalim.

Pritom je bjelodano da gradišćanskohrvatski povjesnici književnosti,² povjesnici uopće i drugi proučavatelji gradišćanskohrvatske književnosti (u daljnjem tekstu GHK), gotovo redovito sve ono što je i *knjižno* smatraju *književnim*, bez obzira na čak očiglednu, drugačiju ili drugotniju, ili tek prividnu, strukturu pojedine knjige, teksta, rukopisa ...

Navlastito se to odnosi na stariji dio GHK gdje se nerijetko opća struktura svega što je uknjiženo/oknjiženo pripisuje književnim odrednicama. Ima u tome stanovite logike ako se uzme u obzir da se *književno* u GHK i prije i sada raščlanjivalo sa stajališta u kojima je *književno* bilo *ancilla*, kako bi pridonijelo čemu *neknjiževnome* i *izvanknjiževnome*. No, nije uvijek tako u estetskim učincima.

To dakako u GHK nije iznimka ali je pravilo, što je, rekao bih, pridonijelo ponajviše tome da se GHK priliježu neknjiževne značajke od općedruštvenih, vjerskih (katoličkih), pismenskih, političkih i sl., do specifičnih i specijaliziranih. Uzroci tome su opet specifični, a valja ih potražiti u cjelokupnom životu gradišćanskih Hrvata, onako kako ga oni određuju spram svojega poimanja književnosti i, dakako, kako taj život sa svojom povijesnošću tu književnost sagledava i predočuje. Izrekavši to, svjestan sam da ulazim u isto polje prigovora o kojem je netom bila riječ, ali GHK je specifikum u kojemu bitnu ulogu ima *receptija* te književnosti a ne književne ili neknjiževne/izvanknjiževne značajke njenih struktura. — Stoga je gnoseološki pristup neminovan.

Osim toga, receptija i njene protege otkrivaju određene strukture gradišćanskohrvatske književnosti na drugačiji način negoli bi to moglo ontološko sagledavanje nje biti. To nipošto ne rješava opći problem pristupu GHK. Naime, ako *sve što u umjetničkom djelu nije objektivno, nije ni estetično i, obrnuto, sve što je estetično ujedno je i objektivno*,³ onda ni s gnoseološke razine stvari ne stoje najbolje.

Pritom treba imati na umu da je gradišćanskohrvatska književnost i *atipična* i *specifična* i po povijesnome razvitku i strukturi te viševrsnim razinama, od kojih je povijesna svijest, putem jezika kao svjedoka te svijesti, vrlo važan činitelj. GHK u razvitku tek sporadično priliježe općim književnim smjerovima, onima što se u europskoj, srednjoeuropskoj ili čak u matičnim književnim miljeima (zapadna Ugarska, Austrija, Slovačka, čak i SAD, itd.) realiziraju na isti ili sličan način, istodobno ili s manjim ili većim vremenskim pomacima. S tim u vezi GHK *kao* da je u svojim strukturama konzerviran tek vlastitom tradicijom koja doduše potječe iz stare domovine, ali ubrzo postaje obilježena protegama izuzetne specifičnosti, oplemenjena ili narušena i protegama sukladnih joj i najbližih književnosti, ne libeći se izričaja ni na latinskome jeziku, ne samo kao jeziku dijela crkvenoga nagnuća, nego i nagnuća prema tada internacionalnom, odnosno planetarnom sustavu izričaja na univerzalnome jeziku.⁴

Strukture GHK mogu se sagledati i s te razine. U svakom slučaju, te su strukture takvih značajki da su pridonijele stvaranju/proizvodnji djela koja primjerice u Hrvatskoj

ali i većem dijelu Europe spadaju u marginalna ostvarenja, ili tek znače i označavaju neznatan dio tijeka tih književnosti koji je u pojedinim epohama, razdobljima ili stilskim formacijama predstavljao opće skupno književno nastojanje, ali je ono poslije postalo specijalizirano (za crkvene porabe) ili anakrono (za pojedine stilske formacije, na primjer).

Međutim, i takva kakva jesu, djela GHK, odnosno ukupnost značajki te književnosti u gradišćanskih Hrvata se smatra sociokulturološki gledano *simbolom identiteta*, to jest jednim od *simbola autoidentifikacije*, uz jezik i katoličanstvo jednim od prvovrsnih u katalogu strukture osjećanja o vlastitoj povijesnosti, ali i (s)tvarnih i estetičkih potvrda o tome.

Počesto se *književnosni* identitet združuje s kojim ostalim, pa se uvijek i ne luči prvovrsnost kojega od njih, shvaćaju se komplementarno.

Pod književnosnim podrazumijevam skup estetskih i neestetskih osobina, a u tim potonjima jednako intermedijalnih, intertekstualnih, socijalnih i socijetalnih, religijskih, političkih, etničkih (i etnografskih) i sličnih značajki. Književnosno, dakako, sadrži u sebi ili pretežite naznake estetskoga s infiltracijama spomenutih značajki, ili pak pretežite naznake izvanestetskih osobina, ali stanoviti elementi upućuju na to da je u tom slučaju uporabljena koja od književnih formi (estetičkih uzanci, i sl.), putem kojih se te osobine realiziraju stvarajući privid književnoga, ili je ostvarenje na *rubnim* određenjima književno ↔ izvanknjiževno.

Tako je, primjerice, književnosnu autoidentifikaciju gdje kad teško lučiti od značenja što joj je pridaje Katolička crkva, kao jednu od autoidentifikacija gradišćanskih Hrvata, ako znamo da se veća skupina gradišćanskohrvatskih pisaca svjetovnjaka javlja tek u XIX. stoljeću, uglavnom u drugoj polovici toga stoljeća, a intenzivnije tek u XX. stoljeću, također u njegovu drugome dijelu.

Istodobno, navlastito predmetnotematska razina GHK ne samo što služi iskazivanju takvih stajališta, nego preuzima i mnoge njihove ideje. GHK jest simbol identiteta i autoidentifikacije, ali u sebi sadrži barem opće elemente ostalih simbola te vrsti. Teško je, znači, previdjeti tu uzajamnost i ne shvatiti da ona (komplementarnost) čini znakovite protege njezine bitne strukture, poticaja, funkcioniranja/funkcionalnosti, itd.

U vezi s tom općom slikom valja mi promatrati i žanrovsku sliku GHK, a ona ne bi bila sasvim pristupačna ako ne izdvojim još neke činitelje koji su važni za njeno razumijevanje:

a) Gotovo u svim žanrovima bjelodana je upitnost o njihovu književnome postojanju, odnosno o njihovoj isključivo književnoj (estetskoj) iskazivosti, ali to vrijedi tek kada se GHK promatra s općih u većini književnosti sankcioniranih uzanci, navlastito onih institucionalnih, poglavito crkvenih.

Ovdje izdvajam žanrove uglavnom svjetovna karaktera, koji se u njihovim strukturama detektiraju bez posebna problema. Pretežno su to žanrovi što se javljaju u ovome stoljeću (drama, roman, pripovijest, novela, pjesma u prozi, itd.). Pod *svjetovnim* također ne mislim na diobu estetskoga po miljeu ili kontekstu u kojem je koje književno djelo nastalo, iako ću to poslije morati problematizirati. No, zbog razvidnosti u relativnoj

diobi pragmatske namjene *duhovne* (*religijske, vjerske* i sl.) i *svjetovne* nakane pojedinih djela GHK, valja mi ih lučiti kako bih lakše predočio određeni problem.

Dakako, očita je komplementarnost na objema razinama, objektivnoj i subjektivnoj (*duhovno* ↔ *svjetovno*, *duhovno* ↑↓ *svjetovno*, to jest: *svjetovno* ↑↓ *duhovno*, *svjetovno* ↔ *duhovno*), pa o tome ne dvojim. Ipak, znakovito je da su pojedini žanrovi sankcionirani čak zakonskim/«zakonskim» uzancama/uvjetima. Poglavitito se to odnosi na, uvjetno nazvane, *crkvene* (*duhovne*, itd.) *žanrove*, jer su oni određeni koncilskim i ostalim naputcima, jednako kao što je tzv. svjetovna književnost uvjetovana modom žanrovskih uzanci/uvjeta, svjetovnih institucija ...

Dakako da uvijek i u jednome i u drugome ima odstupanja, pa su ona i najzanimljivija, navlastito u crkvenim žanrovima, kako sam ih uvjetno nazvao za ovu namjenu. Primjerice to pokazuje razvitak, metodologija, svrha, sadržaj, jezik i ostale osobine recimo katekizma, molitve, molitvenika ...

Kada se međutim GHK sagledava iz njegovih vlastitih struktura i struktura njegovih referenata i recipijenata te s razina referencije i recepcije, i njihova međudnosa, ta je upitnost dostatno problematična i dvojna.

U monografiji Ignac Horvat⁵ napisao sam: *Gradišćanskohrvatska književnost XX. stoljeća, iako literarno osvještjenija, sačuvala je mnoge značajke te književnosti iz prethodnih razdoblja od XVI. stoljeća nadalje. Ponajprije te značajke valja uočiti u onih pisaca gradišćanskih Hrvata koji su književno obilježili i tipičnost i specifičnost te književnosti, a temeljna je značajka: pragmatska vezanost za izvanknjiževni kontekst.*

Struktura se izvanknjiževnog konteksta, u pojednostavnjenu globalnome planu, može označiti dvama činiteljima: temeljnom željom za očuvanjem jezika kao simbola identiteta i željom za učinkovnošću predmetnotematskih razina književnih djela.

Ostale strukturne razine samo su njihovi distribuenti, a estetska opsluživost rijetko je prvovrsno polazište gradišćanskohrvatskih pisaca. Ta, estetska, opsluživost seže tek do korektne receptivne moći. Ponajprije se to odnosi na prozni a nešto manje na pjesnički dio GHK.

Među ostalim, te su značajke dobrim dijelom priječile i stanovite integrativne procese s matičnom, hrvatskom književnošću. Bez obzira na to, gradišćanskohrvatska književnost je u gotovo pet stoljeća svoje raznolike ukazljivosti dala više značajnih pisaca i pokazala svoja dostignuća što ih je stvarala u vlastitim strukturnim zamislama i u skladu s književnim potencijalima što su sudjelovali u stvaranju njene pojedinačne i globalne slike.

b) U GHK nisu razvidne stilske formacije, usudio bih se reći ni epohe i razdoblja, ako ih promatram samo u općeeuropskom književnom kontekstu. Stoga GHK ne prati karakteristične žanrove epoha, razdoblja i stilskih formacija, kao ni njihovu modnost, što je uobičajeno u većini ostalih književnosti.

Kada se to gdjekad slučajno razaznaje, to je realizirano u segmentima kojega djela GHK, a i to je većinom puka slučajnost. Ni povjesničari GHK nikad ne govore o stilskim formacijama te književnosti.⁶ Ona se u njih razdiobljuje na *narodnu* i *umjetnu*,⁷ segmentira se po djelatnicima ili društvenim i crkvenim pokretima,⁸ shvaća se kao zbir pisaca i djela,⁹ prvovrsnost kao odjelitost pridaje se crkvenoj književnosti,¹⁰ segmentiraju se književni

rodovi.¹¹ No, ako pogledamo i analiziramo i povijesti domovinske književnosti, naići ćemo na isti problem, samo s umješnijom elaboracijom i konstrukcijom.

Ponešto se više, ali ne zasebno, pisalo o postojanju stilske formacije baroka u gradišćanskih Hrvata. No, glede toga na književnim primjerima jednostavno se može pokazati da oni nemaju književne značajke te stilske formacije. Ona se shvaća više kao nabožna osjećajnost/osjećanje, kao manifestacijski trend i određeno socijetalno stanje duha, a ne kao književna pojava. To jest, ta se osjećajnost kao značajka baroka i baroknosti pridaje i književnosti, odnosno onome što se njome podrazumijeva, što je u to doba nastala, iako u njoj nema potvrda za to.

c) Gradišćanskohrvatska književnost sankcionirala je žanrove koji su u ostalim književnostima bili na marginama glavnih tijekova. S vremenom su oni, glede tih književnosti, postali i anakrona pojava, jer u nekih podrijetlo seže u žanrovske strukture srednjovjekovne književnosti, a strukturom pokazuju istovjetnu tipičnost i topičnost. S tim u vezi primjećujem *protežnost* tih žanrova od prvih djela iz druge polovine XVI. (Stjepan Konzul) i početka XVII. stoljeća (Grgur Mekinić), do današnjih dana. Pritom pragma predmetnotematskih razina prevladava nad književnim nakanama. Međutim, ta protežnost seže i dalje, ako uzmemo u obzir komparabilnost kojom se posize za pragmatiskim primjerima od najstarijih vremena europske književnosti, pismenosti, itd., ali i ostalih primjera s ostalih područja koja se potrebom pragme inkorporiraju u djela što se smatraju književnima u bilo kojem načinu i pristupu. Otuda, dijelom, i iduća značajka te književnosti.

d) Jedna od značajki GHK je i miksija sankcioniranih žanrova, odnosno miksija unutar struktura pojedinih knjiga. To je karakteristično ne samo za GHK nego i za ostale književnosti, navlastito u vjerskim, duhovnim, crkvenim i sličnim žanrovima, ponajviše u knjigama.

Primjerice, gotovo je uobičajeno da se u gradišćanskohrvatskom molitveniku, ili lekcionaru, pridoda katekizam (skraćeni ili koji ostali), katekizmu koja molitva ili skupina molitava, ili što slično, da se na primjer katekizam ispiše i u stihovima, ali češće u prozi. Štoviše da se ti izričaji i ukrštaju prema zamisli ili modelu njegova autora, prevoditelja, prerađivača, mecene, pragmatiskih namjena glede institucionalnih uzanci Crkve, različitim socijalnim, intelektualnim i ostalim razinama miljea.

e) Tek u novije doba javljaju se »moderni«/moderni žanrovi relativno primijenjeni i primjereni vremenu, barem s izričajne strane, koncepcijske, ili koje ostale. U predmetnotematskom pogledu oni su u GHK specifični, kao uostalom i u svakoj isključivo narodnosno određenoj književnosti sa specifičnim potrebama, to jest namjenama, povijesnom i književnom sviješću.

f) U hijerarhiji žanrova ponajprije prevladavaju katekizmi, molitvenici i lekcionari, a potom poslije i ostali, pretežno crkveni, uknjiženi žanrovi, također pragmatске naravi.

Predočit ću neke karakteristične osobine katekizma kao žanra što se u GHK javlja kao književna očitost.

II.

Budući da sam u svome tekstu spomenuo stanovito dvojenje o književnoj žanrovskoj odredljivosti katekizma, valja mi ponešto reći i o tome iz takozvane pozitivističke povijesne perspektive.

Katekizam se određuje na različite načine, već prema prigodi namjene i karaktera teksta, ali bit definicija ostaje ista. Tek nijanse toga određenja znaju gdjekad biti problematične za tu osnovu. To prepuštam katehetskim stručnjacima za povijest i mijene struktura katekizma od vremena kada je kateheza počela učenjima i podučavanjima o evanđeljima do najnovijega katekizma Rimske crkve, iako ću povremeno ući i u to područje, onoliko koliko je to nužno za predmet mojega izlaganja.

Glavna je razika u tome što je uobičajeno u starijih proučavatelja katekizam vezati isključivo za crkvene pragmatične nakane, a u novijih tumača razvidna je težnja da se katekizam shvaća i kao *književni* žanr unutar institucionalnih odredaba iako, povijesno gledano, stariji katekizmi pokazuju veću intermedijalnu fleksibilnost u nastojanju glede odnosa *institucionalno* ↔ *književno*. Toliko o općem planu sagledavanja koje se autore preferira, kakve su koncepcije zadane ili zatražene, koliko je čega zahtjevnog u kojoj od struktura posebno naznačeno, kojem vremenu je primijenjeno, kao i kojem je recipijentu taj žanr, sastavljen i uknjižen, namijenjen.

Predočavam tek neka kratka određenja pojma *katekizam*, bez namjere da budu potpuna, nego da se u ovome tekstu on počne strukturno otkrivati.

Katekizam je (u starini još *katekizmo*, *katekizmuš*, *katehizmus*, *katekižam*, *katekižmo*) knjiga u kojoj se tumače osnovne istine kršćanske vjere; crkv. lat. *catechismus*.¹² Katekizam (*slat. catechisnus*, → *KATEHEZA*). *Priručnik koji sadrži vjerske pouke u obliku pitanja i odgovora. Prvi se katekizam javlja u VIII. stoljeću, ali će svoj procvat doživjeti tek u XVI. stoljeću, u doba protureformacije, radi pobijanja reformističkih struja. Katekizam su izdavali i reformatori (npr. Luther i Kalvin). Najpoznatiji je pisac katoličkih katekizama Belarmin († 1621).*¹³

Katekizam *-zma*, 2. mn. *katekizama* (katihízis) — *1. kratko izlaganje kršćanskoga vjeronauka u obliku pitanja i odgovora; 2. knjiga s pitanjima i odgovorima s područja kršćanskog vjeronauka; prenes. didaktičko djelo koje izlaže temeljne principe neke nauke uopće (ne samo vjerske),*¹⁴ itd.

Osim rječničkih, »briketiranih«, natuknica u novije se doba pojavljuju u različitim publikacijama, pretežno vjerske provenijencije, i tzv. širi aspekti (povijesni, strukturni i ostali) pojma *katekizam*, a navlastito to čine specijalizirane katehetske publikacije. (Najstarijim katehetskim časopisom u svijetu drži se *Katechetische Blätter* što ga izdaje *Deutscher Katecheten Verein* iz Münchena već 120 godina. U nas se pojavljivalo više katehetskih časopisa, ali je, po mojoj prosudbi, najseriozniji *Kateheza*. I mnoge su knjige posvećene katekizmu i katehezi, neke prevedene u nas ili originalna djela naših autora.)¹⁵

Neki su autori zavirili u etimološko i povijesno značenje, pa tako doznajem u digestu i ovo: *Izraz 'kateheza' (...) ne nalazi se u NZ, gdje se, naprotiv, pojavljuje glagol καταχεω*

(doslovno: odjekivati, činiti da odjekuje) sa značenjem: poučavati, usmeno naučavati, pripovijedati) (usp. Lk 1,4; Dj 18,25; 21,21; Rim 2,18; Kor 14,19; Gal 6,6). U tom se smislu »kateheza« u NZ pojavljuje u neizdiferenciranom obliku, zajedno s drugim izričajima koji označavaju različita označavanja službe riječi: evangelizaciju, poučavanje, proroštvo, svjedočenje, pobudnicu itd. (...) Među ovim različitim izričajima moguće je međutim uočiti osnovnu razliku između prvog navještaja ili proglašenja kršćanske poruke

[s glagolima kao što su: uskliknuti (...); propovijedati, evangelizirati (...), naviještati (...); svjedočiti (...), i drugog momenta tumačenja i produbljanja, unutar kojeg su : poučavati (...); razgovarati; predati, izručiti (...)]¹⁶

Začetke katekizma nalazimo još u najstarije doba u krsnoj katehezi, potom u otačkim mistagoškim katehezama [Sv. Ćiril Jeruzalemski († 386), Sv. Ambrozije († 397)], u pokušajima sv. Augustina, a na zamolbu kartaškog đakona Deogratiasa nalazimo pokušaje iznošenja teorije kateheze (*De catechizandis rudibus*, oko 405. g.), navlastito u djelu *De doctrina christiana* (4 knjige, 396/97, dovršene 426) postavlja temelje kasnijim katehetskim knjigama [:odabir onoga što je važno i prikladno za naučavanje; tipovi recipijenata (*idiotae urbani, artes liberales*). *Treba ih naučiti čitati Sveto pismo u svjetlu njihove nove vjere, duhovno, a ne više samo književno*;¹⁷ »užitak u djelu«], itd.

Neki autori smatraju da je prvotna kršćanska kateheza polazila od samoga evanđelja kao najpouzdanijeg teksta te vrsti. Naime: *Luka piše Teofilu svoje Evanđelje s obrazloženjem »da se tako osvjedočiš o pouzdanosti svega u čemu si katekiziran (perí hōn kathēhēthēs) (LK 1,4).*¹⁸ Naime Biblija je »u prvim stoljećima kršćanstva 'katehetski priručnik', kako to zacijelo svjedoči svečano predavanje Evanđelja, jedan od najsvetanih obreda staroga katekumata«.¹⁹ Glede Biblije kao katehetskog štiva, smatraju se i spomenuti tekstovi sv. Augustina.

Srednjovjekovlje inzistira na »mnemotehničko«-memorijskom, prema tome i sofisticiranome shvaćanju naučavanja: uči se *Credo* (češće Apostolsko negoli Nicejsko-carigradsko),²⁰ *Pater*, poslije *Glorija* i slične uobičajene molitve, kadšto i znane misne molitve i naputke o sakramentima.²¹

U svezi s etimologijskim i povijesnim značenjem, Emilio Alberich smatra da se izraz kateheza ne nalazi u *Novome zavjetu*, nego se u tom biblijskom dijelu pojavljuje glagol *odjeknuti, činiti da odjekuje*, sa značenjem: poučavati, usmeno naučavati, pripovijedati, kao u ovim primjerima *Lk 1,4; Dj 18,25; 21,21; Rim 2,18; I Kor 14,19; Gal 6,6*. Dalje on piše: *U tom se smislu 'kateheza' u NZ pojavljuje u neizdiferenciranom obliku, zajedno s drugim izričajima koji označavaju različita očitovanja službe riječi: evangelizaciju, poučavanje, proroštvo, svjedočenje, pobudnicu itd.*²² (...) Među ovim različitim izričajima moguće je međutim uočiti osnovnu razliku između prvog navještaja ili proglašenja kršćanske poruke [s glagolima kao što su: uskliknuti (...), propovijedati (...); evangelizirati, naviještati (...); svjedočiti (...), i drugog momenta tumačenja i produbljanja, unutar kojega su: poučavati (...); razgovarati (...); predati (...), izručiti (...)].²³

Iz vremena Karla Velikog dolazi u učenju i forma u obliku pitanja i odgovora, uobičajena u srednjovjekovnim »enciklopedijskim« djelima (npr. *Lucidar*). Na principima *communiter* i *memoriter* inzistira Petar Abelard glede katehetske uporabnosti

Apostolskoga simbola i Očenaša. Katehetska usmenost nalazi potvrde i u učenjima Honorija (*Elucidarium*), dominikanca Laurenta (*Somme le Roi/Summa pro rege*) i ostalih.²⁴

Potom reformatori, ponajprije Luther, stvaraju na osnovi raznolike katehetske tradicije i katekizam, veliki i mali. G. Bedouelle veli:²⁵ *Jezgrovit, odgojan, vjeran novom nauku, dvojaki luteranski katekizam prvi se približava definiciji koja će se uskoro nametnuti. Međutim, tek Calvin će naglasiti službeni karakter priručnika koji je određen da postane institucija u Crkvi. (...) Calvin je katekizmu označio važnu ulogu u organizaciji Crkve. Pravnik i teolog, reformator Ženeve prvi je dao katekizmu institucionalni status. (...) Nalazimo se pred odlučujućom evolucijom. Od sada se traži poznavanje vjere za djelatan ulaz u Crkvu i njezina slavlja: (...) Calvin je otkrio ono što je bila drevna kateheza. Lutherom obiteljski katekizam Calvin zamjenjuje činom Crkve. Dapače, on svjesno pretvara katekizam u ispovijest vjere, i to ne samo za djecu. (...) ženevski će katekizam biti zamijenjen 1563. katekizmom zvanim hajdelberški (...). Međutim, Lutherovi i Calvinovi katekizmi su se pokazali toliko važnim da su se s katoličke strane brzo pojavili takmaci i suparnici.*

Tako Calvinov katekizam osporava isusovac Edmond Auger započinjući razdoblje tzv. *svađalačkih katekizama*. Dominikanski teolog Bartolome Carranza de Miranda (1503-1576) *definirao je katekizam kao »abecedarij naše vjere, koji sadrži glavne sastojke i načela kršćanske vjere«, »jednako star kao i sama vjera«, te time katekizmu dao širi smisao izlaganja vjere, kako su nam to ostavili i crkveni oci.*²⁶

Čini se da je najuspješniji kontrareformator glede katekizma bio isusovac i prvi isusovački poglavar u njemačkim zemljama Petar Kanizije (Canisius, 1521-1597), a sa svojim trima katekizmima, nazvanim poslije kanizijevskima, smatraju ga katehetski povjesničari pretečom te vrsti katoličke literature. Njegovi su katekizmi: *Summa doctrinae christianae tradita et in usum christianae pueritiae nunc primum edita* (1555), *Catechismus minimus* (1556) i *Pervus Catechismus catholicorum* (1559). Poslije njega glasoviti su katekizmi Josepha Deharbea, Roberta Bellarina, Jakova Ledesme, Agostina Valiera, i dr. Neki su u svezi s nekim spomenutim imenima podijelili katekizamski odgovor Katoličke crkve reformacijskim sličnim djelima u tri katekizamske tradicije: kanizijevsku, tridentsku i belarminovsku.²⁷

Glede *Biblije* i katekizama dolazilo je i do stanovita rivalstva,²⁸ a u novije vrijeme u nekim se zemljama istiskuje, navlastito pedesetih godina, i sam izraz *katekizam* što ga zamjenjuju izrazi *kateheza* i *katehetski*.²⁹

O katekizmu E. Hoško³⁰ kaže: *Opravdano je govoriti o katekizamskoj literaturi kao i o povijesti takve literature jer katekizmi nisu samo sredstvo kateheze nego i literarna vrsta pa imaju određene značajke po kojima ih se može razlikovati od ostalih sredstava kršćanskog naviještanja kao i kod drugih oblika literarnog izražavanja kojima se osobito služila književnost katoličke obnove. (...) Druga je oznaka pedagoška narav teksta koja sastavljaču katekizamskog teksta nameće zadatak da sadržaj izrazi i tekst sastavi tako da se nauči napamet. Taj isti zadatak uvjetuje razgovornost, treću značajku katekizma kao osobine književne vrste, pa katekizmi imaju redovito literarni oblik, strukturiran na dijaloški način izmjenom pitanja i odgovora.*

Te ću značajke koje pretpostavljaju književno još razmatrati, ali, kako već reko, ne bez stanovitih komparabilnih prožimanja.

Iako u GHK i pismenosti ima potvrda o pismenskknjiževnoj poslenosti gradišćanskih Hrvata,³¹ katekizam je onaj žanr što je uz molitvu (i molitvenike) zacijelo najstariji danas poznati žanr te književnosti.

Martin Meršić ml., primjerice spominje oltarni rubac (antipendium) što su ga Hrvati sa sobom donijeli u novu domovinu. Na tom rupcu bile su crvenom svilom izvezene Božje zapovijedi.³² Kako je taj antependij/antependij (oltarnik koji zastire prednji dio oltara, incef, palij, predoltarje, predoltarnica, predoltarnik)³³ izgubljen, o njemu postoji mišljenje da su izvezena slova bila slovačka,³⁴ ali se pretpostavlja da bi ipak bila bosančica ili glagočkica.³⁵

Osim toga dvojenoga podatka, ponajčešće se kao prvi rukopisni dokument spominje *Klimpuški misal*, odnosno *Klimpuški fragment* iz 1501. g. u kojem 1564. g. svećenik Juraj Vuković³⁶ iz Jastrebarskog bilježi ćirilicom, bosančicom i glagoljicom *Očenaš* i uskrсну (velikonoćnu) pjesmu *Kristuš je gore ustal*.³⁷

Već je za potrebe gradišćanskih Hrvata Stjepan Konzul Istranin sastavio prvi katekizam tiskan latinicom 1564. godine, a u novije vrijeme i reprintiran: (...) *hrvatska zainteresirana javnost sada ima u ruka (...) osebujno zanimljivo reprint-izdanje Katekizma »Katehismus Jedna malahna kniga, v' hruaczki iztumatsena« (1564). (...) U Željeznu je dr. Nikola Benčić prilikom koreferata naglasio da je »Katekizam« Stipana Konzula zapravo prva knjiga za onu granu hrvatskoga naroda, ku danas nazivamo Gradišćanske Hrvate. Premda iz povjesnoga gledišća gledamo »Klimpuški fragment« iz 1561. za najstariji pismeni dokument, dakle za prvi pismeni dokaz Hrvatov u bivšoj zapadnougarskoj i austrijskoj dijaspori, je to samo fragment a Konzulov protestantski katekizam je ipak knjiga.*³⁸

Tako Konzulov *Katekizam*, zajedno s pjesmaricama Grgura Mekinića (Pythiraeusa) iz 1609.³⁹ i 1611.⁴⁰ stoji na početku GHK. No, iz pera nekoga gradišćanskog Hrvata⁴¹ prvi se katekizam pojavljuje kao dodatak prvoj poznatoj katoličkoj tiskanoj knjizi *Horvaczko evangyelye*⁴² a pod naslovom *CATECHISMUS. Toje / Nauk Kerscsyanzki Opcšinzki ztarim i mladim / lyudem potriban va pitanja, i odgovore razložen. / Po / PETRI KANISIUSU Ješuvitzkoga reda Sz. Pišz- / ma Doctoru*.⁴³

Prvi samostalni katekizam GHK danas se smatra onaj Jurja Damšića/Domšića pod naslovom *KRATKA / SPRAVA NAUKA / KERSCHIANZKOGA / Od / Veliko Miloztiunoga, / y Veliko Poztovanoga / GOSPODINA; GOSPODINA / ADOLPHA / Jurzkoga / BISKUPPA, &c. / Na horvaczko Stomachena, / j na Stampanie dana / od / GEORGYA DAMSCHICZA, / Plebana Zillingdoffzkoga. / Stampano Beczkom Novom Mefi, pri / Samuel Mülleru, Varoskom Stamparu, Va- / lieti M. D. CC. XXXXIV*.⁴⁴ Taj je katekizam, jednako kao što je pripremljen/preveden po predlošku jurskog biskupa Adolpha Grolla, bio i predložak idućem gradišćansko-hrvatskome katekizmu⁴⁵ koji ima naslov *HORVATSZKI / KATEKHIZMUS / Aliti / KRATAK NAUK KERS- / CHANSZKI / Roditelyem, Gofzpodarom, / Skolnikom, mladim lyudém, žim / Horvatškoga jezika va Ugeršzkoi zem- / lyi prebivajuchim kerschenikom na dušno / zvelicjene pripravlyen, i va*

marlyio ſta- / nye, poſzluſanye, ter obderſavanye / z-pravum ſzerdcſenum lyu- / bavum preporucſen. / Stampan va letu 1747. / Nahajaſe blizu Seléznoga, polag ſz. Briga / Kalvarie pri Dvorſzkom knigaru Ja- / kovu Wanbek.⁴⁶

L. Kuzmich⁴⁷ navodi: *Der Verfasser dieses Katechismus ist mit hoher Wahrscheinlichkeit ein Franziskaner, vielleicht Bogović oder (und) Palković. O. Šojat schreibt das Werk irrtümlich dem Jesuiten J. Mulih zu. Im Vorwort und an 2 weiteren Stellen (S. 121, 136) wird eine dazugehörige Fibel (Sslabikar) erwähnt.*

Glede te Kuzmicheve opaske navodim Olgu Šojat:⁴⁸ *Ovdje nabrojena djela Jurja Muliha, koja nisu pisana jezikom i grafijom kajkavskih pisaca zagrebačkoga kruga, vjerojatno će se moći dopuniti anonimnom publikacijom pod stvarnim naslovom Horvatszki katekizmus aliti Kratak nuk kerschanzki roditeyom, goszpodarom, skolnikom, mladim lyudém i szim horvatszkoja jezika va Ugerszkoj zemlyi prebivajuchim kerschenikom na dussno zvelcsenxe pripravlyen, i va marlyivo stanye, poszlussanye, ter obdarsavanye z-pravum czerdchenum preporuchen. — Stampan va letu 1747. Nahajasze blizu Seléznoga polag sz. Briga Kalvarie pri dvorszkom knigaru Jakovu Wanbek (Vel. 13,4 x 8 cm; [4] + 144 str. sign.: NSBZ, R II D-16° — 31). Autor i mjesto tiskanja nisu označeni. Djelo je pisano čakavsko-ikavskim govorom Hrvata u Ugarskoj i grafijom toga književnoga područja (koja se razlikuje od zagrebačke). — Prije nego što se ova anonimna publikacija definitivno pripiše Jurju Mulihi, njezin sadržaj treba usporediti sa sadržajem onih djela koja zajamčeno pripadaju tom autoru, jer letimična analiza pokazuje da između ovoga katekizma i Mulihova Posla apoštolskoga postoje dodirna mjesta. Detaljno uspoređivanje prelazi, međutim, okvir rada na ovom bibliografskom popisu Mulihovih kajkavskih izdanja. — Ovdje navedeno djelo upućuje na naslov *Cathechismus [!] croaticus*, što ga Tomaš Mikloušić spominje u svom *Izboru dugovanj vsakovrstneh (1821)*, označujući pritom Jurja Muliha kao autora i 1742. kao godinu tiskanja; do danas to djelo nije nađeno.⁴⁹*

Obično se katekizamsko gradivo u GHK pojavljuje združeno s građom kojega ostaloga žanra. Poglavitito s molitvenicima, to jest molitvenim pjesmama, i to kao dodatak, a gdjekad je obrnuto, a u skladu s izvornom strukturom katekizma, pa se pjesme pojavljuju poslije katekizma. No, to potonje nije često, barem ne u početku pojavljivanja gradišćanskohrvatskih katekizama.

U tom pregledu poslužiti će mi Kuzmicheva bibliografija.⁵⁰

Od spomenutih katekizama ilustrativno ću spomenuti samo neke, one najranije. To su, primjerice:

DUHOVNI / VERTLYACZ / Z-TRIMI ROSICZAMI / va / NOVOM GRADU, / Od / Duhovnih Szinov Réda / Szvétoga / FERENCZA / nakincsen. / BOGU y MARIJ / Offrovan, / Ter / OTCZU SZERAFINSZKOMU / darovan. / Va kóm ſze nahajaju pobosne / Molitve, ugódne Jacske, y lipi Nauk / Kerschanzki. CUM PERMISSU SUPERIORUM. / SOPRONI, / Stampan va Léti 1753. pri Joſefu Sziefzu.

Priprava, odnosno autorstvo te knjige pridaje se Laurentiusu Bogovicsu i Godefridusu Pallkovicsu.

Osim molitveno-pjesničkog dijela i kalendara ima i katekizam što se oslanja na onaj tiskan 1747: *Das Gebetbuch enthält ein Vorwort der beiden Verfasser, einen Jahreskalender (1753-1804), wichtige historische Ereignisse und »Tri rožice« = Gebete, Kirchenlieder und als dritten Teil (269-318) einen Katechismus in Fragen und Antworten, wobei viele Passagen wörtlich aus dem Horvatszki Katechismus von 1747 entnommen sind.*⁵¹ Kratki katekizam priložio je Laurencius Bogovics (Lovre Bogović) u glasovitoj knjizi s naslovom: *HISA ZLATA. / Z-MARLYIVIM TRUDOM, / Y Z-VELIKUM SZKERBLYUM UZIDANA, / PRI SZ. BRIGU KALVARIE / OD / P. LAURENCZIUSSA BOGOVICSÁ / Marianŕke Prov. Réda Sz. Ferencza / Szerafinŕkoga Nedil. Horvat. Prod. / BLASENOI / DIVICZI MARIÍ / SELÉZANSZKOI / Offrovana, ter / Sz. OTCZU SZERAFINSZKOMU / Preporucsena, / Za obatrenye pobósnoga korvatczkoga / Naróda: va koi ŕenahajaju / Izibrane / MOLITVE, OFFICZIUMI, / LITANIE, BRATINSZTVO, / BLAGOSZLOVI, KRISNI PUT, / UGODNE / JACSKE, KERSCHANSZKI NAUK, / Y ZERCZALO K-SZ. SZPOVIDI. / CUM PERMISSU SUPERIORUM. / Stamoana va leti 1754. Ori JOSEFU SZIESZU. / Móreŕe naiti blizu Seléznoga polig Sz. Briga Kalvarie kod / Jakova Wambeka Dvórŕkoga knjigara.*

Kuzmich i ovdje ima napomenu: *Ähnlich wie »Duhovni vertlyacz« enthält auch dieses Buch Gebete, geistliche Lieder und als dritten Teil (511-551) einen kurzen Katechismus, Bogovičs Werk hat sich zum populärsten Buch der westungarischen Kroaten entwickelt. Im Vorwort wird die Auflagenzahl mit 1500 angegeben. Im 19. Jahrhundert hat es unter J. Fitzkos Neubearbeitung als »Nova hiža zlata« einen zweiten Höhepunkt erlebt.*⁵²

Glasoviti su, nadalje bili, u miksijским djelima ili samostalno, zapaženi i popularni, Palkovičevi, katekizam Mathiasa Laaba, Jože Fitzka (Ficka) te mnogih nepoznatih pisaca i pripravljača.

Izvornost gradišćanskohrvatskih katekizama, nadalje, nije autentična. Tako je već u katekizmu pridanom lekcionaru iz 1732. (*Horvaczko evangyelye...*) navedeno u dodatku kako je katekizamski dio *razloŕen* po koncepciji Petra Kanizija: *CATECHISMUS. / Toje / Nauk Kerscsyanzki Opcŕinzki ztarim i mladim / lyudem potriban va pitanja, i odgovore razloŕen. / Po / PETRI KANISIUSU Jeŕuvitzkoga reda Sz. Piŕ- / ma Doctoru.*⁵³

Glede toga katekizma L. Kuzmich primjećuje: *Das erste bekannte Druckwerk, das eindeutig auf kajkawische Evangelienbuch »Szveti evangeliomi« von Tyrnau 1694 zuruckgeht.*

Kao posredništvo prema Kaniziju poslužio je gradišćanskohrvatskom autoru mali Kaniziev katekizam pridodan *Svetim Evangeliomima*⁵⁴ Nikole Krajačevića, što je prvi katekizam te vrsti na hrvatskokajkavskom području.⁵⁵ A s tog područja pisci gradišćanski Hrvati crpili su mnoge uzore i modele za svoje knjige.

Zanimljivo je glede toga i Damšićevo izvorište za njegov katekizam. On ga je preveo/preradio prema katekizmu jurskoga biskupa Adolpha Grolla (1681-1743) s naslovom *RUDIMENTA / DOCTRINE / CHRISTIANE / Pro / ECCLESIA, & DIOECE- / SI JAURINENSI. / Typis Josephi Antonii Strei- / big, Privil. Regij & Epiŕc. Jaurinenŕ. / Typogr. 1734.* Jurski se pak biskup u svom latinskom katekizmu držao *Catechismusa romanusa (Catechismus ex decreto sacrosancti concilii Tridentini ad parochos).*

Damšićeva knjiga ima i kulturološku vrijednost: *U Hrvata prvi put je Rimski katekizam objavljen tek 1775. u Veneciji u prijevodu na hrvatski jezik od Josipa Matovića* (v. Štefanić, 1938, 5; Hoško, 1985, 172). *Budući da je Grollov latinski katekizam na gradišćanskohrvatski preveo naš Damšić/Domšić, a latinski je izvornik sastavljen prema smjernicama tridentskog koncila, Damšićevo izdanje mogli bismo smatrati prvim hrvatskim izdanjem Rimskog katekizma uopće.*⁵⁶

Po Kaniziu su rađena i tri gradišćanskohrvatska katekizma iz 1759. godine. Osim toga, u prijevodima i prerađabama gradišćanskohrvatski katekizamski pisci su pozicali za aktualnim katekizmima poglavito pisanim na hrvatskome, njemačkome i mađarskome jeziku, čini se nešto manje onima na latinskome, iako se može pretpostaviti da su i oni obilato korišteni, ali su već primijenjeni modeli na narodnim jezicima bili pragmatiski zanimljiviji zbog same njihove namjene.

Ustvrdio sam stanovito podrijetlo gradišćanskohrvatskih katekizama i njihovu kompilatornost glede autorstva. Takvih je djela u svim književnostima, navlastito u onim razdobljima njihova razvitka kada se drugačije gledalo na pojam autorstva, odnosno kada su pismenost i pismensko bili dostatan zalag autorstva, kao, primjerice, u srednjovjekovnoj književnosti.

Kompilacijstvo kao autorstvo nije, međutim, rijetkost ni u kasnijim razdobljima, jednako u hrvatskoj i ostalim europskim književnostima. Tako se kao autohtono umjetničko smatra puki prijevod, preradba, posizanje u interidejne ravni predložka (knjige, epohe, razdoblja, perioda, stilske formacije, itd.), u karakteristične modne, to jest strukturne izričajne, kompozicijske i predmetnotematske detalje i cjeline.

Toga je katekizam kao žanr najmanje pošteđen iz više razloga: zbog institucionalne reprezentativnosti i propisanih, navlastito predmetnotematskih uzanci te žanrovske reprezentativnosti; zbog vjerske (religijske, duhovne) pedagoške, mnemonijsko-memorijске obveze prema recipijentima, pa otuda i podjela katekizama prema redukcijskim ili globalnim ostvarenjima (*mali, srednji i veliki katekizmi*);⁵⁷ zbog društvenog značenja, to jest očuvanja konfesionalnog i nacionalnog identiteta recipijenata; zbog relativno sekundarne zadaće katekizama, oni su bili i prve početnice za opismenjivanje (tzv. *abecedice, šlabikari*, i sl.), itd.

Uza sve to za gradišćanske Hrvate, držim, pragmatiski je bilo važno imati katekizam za sve te namjene, ali ponajviše za očuvanje nacionalnog identiteta kroz katoličanstvo, navlastito u vrijeme reformacijskih gibanja na prostorima u kojima su obitavali, ili područjima što su ih okruživala reformacijom konfesionalno osvojena područja. Tek stabilizacijom reformacijskog trenda i očuvanjem katoličkog identiteta u gradišćanskih Hrvata, poglavito u svjesnijih svećenika, katekizam dobiva i sekundarna značenja, što mu početka nisu bila namijenjena, iako se i o njima pri sastavljanju vodilo računa. Štoviše, u pojedinim razdobljima ta se relativno sekundarna značenja združuju s općim, globalnim nakanama.

III.

Poslije toga nameće mi se pitanje: u čemu se sastoji i književna opstojnost katekizma kao žanra?

Naime, ako je, po općeknjiževnim teorijskim naputcima, umjetničko/književno djelo prvovrsno estetski ostvaraj, ali i *poruka*, nedostaje li katekizmu, shvaćenom kao književni žanr, ono prvo, *estetski* ostvaraj. Ako i jest u začetku u svojoj, estetskoj, strukturi katekizam relativno kreativno obnovio neke književne strukture, najprije *Biblije* i srednjovjekovlja, katekizmi su, ipak, malo toga unosili u estetski život, a mnogo više u pragmatske strukture, u strukturnu prilagodbu recepcijskoj pragmi koja je, pak, ovisila o institucionalnim koncepcijama Crkve.

Potvrđuje mi to da zapravo pisci katekizama, odnosno odreditelji njihovih modela, nisu ni kanili od njih stvarati književni žanr, nego čisto pragmatski edukativno djelo preciznih ideogramskih razina, lišeno estetskog ornatusa,⁵⁸ a sve zbog toga da bi ta pragmatsko-edukativna ravan bila što jasnija a time i djelotvornija. Svrha katekizma nikad nije bila književna, niti je njegova struktura polazila od tih nakana.

G. Bedouelle,⁵⁹ primjerice tek naslovom sugerira žanrovsku, književnu, odrednicu katekizma (*Nastanak književne vrste: »katekizam«*), ali nigdje u tekstu ne govori koje su to književne osobine, već piše samo o katekizamskim predmetnotematskim, idejnim i sličnim mijenama kroz povijest nastajanja toga žanra. Značilo bi to da on *a priori* katekizam drži književnom »vrstom«, kako je prevedeno, i da nema upita o tome kako su takovrsni ostvaraji sami po sebi i književni ostvaraji.

Konkretniji je glede toga E. Hoško, ali ipak potaknut Bedouelleovim usputnim naznakama: *Namjena katekizma da bude prvo štivo djeci i neobrazovanima prerasta u osobitu oznaku elementarnosti, popratno vidljivu napose u onim katekizmima koji na svojim stranicama donose također upute za čitanje i pisanje. Druga je oznaka pedagoška narav teksta koja sastavljaču katekizamskog teksta nameće zadatak da sadržaj izrazi i tekst sastavi tako da se može naučiti napamet. Taj isti zadatak uvjetuje razgovornost, treću značajku katekizma kao osobite književne vrste, pa katekizmi imaju redovito poseban literarni oblik, strukturiran na dijaloški način izmjenom pitanja i odgovora. Četvrta značajka katekizma jest službenost ili odobrenost sadržaja jer ti priručnici kršćanskog nauka trebaju pružiti jamstvo točnosti, sigurnosti i pravovjernosti naučavanja pa su, barem u katekizmima za djecu i neobrazovane, izostala navođenja mišljenja pojedinih teologa ili različitih teoloških škola.*⁶⁰

Hoško navodi i to da su katekizmi u XVI. st. *zadobili svoj konačni oblik, katehetski i literarni. Odnosno, kako je (...) naviještenje oslonjeno na knjigu, katekizmi su dobili osobit literarni oblik, redovito izražen u prozi, a ponekad i u stihovima.*⁶¹ (...) Naravno, katekizmi izražavaju također kulturne prilike neke sredine, ali i na njih utječu. Jednom su u službi opismenjivanja, drugi put stvaranja književnog jezika ili općeg pravopisa; ponekad izvornošću govora i izričaja nadilaze praktične nabožne literature pa se ugrađuju u književno stvaralaštvo i pokazuju značajke književnog djela.⁶²

Tome valja pridodati i zapažanje Vjekoslava Štefanića koji se pita na koji su način i koliko katekizmi *utjecali, neposredno i posredno, na formiranje psihe našega naroda, njegov moral, naziranje na život, njegovu usmenu i pismenu književnost, posebno na formiranje književnog jezika.*⁶³

Odgovara E. Hoško: *U prošlosti je sve do sredine 19. st. bilo potrebno tiskati katekizme za pojedine hrvatske pokrajine premda su katekizmi više i od koje druge književne vrste gradili mostove među različitim narječjima i govorima hrvatskog jezika i tako utirali put k jedinstvenom književnom jeziku kao i kulturnoj i crkvenoj integraciji naroda. Dugo su vremena katekizmi bili sredstvo opismenjivanja, najčitanije knjige u rukama pučkih slojeva, a njihovi su se sadržaji pretakali u usmenu narodnu književnost i pjesništvo.*⁶⁴

Slične ćemo značajke, uglavnom usput, naći i u ostalim tekstovima o katekizmima. Stoga mi valja reći koju o tim odrednicama.

Globalno se katekizmi svrstavaju u *katekizamsku literaturu/književnost* i u književne vrste/žanrove. Prvo određenje (*katekizamska literatura/književnost*) svrstava katekizam unutar specifična poimanja pisanja. Ono je, naime, specijalističko unutar institucionalnih ideogramskih zahtjeva, to jest mora udovoljiti sasvim određenim zadaćama crkvenog poimanja promicanja edukativnih ideja vezanih za konfesionalne koncepcije vremena u kojima se te ideje putem katekizama razlažu za djecu, odrasle i svećenički kadar, odnosno za one koji počinju učiti vjersko gradivo, one koji ga proširuju i one koji ga receptivno šire i promiču. Glede toga određenja katekizam je samo specifična vrsta koja je svojom strukturom, primjerice, odjelita od homiletičkih spisa, brevijara, misala i sl. Tako je katekizam partikulariziran među duhovnim štivom, bez obzira na to što mu se pridaju i šira kulturološka značenja.

Određujući ga kao književnu vrstu/žanr,⁶⁵ katekizam dobiva i estetske zahtjeve po kojima bi se mogao tako i detektirati. Dok je u partikularnome označivanju estetsko na stanovit način u drugom planu a idejno i predmetnotematsko u prvome, dotle se unutar književnoga promiče i estetsko, a navlastito kulturološko, pa podliježe i tim zahtjevima.

No, mogu li uvijek katekizmi udovoljiti svim zahtjevima književnoga žanra u općem, a ne partikularnom, u crkvenom značenju?

Hoškovo određenje katekizma kao osobite književne vrste nije dostatno da ga u cijelosti predoči, ono je opće, kao da kažemo da je osobit pustolovni ili roman tijeka svijesti, patoralna ili drama apsurdna, itd. Svaki je žanr, naime, osobit, pa ga po tome i lučimo od ostalih.

Katekizamske osobine što su navedene (točna određenost, tj. odobrenost sadržaja; jednostavnost/razgovornost izricanja, pretežno dijaloški oblik u obliku pitanja i odgovora, tj. uobičajenost proze, rjeđe stihova; odražavanje kulturnih prilika i utjecanja na njih; udio u stvaranju jezika i pravopisa, odnosno, u Hrvata u staroj domovini i u gradišćanskih Hrvata, prinos kulturno-jezičnoj integraciji; izvornost govora i izričaja koji pokazuju nadilaženje stila praktične nabožne literature) mogu, ali i ne moraju biti isključivo osobina književnoga žanra, kao što mogu biti isključive značajke samoga katekizma.

Primjerice je dijaloški oblik i osobina drame, proznih žanrova, pjesničkih djela, mnogih funkcionalnih stilova, itd. Isto tako jednostavnost/razgovornost izricanja. Po odražavanju kulturnih prilika i utjecanju na njih razaznaju se mnoge epohe, razdoblja, periode stilske formacije i žanrovski raznolika djela, od proznih i stihovanih, do znanstvenih, političkih, manifestnih, proglasnih, itd. Nadilaženje temeljnoga stila kojega žanra također ne mora specificirati taj žanr jer su, primjerice, u dubrovačkoj spisateljskoj poslenosti, i znanstvena djela izricana stihom i pjesničkim pretenzijama i ostvarenjima,⁶⁶ a i najstarija naša epigrafska djela rađena po diplomatskim uzancama detektiraju se danas kao pjesnička/književna ostvarenja, pak tako, primjerice, *Bašćanska ploča*.⁶⁷

Pa i ono što naizgled pripada samo katekizmu, kao što je to određenost i odobrenost sadržaja, nije samo u djelokrugu toga žanra. Određenost/odobrivost sadržaja nalazimo u književnosti i prije i poslije pojave katekizma, samo što je ta odredivost u različitim vremenima imala različite/raznolike fleksije sankcioniranosti, gdjekad povezano i s formalnim aspektima djela. Čak je, jednako katekizmu, odredivost bila vezana za određene institucije/«institucije», kao što su manifesti, akademije, političke konstelacije i sl.

Ipak, iz tih dvojbi dâ se iznaći i katekizamska *diferentia specifica*, a dvojabama iz kojih posebnosti proizlaze pridodat ću i one što se iz njih (tih dvojbi) ne razaznaje, te ih primijeniti na gradišćansko-hrvatske katekizme.

a) *Dijaloški oblik* se u katekizmu razlikuje u svome sadržaju. On je *sankcioniran*, strogo određen izvorom, *Biblijom* ili kojim recentnim, *kanoniziranim* naputkom, primjerenim institucionalnim trendom u crkvi glede vjerskih tumačenja teoloških i općedruštvenih postavki. Iako takva tumačenja nalazimo i u nekim ostalim, pretežno crkvenim žanrovima, stupanj sankcioniranja u katekizmu je *specifičan* u odnosu na ostale slične sadržaje. On je takav samo u katekizmu, iako je razvidna i intermedijalna, intramedijalna, intertekstualna, i ostale razine. Može biti sličan kojemu ostalom žanru, ali ne i isti, jer ima specifično (po)slanje: odredivošću na relaciji *institucionalna sankcionalnost* ↔ *receptivna ponuda*. To je nazočno i u tzv. *kontroverzijskim katekizmima*, kao i u katekizmima gdje se osjeća stanovito autorstvo spram sankcioniranosti.

U GHK katekizmi su uglavnom na sankcionalnoj liniji, a ako i ima kakvih odstupanja, ona nisu autorska, nego su posljedak neumješna prijevoda, to jest izraz nesnalaženja u sintaksi, i sl., izvornika ili slabe umješnosti u uporabi vlastita jezika, ili jezika izvornika. Vidi se to ponajbolje iz predgovora djela GHK u kojima autori, pripravljači i prevoditelji navode upravo jezične probleme pri predočivanju građe.

b) *Jednostavnost izricanja (razgovornost)* nije posebnost katekizma, ali je i ona u njemu drugačije vrste od tzv. jednostavnosti izricanja u ostalim žanrovima. Ta jednostavnost u katekizmu također je na svoj način sankcionirana, potaknuta institucionalnom a ne autorskom pragmom.

Usporedimo, jedan je *ljubić/ljubavni roman* u pravilu jednostavno pisan da bi se lakše pratila fabula, a da bi u cjelini bila olakšana recepcija brine se konstrukcija sižeja.

Naizgled je tako i u katekizmu, s tom razlikom što ovdje nalazim i dodatnu receptivnu zadaću: katekizam valja pisati jednostavnim izričajem zbog toga da bi poslužio nekim svrhama: uvođenjem u pismenost (čitanje i pisanje), lakšem razumijevanju složenih

teoloških postavki i da bi ta jednostavnost bila zalogom mnemoničko-memorijskom uspjehu, koji će pridonijeti potpunijoj, to jest trajnijoj recepciji pojednostavnjene teološke građe, kao i njenoj *prenosivosti* recipijentu, ali i prenosivosti *putem* recipijenta.

Jednostavnost, znači, ima i zadaću imanentna promicanja vjerskog nauka. Tako jednostavnost nije samo odlika stila, nego i funkcionalnost praktične primjene konfesionalnog učenja i njena multiplicirana distribuiranja.

Naime, recipijent s mnemoničko-memorijskim učinkom postaje katekizam sâm: istodobno *usvojitelj* vjerskog (sa)znanja i njegov *protežnik/prenositelj* sebi i drugima. Takve funkcionalnosti nema u ostalim književnim žanrovima, iako je ta shema labavo primjenljiva i na njih, a kada i jest ima drugačiji fon koji ih dijeli od katekizamskih protega te vrsti.

Navlastito je to bilo vrijedno, a i sada je, u GHK, a tiče se ne samo očuvanja vjerskog (katoličkog) i nacionalnog (hrvatskog) identiteta, nego i tim putem i razvitka jezika, pravopisa, književne i ostale pisamske/pismenske poslenosti, povijesne svijesti, itd.

c) *Nenazočnost upita ili polemike* glede katekizamskog gradiva isto je posebnost toga žanra. To je i razumljivo, jer je proturječnost institucionalno već otklonjena, dakako u okviru intrakonfesionalnih katekizama, izuzimajući kontroverzijske katekizme gdje je kakav upit ili polemičnost, ili što slično, također institucionalno postavljena, glede protestantizma, pravoslavlja, itd.⁶⁸

Glede kontroverzijskih katekizama: dva kontroverzijska katekizma objavljena su u Budimu; prvi je *Istina katoličanska* (Budim, 1732) Antuna Bačića, a drugi je *Razgovor prijateljski među kerstjaninom i ristjaninom Frančeska i Teodora nad plemenitim i ugodnim nazivanjem »Faljen Isus«*. (Budim, 1736) Značajan doprinos kontroverzijskoj hrvatskoj literaturi dao je Juraj Muliš sa svoja dva katekizma: *Zrcalo pravedno* (Zagreb, 1742) i *Kratak zavjetak vzrokov* (Zagreb, 1742.¹ i 1747²); prvo je djelo kontroverzijski katekizam s pravoslavnima, a drugo s protestantima. U katekizamsku literaturu takve vrste treba ubrojiti i pastoralni priručnik Emerika Pavića *Ručna knjižica za utilitoviti u zakon katoličanski obraćenike* (Pešta, 1769). Dva desetljeća poslije Propaganda je tiskala knjigu *Ispovidanje vjere za Grci* (Rim, 1789) s namjerom da pravoslavni uoče dogmatske i povijesne razlike između katolika i pravoslavnih i sa željom da prihvate jedinstvo s Katoličkom crkvom. Početkom 19. st. tiskana su dva kontroverzijska priručnika, i to *Kratak odgovor sverhu razdjeljenja Istočne i Zapadne Crkve* (Osijek, 1802) Bernardina Leakovića i *Pravovjerstvo starijih mladjem Dubrovčanom na izgled* (Dubrovnik, 1804).⁶⁹

Dakako, ima katehetskih knjiga koje sadrže naznačenu osobinu, pa se u tome ogleda autorstvo na idejnim razinama.

d) Itd. Možemo raščlanjivati, uspoređivati, itd.

IV.

Neosporno je ipak da autori koji pišu o katekizmima, ili kao katekizmu glede *vrste/žanra* posrću redovito u područja što graniče s književnošću, što je opslužuje u njezinim marginalnim dijelovima.

Nemam uvid u cjelokupan kompleks tih mišljenja, kao što ni povjesničari katekizama nemaju cjelokupan uvid ni u povijest *svih* katekizama, a još manje u elementarne strukture što bi udovoljile kriterijima da se neko djelo, a kamoli koji žanr/«žanr» proglasi književnim.

Čini mi se, a to sam već istaknuo na primjeru GHK, da postoji viševrsno poimanje što književno jest, a to nas udaljava od osnovnoga problema. Ipak valja reći što neki pisci, koji su pisali o katekizmima ili katekizamskoj literaturi, smatraju da je književno u katekizmima. Nešto je već spomenuto.

U svezi s tim ne valja smetnuti s uma da nisam pobornik dijeljenja književnosti po izvanknjiževnim odrednicama, iako su one, kao ophodan ili neophodan naputak, ovisne o prigodi i namjeni, gdje kad toliko neophodne, a katekizam je upravo takav »slučaj«. No, ne i svagda.

Krenut ću redom: prema autorima što su mi dostupni i prema problemima što mi se čine indikativnima, s naznakom da je izabrano osobni izbor i da nikada ne pretendira biti objektivnim, niti pretendira a da ne ponovi neke postavke u novoj formulaciji, jer su mi u novom kontekstu uporabljivi. Ne u pragmatikome smislu, nego, možda, kao poticaj što će uroditi kakvim plodom na jednakoj razini ili, još bolje, stručnijoj.

aa) Institucija/(književni) ↔ žanr katekizma. Rekoh već da na različite načine i, ili samo, određene institucije određuju sudbinu određena žanra. Glede katekizma ponešto sam u digestu i spomenuo u, recimo, povijesnome kontekstu. Neosporno je to da je katekizam *gotovo redovito* ovisio o instituciji Crkve, to jest katolički katekizmi o instituciji Katoličke crkve, ostali pak o ostalim konfesionalnim i »mikrokonfesionalnim« određenjima. Potom, o školskim i ostalim zakonima koje države gdje se koji katekizam pojavljivao. Pritom, u nekim vremenima valja državu, odnosno njene stanovite zakone u svezi s konfesijom/konfesijama, također držati institucijom, ili barem posredništvom na koji se način državna institucija određuje i konstituira u važan »sektor« svoga posredna i neposredna utjecaja. Ovisno o povezanosti ili suradnji dviju kadšto združenih gdje kad neintegralnih zajednica što se bore za recipijente svojih recepcijskih nakana, jedna, ili obje, hoće zemlju i nebo, ili ponešto od toga. Ovisno o prilikama i mogućnostima. O tome nam svjedoči i historija i povijest, ako u hrvatskoj terminologiji prihvatimo heideggerovsku podjelu, a poradi lakšega snalaženja i izbjegavanja hegelovske »legendarnosti«.

Stoga je katekizam žanr institucije crkava što ga primjenjuju kao ponajprije *pragmatičan* žanr. On ima prvovrsno svoj uradak u institucionalnoj učinkovitosti. Globalno gledano, a već rečeno, po tome se ne razlikuje od ostalih djela.

Međutim, problem se usložava time što, primjerice, Katolička crkva nije institucija jednaka nekoj akademiji, pokretu, smjeru, školi, ili čemu sličnome u književnosti. Književnost ima veću tradiciju negoli Katolička crkva, ali tradicija katekizma ima veću

tradiciju u Katoličkoj crkvi negoli poneki žanrovi u povijesti književnosti. Isto tako katekizam, iako iznikao iz jedne institucije, rabio je neke receptivne uzance književnosti, i obrnuto. Vjerojatno postoje vremena kada se ne razaznaje tko je kome »služio«, institucija Crkve književnosti ili književnost putem institucije Crkve. Najočitiije poklapanje je svakako srednji vijek i njegovi »restlovi« u objema institucijama. No, teško je odrediti gornje i donje granice, niti mi je to na pameti jer prelazi i moje i mogućnosti ovoga rada.

Htio sam zapravo upozoriti na međuprožimanje institucija što su se svojim odjelitim ili zajedničkim postavkama kreativno združivale, barem na osnovi onoga što nam je ostalo od pismenih podataka o tome, ali i razilazile onako kako su vremena svojim tijekovima određivala.

U toj zamci neki su žanrovi nestali, neki su se odijelili, neki postali moderni, neki anakroni već prema tome koliko se koja »institucija«/institucija kretala nekim specifičnim putovima. Otuda i dvojstvo podjele na svjetovnu i duhovnu (vjersku, religijsku, itd.) književnost. No to dvojstvo, bez dvojenja, pokazuje svoje izrazite specifičnosti. Tko je tome pridonio, stvar je za istraživanje.

Moje je bilo da upozorim da su, globalno gledano, barem na relaciji *Katolička crkva* ↔ *književnost*, to jest *Katolička crkva* ↑↓ *književnost*⁷⁰ i počeli svoje druženje, ili razdruženje, na estetskoj i pragmatičnoj ravni, ali se s vremenom *estetskom* ponešto razdvaja, jer je odvjetak književnosti, barem neki, krenuo svojim smjerom, a drugi, crkveni, balansira na toj ravni. Problem se, dakako, može shvatiti i obrnuto.

Gdje se u tom odnosu našla katekizamska književnost gradišćanskih Hrvata? Ona se našla na istome polju, ali u uvjetima koji su bili specifični, ili specifičniji, od ostalih međuinstitucionalnih odnosa.

bb) Kršćanska književnost i teologija književnosti ↔ *književnost u općem značenju*. Opreka je naizgled nesklapna kao i pitanje na početku teksta o tome je li GHK književnost. No, moram to i pojasniti. U nekim žanrovima drugačije govore crkveni proučavatelji, a drugačije oni koji ne polaze s tih stajališta, bez obzira na to kakvo bilo njihovo konfesionalno opredjeljenje.

Primjere ću uzeti nasumce, što znači da nisu uvijek pravi i pouzdani, ali jamčim da su indikativni. U toj relaciji dolazim do sličnih zaključaka kao u prethodnome odjeljku [aa)], ali valja to i potkrijepiti primjerima.

Razvidno je, primjerice, tko što smatra pod *kršćanskom književnošću* a što pak pod pojmom *katekizma*. Ovdje mogu nazrijeti onaj spomenuti cijep/razdvajanje (dioba), ili njegov uzrok.

Poći ću od Gisberta Kranza i njegova teksta *Kršćanska književnost i teologija književnosti*.⁷¹ On na jednom mjestu kaže: (...) neki su odbacivali, kako nisu poznavali povijest vlastitog predmeta, pojam 'kršćanska književnost' tvrdeći da je znanstveno neupotrebljiv i 'restauriran'.⁷² U međuvremenu su stručnjaci, ipak, izradili kriterije kršćanske književnosti⁷³ i u mnogim radovima na tekstovima isprobana je i dokazana njihova uporabljivost. Otkako je znanost književnosti odustala od toga da književnost proučava isključivo pod estetskim vidom i kako misli da je bespredmetno djelo samo na osnovi njemu imanentnih osobina, ne smatra se više pogrešnim uzimati u obzir vjeru kao konstitutivan čimbenik književnosti.⁷⁴ Potom Kranz veli i ovo: Većina onih koji se danas

bave teologijom književnosti slaže se da je znanstveno opravdano i korisno nazvati 'kršćanskom književnošću' djela koja su nastala iz kršćanske vjere, i da se kršćansko obilježje tih djela može racionalno i na znanstveno utemeljen način istražiti i iznijeti. Nadalje, općenito je prihvaćeno da djela nemaju kršćansko obilježje po građi, da je veliki dio dramskih, epskih i lirskih djela 17, 18, 19. stoljeća, kao i gotovo sva književnost dvadesetog stoljeća, u pogledu građe i teme svjetovan.⁷⁵

Kranz i ostalome dijelu teksta ulazi u proturječnosti, ali se to čini zbog toga što se ne znaju sadržaji njegovih podrubaka, ali provjeravajući ih, došao sam do ovih upita u njegove, napose, izričite tvrdnje. S prvim dijelom što sam ga naveo mogu se tek uvjetno složiti. Naime, izvanknjiževni kontekst tek je *dio* na osnovi kojega se može promatrati djelo bilo koje provenijencije. Drugi je dio navoda dostatno problematičan glede prvoga navoda, ali je relativno istinit u vezi s građom i temama, što pak isključuje prvu tezu, ako joj još prisporodim Kranzova stajališta glede definicija što tzv. kršćanska književnost jest:⁷⁶ *Kako je definiran pojam 'kršćanska književnost'? Evo dvije definicije, obje iz 1978. godine: 'Književnost u kojoj su za razumijevanje teksta — izravno ili neizravno — osoba i djelo Isusa Krista od mjerodavnog, odlučujućeg, nezaobilaznog značenja' (JDG 2). 'Djela, bez obzira na vrstu i tematiku, koja su nastala iz kršćanskog poimanja Boga, čovjeka i svijeta, koja ne mogu biti primjereno tumačena bez uvažavanja kršćanskog svjetonazora' (LCW 4).*⁷⁷

Ostala razrada počiva na onome čemu robuje većina postavki što književnost jest,⁷⁸ ili što je eventualno čini takvom, da ona to — nije. No, neosporna je želja za diobnošću po nečemu što se ne prepoznaje što zapravo jest, osim po onome što je *izvanknjiževno* u specifikaciji.

Zbog opreka u kojima je Kranz vidljivo oprezan, ali emotivno ne može elaborirati samu *književnu bit*, ima u nas i onih koji točno »znaju« kakva bi tzv. *kršćanska književnost* trebala biti, s uputama što asociraju na mnoge »programme«/programme navlastito nazočne iza Drugoga rata. Ima ih više, izabirem, ne baš nasumice, jedan, onaj Drage Bosnara pod naslovom *Kršćanska književnost*.⁷⁹ On, naime, ne dvoji, on *propisuje* u čemu ta književnost jest »kao takva«. Pak on zna što je *etos 'kršćanske književnosti'*:⁸⁰ poruka,⁸¹ cilj,⁸² znanje,⁸³ programatska književnost,⁸⁴ Bog,⁸⁵ Čovjek je vječan,⁸⁶ kreposti,⁸⁷ stav,⁸⁸ sadržajno i stilski,⁸⁹ književnik,⁹⁰ tematski.⁹¹

Taj potonji tekst prema književnosti što je želi taksativno inaugurirati ponaša se militantno. Prvo, uporabljuje kategorije što ih ne objašnjava, jer su kao same po sebi razumljive, iako u teološkim napisima o njima ima kontroverzi. Drugo, taj tekst, kada se usporede podrupci što sam ih podastro, kao da imaju uzor u programskim tekstovima tzv. socijalističkog realizma, ali s drugačijim operativnim predznakom. Treće, zahtjevi da tko poznaje i primijeni Bosnarove recepte svakako bi imao biti genij, to jest Bog sam, ako bi se izravno bavio tzv. kršćanskom književnošću. Doduše, prema spomenutim zahtjevima, čini mi se da je stvaranje svijeta tek amaterski Božji učinak, kada bi krenuo pisati književnost prema Bosnarovim nuputcima.

Međutim, vratimo se katekizmu kao dijelu čak i tako *propisane* književnosti. Ima tekstova koji govore o određenim književnim, važnijim ili nešto važnijim segmentima,

što književnost čine književnošću, a pisci tih tekstova nastoje uključiti u katekizamsku literaturu u te protege.

Glede toga piše se o jeziku katekizma, unutar kojih se određenja, ili stajališta, progovori gdje i o književnosti, kao da sâm jezik nije njezin bitan konstituens nego nešto što je po strani što valja samo rabiti. Evo primjerice međunaslovnih teza teksta *I kateheza ima svoj jezik* autora Josepha Gevaerta,⁹² koji polazi od stajališta da neće govoriti o jeziku u semantičkom, nego u antropološkom smislu. Osnovni su zahtjevi, po tome autoru: *I. Osnovni zahtjevi kršćanskog jezika*. Znači, već se takvim određenjem prisiže na *razlikovnost*. Unutar tih zahtjeva lučim mikrostrukture: *pristup kršćanskoj dimenziji prolazi nužno kroz shvaćanje kršćanskog egzistencijalnog govora*,⁹³ koji se priziva na shvaćanje *egzistencijalnog kulturnog pologa*,⁹⁴ u kojem se luči specifičnost: *Estetična dimenzija postoji konkretizirajući se kroz umjetnička djela, umjetničke govore, literarna ostvarenja, itd. Tako isto religija postaje prisutnom u povijesti konkretizirajući se kroz izraze specifičnog vjerovanja, obreda, gesta, znamenitih iskustava, itd.*⁹⁵

Naizgled je ovaj zahtjev logičan, ali on estetičnost a priori dijeli u segmente svoje provedbe. To bi značilo da estetsko opstoji na drugačije načine u svojim segmentima, što je u globalu točno. Međutim dijeliti estetsko ostvareno »u svemu ostalome« i onome religijskome daje pečat *odjelitosti*, to jest govorimo onda o dvama segmentima estetičkoga u književnosti, iako ih ima više.

Drugi je zahtjev: *Kršćanski govor se kreće između apsolutne vjernosti izvoru objave i nužne aktualizacije u današnje kulturne kategorije*.⁹⁶ To jest, *katehetski jezik treba (...) tražiti delikatnu ravnotežu između vjernosti i pretakanja u današnji način govorenja*.⁹⁷ Treći je zahtjev iz prvoga članka ovaj: *Katehetski govor, budući da je u službi poruke spasenja, treba se po svojoj biti obratiti čovjeku koji traži svoje spasenje*.⁹⁸ Ako autor prije i daje šanse estetskome, pa makar ono bilo »specifično«/specifično, ovdje upada u kontradikciju ili pak specificira usputne segmente prijašnjih zahtjeva, barem deklarativno, jer inzistira na specifičnoj receptivnosti, dakle na onome na čemu djelatno, a ponekad programatski, imanentno ili kako drugačije, inzistiraju svi estetički relevantni ostvaraji.

Zanimljiv je i članak s naslovom *Posebne zakonitosti katehetskog jezika*.⁹⁹ Ovdje se inzistira na tzv. posebnostima, a to su *uvođenje u biblijski jezik, uvođenje u simbole vjere, teološki jezik, liturgijski jezik i etičko-društveni jezik*. Dakle, autor govori o institucionalnoj i sociološkoj specifikaciji jezika, barem se tako čini. Jezik, koji on brka, barem u prijevodu, s govorom, a nazočno je to i u trećem odjeljku teksta s naslovom *Posebne oznake katehetskog jezika* gdje se govori o simboličko-evokativnom jeziku, prizemljenom jeziku, jednostavnom, živom, autentičnom, jeziku, jeziku prilagođenom današnjoj kulturi i jeziku prilagodbe.¹⁰⁰

Ovdje je karakteristično ono što sam već spomenuo kao imanentnu značajku sličnih tekstova, ali i onih što ću ih spomenuti. U prvom je redu pragmatizam čija se kategorijalnost izričaja ničim ne potkrepljuje. Ti tekstovi nisu ni transcendentalne provenijencije, a najzanimljivije je od toga dvoje: prvovrsno je to *manifestnost, programatskost i pragmatičnost*, potom je očito nepoznavanje osnovnih definicija što govor, jezik, receptivnost, itd., jesu, zanemarujući tako jezikoslovne znanosti od antičkih

vremena, a pogotovo lingvističke, opće, spoznaje ovoga stoljeća. Mislim, da u tome leži i ključ pragme i sličnoga.¹⁰¹

Ponešto su članci glede književnosti konkretniji i, dijelom, razumljiviji kada se govori o *Bibliji* kao *katekizmu*.¹⁰² Tamo se progovori i o nečemu što književno jest ili bi imalo biti. No, opet se pokazuju nesporazumi s jezikoslovnim i estetskim određenjima. Ona, ta određenja, shvaćaju se odjelito, kao osobita specifičnost, kao osobiti tip estetike koja pripada nečemu što znanosti o određenim terminološkim određenjima govore, a nova se u spomenutim tekstovima ne definiraju. Stoga su ti tekstovi sa znanstvenog stajališta ponajčešće *nerazumljivi*, govore usuprot sebi i znanstvenim postavkama što ih žele odrediti, podastrijeti, raščlaniti ...

K tome autori koji unutar institucije — ovdje se radi o instituciji Crkve — najprije moraju srediti svoj terminološki rječnik da bi ga se razumjelo barem na razini razlike. Transcendencija i poziv na specifičnost nisu dostatni da bi se što odredilo, ili kao dio opće književnosti, ili kao dio specifične književnosti. Iako ne dvojim da ima jednoga i drugoga u tome, kao i prožimanja koje je moj prvovrsni interes.

cc) Pragmatizam ↔ tzv. crkvena (kršćanska) književnost. Budući da je Crkva kao institucija drugačije vrste od, recimo, akademija, stilskih formacija, epoha, razdoblja, književnih škola, smjerova, itd., pragmatizam što ga ona podastire kanalizira se više u receptivne razine, a tek gdjekad u estetske.

Uzet ću primjer u kojemu se sa suvremenog stajališta o problemu katekizma govori o naravi, ustrojstvu, protegama i ostalim njegovim značajkama.¹⁰³ Katekizam je tu *didaktičko-vjerska* vrsta, a može imati vrlo različite konkretne oblike;¹⁰⁴ on ima svoje podrijetlo u nazivu, prošlosti, novijim pretečama, prvim katekizmima, prilagođenosti institucionalnom učenju. Kada se spominje narav katekizma, onda se, opet, govori o njemu kao *sredstvu prenošenja, kao polazištu ostalim katekizmima, sredstvu koje mora imati pozitivno i jasno izlaganje katoličkog nauka*,¹⁰⁵ to jest katekizam *nudi ustrojstvo središte i skladne građe, s obzirom na sociološko-kulturno-crkveni aktualni kontekst, ali jedino za dijelove koji su prihvaćeni kao općevrijedni, dok je nacionalnim katekizmima povjerena briga za pojedinosti. (...) Cilj im je više svjedočenje nego argumentiranje: teži za tim da vlastitom jasnoćom navijesti Crkvi kršćanske istine*.¹⁰⁶

Ustrojstvo katekizma također je zadano, stoga su različiti dijelovi usredotočeni na *Vjerovanje (Credo), Sakramente, Zapovijedi, Očenaš*.¹⁰⁷ Nadalje, strukturalna ograničenja svode se na već rečeni zahtjev *sredstva kateheze, pomagalo kateheze*, odnosno kao jedno od sredstava kateheze. Strukturalno je ograničenje, što ga spominje Giovanni Lojolo, i ovo: *kateheza je, osim toga, na neki način jedan od izričaja (ne jedini, niti isključivi) proročkog služenja Crkve*.¹⁰⁸ No pod izričajem autor ne podrazumijeva estetsko, nego ono što je strukturalno/strukturalno u organizaciji katekizma *razlikovno* od ostalih načina/izričaja.

Taj pragmatski zahtjev nalazim i kod već spominjana Guya Bedouellea koji čak u naslov stavlja riječ *književnost: Nastanak književne vrste: »katekizam«*.¹⁰⁹ Pa kada on kaže na jednome mjestu toga teksta: *Konačno, kod najizobraženijih, koji ujedno i najviše zahtijevaju, treba ići do korijenja — preko njih treba izmijeniti cijeli jedan mentalitet*.

*Treba ih naučiti čitati Sveto pismo u svjetlu njihove nove vjere, duhovno, a ne više samo književno,*¹¹⁰ onda on nedvojbeno misli na izričaj kao strukturnu formu, kao pragmatsku konstrukciju, a ne na književnost kao estetski ostvaraj. A to misli i kada, primjerice, govoreći o Calvinu piše: *Možda i zato što je previše naglasio katekizam u ženevskoj Crkvi, nije uspio naći dovoljno prikladan književni stil.*¹¹¹ Štoviše, ovdje je i jasniji, jer pragmatsku konstrukciju ne drži samo neodređenim nazivom *književnost*, nego je pojašnjava i pojmom *stila*.

Glede toga, iako se poziva na tog dominikanca,¹¹² E. Hoško uporabljuje dvojak naziv za katekizamsku pojavu, pa gdjekad rabi termin *katekizamska literatura*, a kadšto *katekizam kao književna vrsta*,¹¹³ ili slično. To mi pak otvara nove poticaje raščlambi.

Naime, ti termini mogu i ne moraju označivati isti predmet. Odmah spočetka, literatura kao termin može imati više značenja, uključujući i književno.

Kadšto termine *književnost* i *literatura* drže mnogi istovjetnicom, istoznačnicom, sinonimom, itd. Naprimjer, u mnogim znanstvenim žargonima i terminološkim uzancama literatura nije isto što i književnost. Matematičarima, onima u praksi pisanja o problemu svojega predmeta, literatura se svodi tek na popis korištenih i ostalih djela što su uglavnom u konkretnome radu. Isto je tako i s radovima što se tiču same književnosti, odnosno znanosti što proučavaju književnost, s tim da literatura u tim potonjim može sadržavati i čisto književna djela (popis korištenih romana, pjesničkih uradaka, drama, itd.). Stoga u hrvatskom jeziku literatura ima značenje književnosti u širem smislu. U uporabi je, znači, valja specificirati, pa kazati, primjerice, dramska literatura, hrvatska barokna literatura, itd., iako ni tada taj termin uvijek ne izražava potpunu preciznost, jer je specifičnost određenja relativno fleksibilna. U primjerima što sam ih naveo (dramska literatura, hrvatska barokna literatura) osim književnoga može se podrazumijevati i ono što nije književno, ili ono što se odnosi samo na djela što govore o određenoj vrsti, razdoblju, itd., književnosti.

S druge strane, termin *književnost* u hrvatskome jeziku sadrži nešto manje fleksibilnosti, ali jednako tako i nepreciznosti.¹¹⁴ O tome svjedoče i suvremeni rječnici. Preciznija je terminološka sintagma *lijepa književnost* ili termin *beletristika*.¹¹⁵

Na osnovi toga može se postaviti pitanje: kako odrediti katekizam, kao *književnost*, *literaturu*, *lijepu književnost* ili *beletristiku*? Ili kako drugačije?

Problem mogu učiniti složenijim kada bih upit stavio i na pojam *žanra*, s obzirom na geneološke raspre i različite uporabe toga termina ne samo u pojedinim jezičnim sredinama, nego i u pojedinim teoretičara i povjesničara književnosti.

Vraćam se katekizmu. On je neosporno vrst pragmatske literature što se stvara po specifičnim pragmatskim uzancama određene institucije. Pritom pragma ne propisuje estetičnost kao *karakteristiku*, kao jednu od izvanjskih osobina pragmom određene strukture.

Kada bih ostao na tome zaključku, mogao bih katekizam označiti kao *literaturu* i u užem i širem značenju. Jer, pragmatske uzance upućuju na to da je on (specifičnim) jezikom provedena struktura te pragme. No, kako se katekizam može nazvati i *književnošću*, barem u širem smislu, on se može i tako okarakterizirati.

Budući da se i institucionalno, kadšto ili počesto, katekizam shvaća i kao književnost u užem smislu, gdje kad i kao lijepa književnost, iako ne i izriječkom, onda se problem širi. Ne toliko zbog terminološke fleksibilnosti, ili nepreciznosti, nego i zato što upravo odnos *pragmatizam* ↔ *tzv. crkvena (kršćanska, itd.) književnost* donosi diobu na svjetovnu i crkvenu (duhovnu, nabožnu, religijsku, itd.).

dd) Crkvena književnost ↔ *svjetovna književnost*. Dugačak bi bio popis onih što književnost dijele na crkvenu i svjetovnu. I ovdje uočavam tipične/topične kontroverze u sustavu te razdiobe. Naime, ona polazi od različitih kriterija, a nerijetko ovisi o institucionalnom, građanskom, znanstvenom, ili kojem ostalom statusu tipologa/topologa, pa otuda i hipotipoze¹¹⁶ glede katekizma.

Kao i uvijek, polazi se od predmetnotematskih razina. Ovdje se tematsko-motivski krugovi vežu ili za pojam svjetovnog ili za pojam crkvenog. Stoga će u uporabnoj literaturi čitanka biti vezana za svjetovno a katekizam za crkveno, iako je u GHK katekizam ponajčešće bio i čitanka, početnica, knjiga za slovno i duhovno opismenjavanje.

Isto je tako i s ostalim tiskovinama. Novine koje pišu o životu i radu Crkve shvatit će se poglavito kao specijalizirane, a one tzv. društveno-političke — ne. Stoga ispada da Crkva nije ni društveni niti politički činitelj. Jednako je i s književnošću, pa su u nas, zbog specifičnih političkih prilika, književni časopisi bili specijalizirani na one što »prijanjaju« aktualnu društvu i one što »pripadaju« Crkvi, pa je i nastala takva društvena i politička podjela, bez obzira na to odricao se tko od »sudionika« te razdiobe jednoga ili drugoga. Znači, jedan od bitnih kriterija za ocjenjivanje književnih uradaka bila je pripadnost predmetnotematskim ravnima.

No, i tu odmah nailazimo na zamke. Možemo postaviti pitanje zašto neka djela, po tome kriteriju, ne spadaju u crkvenu književnost. Primjerice, neka djela Th. Manna (*Legenda o Josipu*), Pära Lagerkvista (*Baraba*), B. Pekića (*Vreme čuda*), A. Goldsteina (*Predanje o litalici Joni*) itd., a da ne govorimo o većini korpusa tzv. hrvatske starije književnosti od Marulića, Vetranovića Čavčića pa nadalje. U tom potonjem (hrvatska starija književnost) obično se u kojega pisca pojedini segment djelâ naziva *religijskom inspiracijom*, nadahnućem tridentskog i posttridentskog razdoblja, i sl., a tek u izuzetnim slučajevima crkvenom književnošću.

Zašto je to tako? Prvovrsno zato što proučavatelji obično smatraju da tu temu nadilazi estetski ostvaraj koji *kao da* nadrađa estetske učinke u tzv. crkvenoj književnosti, ili se predmetnotematska obradba drugačije obrađuje, interpretira, raščlanjuje, itd. I kao da tu religiozno i religijsko (i vjersko) osjećanje biva odijeljeno od nakane drugačijim/ drugotnijim estetskim učinkom. No, gdje kad tako jest, a kadšto i nije.

Pa i Hrvati Gradišćani dijele pojedini opus kojega pisca, ili cijelu GHK na *crkvenu i svitsku* (svjetsku). Ovdje se pak počesto primjenjuje tipologija nazočnosti kojega pisca instituciji Crkve, a neka njegova djela odudaraju od prvovrsnih preokupacija te institucije. Dakako, prema prosudbi proučavatelja.¹¹⁷

Zamjećujem da se u tim slučajevima izričajno i predmetnotematsko fleksibilno preklapaju, udaljuju, itd., ovisno o prosudbama koje počivaju na labavim kriterijima, a ponajčešći je kriterij upravo onaj tematsko-motivski, bez obzira na to koliko se

predmetnotematski, ne i osnovnim duhovnim obilježjem, udaljavao od izvorišta bilo biblijskog, bilo kojega ostaloga »religijskog placeta«.

Iako se katekizam relativno *formom prenošenja* donekle razlikuje od ostalih žanrova što ih nazivaju crkvenima, to u potpunosti nije točno. To mogu pokazati podjednako te forme prenošenja, ali jednako tako katekizamska potka s *drugacijom* formom prenošenja. Razvidno je to kako u starijim književnostima, tako i u novima. Za prvo možemo uzeti Marulićeve hrvatske dijaloške pjesme, to jest njegove Rollengedicht-pjesme, kao i mnoga njegova glasovita latinska djela. Za noviji primjer indikativan je, primjerice, *Inkvizitorij* francuskog pisca Roberta Pingeta, učinjen na osnovi pitanja i odgovora, čiju je formu u pojedinim kapitulima preuzeo i srbijanski pisac D. Kiš u romanu *Peščanik*.

Relacija fleksibilnija odnosa forme i sadržaja katekizma ogleda se i u relaciji *katekizam* ↔ *simbol*, i to simbol u uopćenu značenju,¹¹⁸ ali i u onome širemu na čemu su inzistirali Goethe, Kant, a u novije vrijeme Mukařovski.¹¹⁹

Za oba slućaja možemo navesti tzv. *Crveni katekizam za njemaćki narod*¹²⁰ Mosesa Hessa. Tu se radi i o slućaju gdje je tipićno crkveni termin uporabljen, u oba spomenuta znaćenja, na čisto necrkveno područje. Budući da se ne radi o književnosti nego o tipu literature s kojom je katekizam uspoređen, valja primijetiti i još jednu znaćajku, koju katekizam u pojedinim razvojnim fazama ima, a to je *polemićnost*. Tako bi se i Hesseov *Crveni katekizam za njemaćki narod* mogao shvatiti kao »vrst« kontroverzije ili svađalaćkog katekizma, ali i Wurmbrandov tekst *Crveni katekizam* naznaćen u knjizi mojega podrupka br. 120 odiše istim duhom, samo što mu je ornatus propovjedno-«raščlambeni«, ali jednako kontroverzan i svađalaćki, pa me i taj jedan jedini, a ima ih više, primjer upućuje na *miksiju* simbolićke/simbolske uporabljivosti ne samo termina *katekizam*, nego i na njegovu *strukturnu miksiju*. To ćemo rabiti i glede katekizama GHK.

dd) *relacija*ⁿ ↔ *relacija*^{nn, iid.}, *relacija & relacija*, itd.¹²¹

V.

U GHK, već rekoh, katekizam se prinosi književnosti, pa da vidimo što je to što gradišćanskohrvatski katekizam čini općim, a što posebnim. Odnose ću tipologizirati u najnužnijim naznakama, a ponovit ću i one što su već spomenuti, ali su bitni za ovu tipološku detekciju. Topićnost/tipićnost i posebnost će se ispreplitati, jer ih ne valja posebice naglašavati. Upravo u takvu sućeljavanju uoćit će se posebnost koja katekizam može promovirati kao žanr u GHK.

aa) *Odobrenost/ugovorenost*. Kao i katekizmi u ostalim područjima, tako su i katekizmi na području što su ga nastavali gradišćanski Hrvati bili *odobreni* ili »*odobreni*« na nekolikim razinama: *koncilskim*, *putem koncilskih komisija i slićnih institucija najviših crkvenih instanci Rimske crkve*. Glede toga, sasvim sigurno mogu zaključiti da *izravno* ni jedan gradišćanskohrvatski katekizam nije bio odobren putem tih najviših instanci. Iako su gradišćanski Hrvati imali mnogoliko i uvaćeno svećenstvo unutar Katolićke crkve,

nema ni jedne potvrde da je odobrenost došla izravno putem tih ustanova. To je i razumljivo, jer su propisni naputci izrađivani i određivani za sve narodnosne pripadnike unutar Katoličke crkve, iako su neke narodnosne skupine na lakši način brže dolazile do izvorišnih uputa.

Zbog toga su pisci gradišćanskohrvatskih katekizama dolazili do predložaka iz neposredna okoliša, koji je prvovrsno bio višejezičan: njemački, mađarski, donekle latinski, ali i *hrvatski*, što je bilo veoma važno ne samo zbog jezičnog, sociološkog, političkog razloga, nego i zbog neposredne veze sa starom domovinom, koja je veza varirala nabolje ili nagore, ovisno o sociopolitičkim i inim razlozima.

Odobrenost je uglavnom dolazila iz biskupskih i sličnih crkvenih središta. Doduše, nekada se radilo o konzultacijskoj odobrenosti, a ponekad o obaviještenosti pisca-prevoditelja-pripravljajuća kojega katekizma, ali jednako tako o misionarskim namjerama duhovnika iz neposredna okružja, iz stare domovine ili s ostalih područja. S tim u vezi valja mi reći da je vjerojatno mnogi katekizam nastao po inerciji tiskanja, ili rabljenja, ili uporabnosti pojedinoga tipa katekizma, ali i po intuiciji, kao i po svijesti o potrebi porabe takvoga štiva u pojedino vrijeme, na specifičan način...

K tome je odobrenost/«odobrenost» bila različite/raznolike provenijencije, ali je vazda kanila biti u službi, biti mnogovrsno usluž(be)na..

bb) Izvorišta. Ona su se, s manjim ili većim vremenskim zaostacima, nastojala pratiti u vezi s trima globalnim stvarima: odobrenošću (i popularnošću) izvornika ili preradbe/izvornika, uporabnom vrijednošću i nakanama gradišćanskohrvatskih svećenika koji su se laćali pisanja, što je bilo rjeđe, pripravljanja i prevođenja takovrsnih katekizama. Glede toga imamo i određeni, ne baš prevelik, registar autora što su prodrli u gradišćanskohrvatsku katoličku zajednicu.

Već je Damšićeva *KRATKA / SPRAVA NAUKA / KERSCHIANZKOGA...* iz 1744. godine, zasad prvi potvrđeni hrvatski katekizam, rađen prema latinskom katekizmu Adolpha Grolla,¹²² što se osniva na *Rimskom katekizmu*,¹²³ odnosno na katehetskome djelu što ga je sastavila posebna koncilaska komisija, a ima točan naslov *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos* (Rim 1556);¹²⁴ *HORVACZKO / EVANGYE- / LYE ...*, kome zasad pouzdano znamo samo mecenu,¹²⁵ napisano je na osnovi nekoga od tri Kanizieva katekizma.¹²⁶ Ovaj je pak bio osnova, barem u odlomcima,¹²⁷ miksijskoj knjizi (molitava, pobožnih pjesama i katekizma) Laurentiusa (Lovrenca, Lovre) Bogovicsa i Godefridusa (Godefrida) Pallkovicsa (Palkovića) pod naslovom: *DUHOVNI / VERTLYACZ / Z TRIMI RÓSZICZAMI / va / NÓVOM GRADU, / Od / Duhovnih Szinov Réda / Szvétoga / FERENCZA / nakincsen. / BOGU y MARIJ / Offrovan, / Ter / OTCZU SZERAFINSZKOMU / darovan. / Va kòm ſze nahajaju pobosne / Molitve, ugódne Jacske, y lipi Nauk / Kerschánſzki. / CUM PERMISSU SUPERIORUM. / SOPRONI, / Stampán va Léti 1753. pri Joſefu Szieſzu.*

Kratki katekizam, kao treći dio, kao što je u trećemu dijelu i u prije spomenutoj knjizi, donosi jedna od najpopularnijih knjiga u gradišćanskim Hrvata uopće, kojoj je autor Laurennczius¹²⁸ Bogovics, a ima ovaj puni naslov: *HISA ZLATA / Z-MARLYIVIM TRUDOM, / Y Z-VELIKUM SZKERBLYUM UZIDANA, / PRI SZ. BRIGU KALVARIE / OD / P. LAURENCZIUSSA BOGOVICSÁ / Marianſzke Prov. Réda Sz. Ferencza / Szerafinſzkoa Nedil. Horvat. Prod. / BLASENOI / DIVICZI MARIJ / SELÉZANSZKOI /*

Offrovana, ter / Sz. OTCZU SZERAFINSZKOMU / Preporucsena / MOLITVE, OFFICZIUMI, / LITANIE, BRATINSZTVO, / BLAGOSZLOVI, KRISNI PUT, / UGODNE / JACSKÉ, KERSSCHANSZKI NAUK. / Y ZERCZALO K-SZ. SZPOVIDI. / CUM PERMISSU SUPERIORUM. / Stampana va leti 1754. Pri JOSEFU SZIESZU / Móre fze naiti blizu Seléznoga polig Sz. Briga Kalvarie kod / Jakova Wambeka Dvór fzkoga knjigara.

Po Petru Kaniziu pripravljena su i tri katekizma iz godine 1759, od kojih je barem prvome pripravljac Godefrid Pallkovics, a sve su tri miksijske (katekizam s pjesmama).¹²⁹

Nešto više od pola stoljeća poslije, 1813. godine, osim mnogo puta tiskane Bogovićeve *Hise zlata*, javlja se isto tako više puta pretiskivan *SZRIDNYI / KATEKIZMUS / Z-PITANYI, Y ODGOVORI / ZA / UCSNYU MLADINÉ / VA UGERSZKOM KRALYEZTVI / Y K-NYEMU / SZLISÉCHI DERSANYI. / SOPRONI, / STAMPANO PRI SZIESZOVI JÉRBOV. / 1813.*

Barem u prvotisku taj je katekizam pisan štokavskim varijetetom, a bio je namijenjen samo Hrvatima u Ugarskoj. U različitim verzijama/varijantama, naslovnim, grafijskim, ortografskim i ostalim jezičnim, javlja se još u ovim godinama: 1856. (u dva izdanja), 1862. kada se javlja još jedna sličan,¹³⁰ potom 1870, 1888, a možda u kojoj inačici i koje druge godine.

Taj bi katekizam po svojoj osnovi spadao u katekizme jozefinističkog vremena, odnosno u tzv. austrijske katekizme. Njihova je pojava vezana za novi opći školski zakon iz godine 1774, kada se u Habzburškoj Monarhiji kateheza uvodi u škole, a pod vodstvom Johanna Ignaza Felbigera, desetak godina prije donošenja toga zakona, zajedno s Benediktom Strauchom, reformski provjeren u šleskom Saganu, odnosno njihovim tzv. saganskim katekizmima.¹³¹

Toj vrsti austrijskog katekizma (s prikupkom o crkvenim ceremonijama) pripada i onaj autora Jože Fitzka¹³² iz 1836. pod naslovom *RAZLAGANYE / velikoga / KATEKIZMUSA / va / kom fze nahaja fze, csa fze / Kerschanszke Vere / nalizse / z- Kratkim razlaganyem / Czrikveni / CZEREMONIOV/ z-trudom i potroskom / PRISZICKOGA FARNIKA / popisano, i stampano. / SOPRONI / kod Katharine Kulcsár va leti 1836.*

Kada spominjem tip austrijskog katekizma, valja mi naglasiti da je otprilike do njegove pojave, ili neznatno poslije, katekizam u GHK bio gotovo redovito *odatak* kojemu molitveniku. Poslije pojave austrijskog katekizma to se i dalje nastavlja, ali u manjoj mjeri, pa se na stanovit način molitvenici i katekizmi knjižno odjelito predočuju.

No, osim *Rimskoga*, koji je bio teološki vrlo složen i opsežan pa zbog toga malo rabljen za poduku gradišćanskohrvatske djece,¹³³ i *Kanizieva katekizma*, u gradišćanskih Hrvata nalazimo i *Deharbeov katekizam*.¹³⁴ Iako u rukopisu i preveden s mađarskoga jezika, neodobren u jurskome ordinarijatu, nije bio ni tiskan. No, bjelodano je dvoje: ili se prevoditelj/pripravljac Deharbeova katekizma župnik Georg (Jure?) Frideczky poveo za modom intenzivna prevođenja toga djela na 15-ak jezika, ili je bio pobornik neoskolastičkog pokreta što je sredinom XIX. stoljeća, u okrilju romantike, bio nazočan u zemljama njemačkog jezičnog izraza.

Taj pokret okrunio je njemački isusovac Joseph Deharbe (1800-1871) svojim katekizmom. Važan je taj podatak i zbog toga što svjedoči da su gradišćanski Hrvati bili u tijeku aktualnih crkvenih zbivanja, a ono se Deharbeovim katekizmom ogledalo u

ponovnom uporištu Crkve u skolastičkoj teologiji a ne u biblijskoj poruci, pa je tako kateheza nastavila tradiciju koja je počela katoličkom obnovom u XVI. stoljeću. To je više značajan rukopisni prijevod Deharbeova katekizma Georga Frideczkog zbog toga što jurski dopis o njemu datira godinom 1859,¹³⁵ a to je dvije godine prije negoli ga je biskup Strossmayer čini se (...) prvi prenio na hrvatsko jezično područje, kako ističe E. Hoško.¹³⁶

Iako se u naslovima gradišćansko-hrvatskih katekizama ne ističe ime Roberta Bellarmina, nedvojbeno je da je pokoji rađen i po predlošku njegova katekizma. Naime, Štefanić na temelju svojih istraživanja opravdano zaključuje da je *Bellarminov mali katekizam bio valjda najrašireniji katekizam među Hrvatima*.¹³⁷

Moguće je, ipak, da je recepcija bila neznatnija zbog toga što je Bellarminov katekizam bio rašireniji na jugu, a Kanizijev na sjeveru Hrvatske. Na sjeveru Hrvatske E. Hoško bilježi jednu iznimku, a to je priprava Bellarminova malog katekizma iz pera Šimuna Mecića, tiskana u Budimu.¹³⁸ No, sama činjenica da je taj katekizam tiskan u Budimu, znači u neposrednu okruženju gradišćanskih Hrvata, kao i činjenica da je među njima djelovalo više domaćih i stranih misionara, nije isključena mogućnost ni znatnijeg utjecaja Bellarminova katekizma. Nije li na kraju krajeva i prvi (gradišćansko)hrvatski, Damšićev, katekizam zapravo Bellarminov, a Damšić je opet imao katekizamske spisateljske protežnike.

O tome neizravno svjedoči i A. Jembrih: *Belarminov katekizam »udomaćio« se po Italiji i drugim romanskim zemljama (...) Njegov je katekizam izrađen na temelju službenoga crkvenog katekizma, što ga je bila izradila posebna komisija tridentskog koncila, a izdao papa Pio V. u Rimu 1556: Catechismus ex decreta sacrosanti concilii Tridentini ad parochos. Bio je to tzv. Catechismus romanus — Rimski katekizam. Aleksandar Komulović (1548-1608) prvi je u Hrvata objavio Nauk krstjanski u Rimu 1582. (...) U Hrvata prvi put je Rimski katekizam objavljen tek 1775. u Veneciji u prijevodu na hrvatski jezik od Josipa Matovića (...) Budući da je Grollov latinski katekizam na gradišćansko-hrvatski preveo naš Damšić/Domšić, a latinski je izvornik sastavljen prema smjernicama tridentskog koncila, Damšićevo izdanje mogli bismo smatrati prvim hrvatskim izdanjem Rimskog katekizma uopće*.¹³⁹

Da je dolazilo do varijanti/verzija Kanizieva i Bellarminova katekizma, nije ni čudno jer je razlika među njima u strukturi relativno mala. Raspored im je gotovo identičan,¹⁴⁰ iako stanovite idejne formulacije, pedagoški pristup, i sl. dijele te katekizme u specijalističkim raznolikostima, a odatle, osim strukture rasporeda petoga dijela, i posebnost svakoga od njih.

Dakako, to su globalna, najpoznatija izvorišta. Valja spomenuti i one sociološke naravi, a odnose se na puteve/putove »fizičkog« dolaska katekizama do gradišćanskih Hrvata, povode da se dođe do izvorišta, načine, itd., ali to nije predmet mojega rada.

cc) *Katekizmi neutemeljenih katekizamskih tradicija*¹⁴¹ / *Katekizmi između imitacije i intertekstualnosti, između utjecaja i oponašanja*. Fra Emanuel Hoško moj prvi dio sijeka ovoga (među)naslova,¹⁴² što ga od njega preuzimam, ne definira, ali je dijelom razvidno što podrazumijeva pod *katekizmima neutemeljenih katekizamskih tradicija*: to su katehetska štiva što se tradicijski ne mogu pouzdano detektirati, ili se pak približavaju onome što bi koji katekizam imao biti u svojim strukturnim osobitostima.

Takvoga štiva ima i u gradišćanskohrvatskoj tradiciji.¹⁴³ Tome ima više razloga. Pitanje je naime koliko su prevoditelji-pripravljajući-pisci/«pisci» gradišćanskohrvatskih katekizama poznavali idejne i tehničke strukture pojedinih katekizama, koliko su ih poznavali oni od kojih su te strukture unijeli u svoje uratke, potom koji su sociološki, socijetalni, politički i ostali činitelji pridonijeli tome. Osim toga, nedefiniranosti mogli su pridonijeti i osobni afiniteti, ideje o namjeni u konkretnoj sredini, neumješnost pripravitelja, ali jednako tako njegova kreativnost. Itd.

Katekizmi su u GHK prvovrsno bili imitacijski, oslanjali su se redovito na prijevode iz »druge ruke«, na prijevode katekizama koji su prevedeni, tko zna koliko umješno, ili s originala ili kojega prijevoda, pa se počesto postizao, čak i u bitnim teološkim formulacijama, efekt tzv. pokvarenog telefona. Cilj je doduše bio što vjernije prenijeti na gradišćanskohrvatski katekizamske rečenice, to jest cijeli katekizam, veliki, srednji, mali.

U toj vjernosti izvorniku (iz prve ili druge ruke) gradišćanskohrvatski prevoditelj nailazio je na nepremostive prepreke. Neke je mogao riješiti ugledanjem u hrvatske prijevode, ali neke je morao rješavati sam, pa su ta rješenja počesto, ili kadšto, postajala tradicijom. Takva su neka intertekstualna rješenja, s vremenom, preispitujući ili ne, jezik i njegovo suočenje s novim, postala interpretacijom, a ne osnovnim, nepromijenjenim, tekstom predložka. Budući da katekizam nije bio jedini žanr takve terminološke provenijencije, iznašašća su se prenosila i na ostale žanrove, gdje su se mogla primijeniti.

S tim u vezi gradišćanskohrvatski katekizmi imaju i dvojaka globalna emitivna obilježja: ili su dobrim rješenjima pridonosila razvitku jezika i stila gradišćanskohrvatske književnosti i njenih žanrova, ili su svojim zabludama (neznanjem, neumješnošću) pridonosili konfuziji u tendencijama nekih tekstova, knjiga, rukopisa, ali i pokreta.

Pritom mi valja upozoriti da dvojaka globalna emitivna obilježja imaju i dvojake globalne emitivne razine: izričajnu i sadržajnu. Jedna (izričajna) bila je prvovrsno vrijedna za razvitak GHK, a druga (idejna, konfesionalna), zajedno s prvom, na recepciju određivosti, ali i na opstojnost hrvatskog identiteta u zapadnoj Ugarskoj i ostalim prostorima gdje su, granično, obitavali Hrvati. U obadva slučaja, uzor(ak) se tražio i u matičnoj pismenosti i književnosti, navlastito sjeverne Hrvatske.

dd) Katekizamske pjesmarice i tekstovi slične provenijencije. Glede takvoga štiva ne bih se, opet, složio s E. Hoškom koji tvrdi da su *Molitvene knjižice* (1640) i *Sveti evangeliomi* (1651) Nikole Krajačevića *prve u nas poznate katekizamske pjesme*.¹⁴⁴ Ni ovdje autor ne detektira što su katekizamske pjesmarice, ali je razvidno da su one, pjevane, čitane ili recitirane, temeljene na segmentima, ili strukturnoj raspodjeli katekizamske navade, sadržaja, edukativne namjene, itd.

S tim u vezi napominjem da se tako mogu shvatiti mnogo starije, a u GHK najstarije, dvije zbirke pjesama Grgura (Gregoriusa) Pythiraeusa Mekinića.¹⁴⁵ Prva ima naslov: *DVSEVNE / PESZNE PSALMI / TER HVALE VZDANIA DIACH-/ KE, OD BOGABOIECHIH VCHENIH MVSII / V nirmskom i nikuliko V uger Ź-/kom Iaziku Źpraune, a Źada / pak V Heruatczki iazik / preobernvte po. / Gerguru Pythiraeu Źu alit Heruatcz / ki Mekinichiu Pri Sz. KRISI PO / Imre Farka Źu u letu Chri Źu ŹŹeuom. / 1609.*¹⁴⁶ Druga je naslovljena ovako: *DRVGE KNIIGE. / DVSSEVNIH / PESZSZAN, PSALMOV, / Hymnu ŹŹeu, ter huale uzдания diachak / vzetih iz Sz. Pi Źma, iz zguora Sz O / tacz, i*

zmolitaū mudrih kniŕnikou, / LIPO ŕpraune i popiŕane / po / GERGVRV PYTHIRAEVS = / ŕu, alit Heruaczi Mekinichiu, pri / Sz. Kriŕi koll Soprona / Plebenuŕŕu, / STAMPANE PRI SZ:KRI- / ŕi, kako perue, tako i oue, na vlašchiem / ŕtroŕsku Authora, po Imre Far- / kaŕŕu, u letu Chriŕtuŕŕe- / uom 1611.¹⁴⁷

Slično se može shvatiti pjesmarica Jurja Muliha¹⁴⁸ namijenjena gradišćanskim Hrvatima,¹⁴⁹ ali i mnoge samostalne i one pjesmarice što su miksane s katekizmima ili kojim ostalim žanrom. Na neki način miksijske knjige sadržajno, a ponekad i strukturno korespondiraju.¹⁵⁰ Kadšto ih je upravo zbog toga teško i detektirati »kao takve«, a jednako je i u molitvama, to jest molitvenicima koji mogu biti tako koncipirani da udovoljavaju istodobno molitvenim porabama i katehetskim, barem u dijelu, potrebama.

Primjećujem, barem u onome što sam pročitao, da uvijek i nije tako pa svaki žanrovski odjeljak (molitvenik, duhovne pjesme i sl., katekizam) čini samostalni dio koji je tako koncipiran barem iz dvaju razloga: da korisnik na jednome mjestu ima viševrsno štivo i da pisac, prvovrsno izdavač, jeftinije tiska knjigu, uz manju cijenu a viševrsnu namjenu, što bi valjalo istražiti u sociološkim, socijetalnim i inim korelacijama.

Osim toga, valja i ovdje primijetiti da ta, nazvat ću je, sociološko-kulturološko-tiskarska protega nije nikakva novina GHK. To su prakticirale navade gotovo svih tiskovno osviještenih sredina Europe, ovisno o vremenu i društvenome razvitku.

ee) Interpretacija i recepcija katekizma. Naizgled je ta tema apsolvirana odredivošću katekizma. Međutim, odredivost ima svoje mikrostrukture koje kreću od odreditelja (recimo komisije Rimske crkve, biskupskog ordinarijata, itd.), do autorā (komisije, Kanizija, Bellarina i ostalih), prema konfesionalnom okružju, pa prema manjim jedinicama, kao što su biskupije i župe.

Glede toga, držim da je ljudska individualnost u interpretaciji *što* bi katekizam imao biti — ili, još točnije, što netko smatra da *jest*, iako određen — poprilično presudna. Ovisila je ona o naputcima ili prema nahođenju kojega katehete, naputnika ili interpretatora/provodnika. To znači da je katekizam, iako točno odobrenošću određen za interpretaciju, imao nesnalaženja/«nesnalaženja» u određenim tumačenjima. Ta se nesnalaženja mogu sociološki objasniti obrazovanošću svećenika, njegovim statusom u crkvenoj hijerarhiji, osobnim problemima, poteškoćama narodnosne ili koje ostale zajednice, sviješću recipijenata, političkom konstelacijom osoba i zajednica, društvenim skupinama koje su mogle utjecati na tijek interpretacije, itd.

Znači odredivost, odnosno izvornost katehetske nakane, mogla je krenuti i drugim putem. No, to je samo jedna strana medalje. Druga je ona koja se konkretno tiče moje teme, iako u tome nije isključena ni ta spomenuta: što je pozitivno za GHK donijela interpretacija i recepcija katekizama, bez obzira na raznolikost, i različite utjecaje unutar zajednice gradišćanskih Hrvata, barem u vrijeme kada je katekizam bio ne samo crkvena knjiga, to jest edukativna i ostala poruka Crkve, nego i *kulturološki događaj*, ne samo u pismenskom, nego i općemu kulturološkome smislu.

Interpretacija i recepcija mogla je krenuti, kako rekoh, već od pripravljanja katekizma do njegove (s)tvarne primjene u praktičnim namjenama koje su bile, također, odredive, gotovo nikad fleksibilno odredive, ali vjerojatno fleksibilno provedene.

U gradišćanskih Hrvata katekizam je imao *fleksibilnu* i *relativno* funkcionalnu interpretaciju, primjenu i — učinak. Osim konfesionalnih referencija na osnovi mnemotehničke prvovrsne nakane u gradišćanskih Hrvata katekizam je bio i *šlabikar*, to jest početnica i temeljna čitanka. Znači to da su se putem katekizma obrazovali u vjerskim znanjima, pismenskim i čitateljskim umijećima, kulturološkim spoznajama, a, naposljetku, ali ne i manje važno, takva mnogovrsna interpretacija i recepcija pribavila je gradišćanskim Hrvatima mnogobrojne svećenike, školnike i relativno obrazovane ljude koji su, najprije kao potencijalni recipijenti, postali i sami katekizamski interpretatori, ili kao budući svećenici, školnici ili pripravljači/prevoditelji katekizama, koji su davali opći i individualni prinos multipliciranju tijekom interpretacije i recepcije katekizama i katekizamske i ostale slične literature.

Dakako, taj proces ne valja shvatiti idealno. Imao je on putice i stranputice, ali su te potonje bile manje pogubne, barem u određenim tijekovima, od onih prvih, putica. A one su bile i smjer sasvim konkretnim kretanjima unutar GHK, dajući pisce europskoga formata, kao što je primjerice Maria Eberhard Kragel (1725-1788), autor predmetnotematski kompilacijskog djela, ali jezično-stilski originalnog djela pod naslovom: *CSETVERO-VERSZTNI / DUHOVNI / PERSZTAN, / KI SZTOJI / va marlyivom Premislyavanyu / CSETIRI POSZLIDNYI / DUGOVANYIH: Iz vech pobosnih knjig Źkupa zibran, y na Źaki- / danyi Źpominak, / Kot ne manye / na veliku duŹsnu haŹzan Źzemu / HERVATSZKOMU NARODU / darovan / OD / P. EBERHARDA MARIA KRAGELA, / Réda ServitanŹkoga MaŹŹnika. / CUM PERMISSU SUPERIORUM. / SOPRONI, / Stampan pri JIVANU JOSEFU SZIESZU, 1763.*¹⁵¹ To je najbolji primjer, ali ih ima još.

ff) *Katekizamski jezik, pismo i stil kao knjiŹevni predloŹak ostalim Źanrovima GHK.* Gotovo i nema, navlastito u starijoj GHK, predgovora kojemu djelu a da u njemu osim srednjovjekovnog toposa uniŹenja, nema riječi o teŹkoćama glede jezika, ili napomene o tome da je djelo učinjeno upravo zbog njegove promidŹbe. No, uvijek je to napisano s rezervom i opaskama o »ogranićenosti« jezika i njegovih recipijenata. K tome valja dodati da su recipijenti bili seljaci (na usmenoj razini) koji su donedavno činili većinu gradišćanskohrvatskog pućanstva, svećenstvo raznolikih intelektualnih mogućnosti i katehetskih nakana i, relativno, srednji sloj koji je davao znatan prinos dvojama glede recepcije, jer je taj sloj bio upućen i na druge jezike, prvovrsno mađarski, a potom njemački.

Tako netom spomenuta Kragelova knjiga nosi uvodni naslov *JEDNI UZROKI, / Zbog ki fzu ove Knige napravne.*¹⁵² Ti su razlozi paradigmatiski, a za njega su bitna četiri: prvi se odnosi na potrebu poboŹna Źtiva među gradišćanskim Hrvatima; drugi je sličan. *Dabi y Hervati, kot drugi Narodi iz ovih knjig fŹvét ter pobosan razgovor mogli jmati (...);*¹⁵³ *Tréti je: Ar va fŹéli nemoru fzi iz fztana pri Prodiki zócsi biti; zato on (ki ono dobo kada je Prodika, ali Kerschanzki Nauk Czkrivki, mora doma csuvati) more onda iz ovih knjig jedan ali drugi Dél na fŹvoje Duffno batrenye ftati;*¹⁵⁴ četvrti mi se Kragelov paradigmatiski razlog čini najznakovitijim a u cijelosti glasi: *Cserteti je: Ar fze va nógi fŹéli, kadi polig Hervatov y drugi Narodi va velikom broju fztalno prebivaju, va HervatŹkoi ricfi Prodike ne dersu; ako ki odlag fŹvojé Materinfzke drugu Rics nezna, more fŹvoju duffnu hranu iz*

ovih knjig obilno imati. Ovo fze takaiFFE razumi y od onih, ki med drugih narodih fzlsu, ali zbog fzvoji pofzlov duglye fze med nyimi zdersavaju. Medtmtoga moi dragi ftitel ako ti fze moi nacfin pifati va jednom ali drugom naibolyi ne vidi; znai: da Hervatfzka Rics ni sagdar jednaka. Zato dabi moje délo fzim Hervatom na véchu duffnu hafzan fzlufile, potribno je bilo: ov nacfin dersati. Ali guscha navada ftati oche ti ové knige lahke y prijéne nacfiniti.¹⁵⁵

Konkretniji je glede rada na jeziku Jeremia(s) Šoštaric u knjizi *MARIANSZKO / CZVECHE / Selézni / Pri Kalvarij pobrano, / i MARIJ offrovano, / To je: POBOSNE MOLITVE / I duhovne JACSKÉ < kako lipó / dušéche czvéche > od jednoga iz Réda / Franciskanfzkoga kod briga Kalvarie prebi-/vajuchega Mašfnika fzkupa pobrane. /B. D. MARIJ / < ké milofztivni kip na recsenoj / Kalvarij z-nogim prescudnim zlaményem / czvafti nepreftaje > ponizno / offrovane. / CUM LICENTIA SUPERIORUM. / SOPRONI, / Stampana va Létu 1781. pri Jošefu Sziefku.*

U *Predgovoru* te knjige Šoštaric na više mjesta iznosi svoja mišljenja o jeziku, kao i o dvojbi o ispravnosti vlastite uporabe (gradišćansko)hrvatskoga. Budući da su i odlomci toga predgovora indikativni za moju temu, izravno navodim neke od njih. I on navodi razloge zašto je prionuo pisanju knjige na hrvatskom jeziku. Ponajprije je to potreba za duhovnim štivom gradišćanskih Hrvata, ali u trećem razlogu za pisanje počinje otkrivati i jezične razloge: *Tretics zato, ar fzamje fzpravlyal navlafztito za povekfsavanye pobosnoszi na fsih Marianfzkih Pohojanov, kimfze (ftimam) va fkoz Ugerfzkoj zemlyi pri nijednom fvétom mészti fz-Horvatfzkim jezikom tuliko ne fzlufi (...)*¹⁵⁶

No, u drugome je dijelu *Predgovora* mnogo konkretniji, iako je topos uniženja izrazitiji, bez obzira na to koliko bio iskren, ili šablonski preuzet iz slične literature: *Ovo znajuch domi fšlyami fze, da nogi ote govorit: Ovo ni prava Horvatfzka rics, ovofze ni dobro prepifzalo stamparu, ovobi potribno bilo z-drugacfijimi fzlovami fzpifzati, ovofzu nenarédne i jako pripofzte molitve &c. &c. Tiho, tiho, moji dra-¹⁵⁷ gi Ogovornik! lipó va f pro fkim, oproftitemi, ar z-ovimi knifczami nikogar ni sam kanil naucsiti pravó Horvatfzki govoriti, pifzati ali stampati, nego navecha i jedina fkerb moja je bila, dabi z ovim malyanim trudom mogal Bosju ter Marianfzku diku razšfirit, i dobrovolyne kerfchenike na vechu pobosnoft ganuti; Zato, pokihdob fze pob¹⁵⁸ osnoft z neznanimi ricfi vech zatira nego povekfsava, potribnomi je bilo ové molitvicze razlofti z onakovim ricfi, fz kakovimi govoriti je navadnie ovim Horvathom, med kimi i zaradi kih fma fze trudil, i nalocs dofta meftih pravu Horvatfzku rics ofztavil, kubi malo ki ovde bil razumit mogal. Ako pak fzaki mojí fzake ricfi ne razumi, nekami nigdor ne zamiri, ar fz fzakim fzlofti nimi bilo moguche, pokihdob je na ffa rics va Ugarfzkom Kralyéftvi jur na tuliko¹⁵⁹ poblugyena, da szkoro va szakom fzeli drugac fje govore, kod i fzami obftati moramo, da fze ovde z-Nimskim, onde s-Ugerfzkim, drugde fzflovacskim, ali jo fs z-drugac fjim jezikom na fz govor mi ffa, kvvari, i zatira. Ravno tako va pifzanyu ter fstampanyu do fzhdob je fzm ovdé na tuliko ne fzlosni, da fzaki drugac fje fpi fšuje Horvatfzke ricfi, zato nalocs nizam hotil fstamparu onako prepifzovat, kakovi po praviczí moralo biti, nego ovako, kako fzam znal, daszu na fsi Zemlyaki naucsni fti, i kod fzam fšimal, dache jim laglye ter narednie biti. (...)*¹⁶⁰ A ki je fzu ucsnij ter polig toga morebit tako oholi, da moje priprofto délo zanemer metali budu,

oni nekaszi jischu, ali szami nacšnyu druge szebi povolyne knige, ter oné iszte neka popravlyaju, kulikogod jim bude drago, a ové neka ovako na miru osztave.¹⁶¹ (...) Zato moj dobrovoljni kerščenik! ako va nyih csa takovoga zasztignes, koga ne razumis, lisztorje pobosnò zreczi onako, kakoti bude pred ocšima, nebojže, necheti bit prez haszni, ar chete Bogh lahko razumit, ki vech pazi šz-kakovim šzerczem, nego šz kakovimi ricsi ga cslovik hvali; ako najdes kadi grisku, terju budes znal pobolysati, to ucsyni iz dobré volye (...) ar oches najhti (perlyeti povidam) noge grišske va štampanyu pokihdob csudakrat niszam mogal biti polig Stampara, dabiga bil ravnal, šzam pak ni mogal u pamet zéti szvoje grišske, ar našše.¹⁶² ga jezika ni štar ni razumil, mimo toga i drugacšje niszé meni po mojoj volyi délalo; takove va štampanyu grišske lahko oches pobolysati, zato nechés jimati dosztojnoga zroka meršškò blaznyiti, špotati, ali drugacšje morebit z grihom oszmihavati.¹⁶³

Neki autori u napomenama uz knjigu što je tiskaju osim proslavnih topičnih primjedaba i sličnoga navode na kraju knjige i napomene o mogućnostima čitanja, to jest načinima kako se njihova knjiga daje čitati s »prilagođenim« akcentima, ovisno o užem zemljopisnom području gdje se knjiga čita. To, primjerice, čini Jože Ficko (Fitzko) u odjeljku *Upominanye* na kraju pregleda *Novoga zavjeta*¹⁶⁴ što se pojavio zajedno s pregledom *Staroga zavjeta*¹⁶⁵ 1824. godine, ali i mnogi ostali.

Možda sam u ovome odjeljku više navodio iz tekstulanih, ali i iz predmetnotematskih razloga kako bih, u sasvim malome karakterističnome dijelu, pokazao u čemu je problem.

Knjiga je u gradišćanskih Hrvata, nekada a i danas, imala *misijsku ulogu očuvanja i razvitka jezika*. Sa znatnim zakašnjenjem u njih su *črnorisci*, poslije i svjetovnjaci, nekad a i donekle i danas, pisali bez ustrojstva. Razvidna je spisateljska fleksibilnost u primjeni grafijskih sustava, pravopisnih rješenja, sintaktičkih i ostalih navada što ih tekst zahtijeva. Otuda i oprez pisaca i prevoditelja u predgovorima, napomenama i sličnim tekstovima što su pratili knjigu. No, za tim navadama posizali su pisci kao predložak za doslovno nasljeđivanje, ili predložak za korekcije, pa je tako bilo i s katekizmima.

Budući da su oni bili protežan žanr od početka petstoljetne GHK književnosti, znatno su utjecali na mnoge knjige svojim jezičnim i stilskim rješenjima, bez obzira na to koliko ona bila dobra ili loša. Katekizmi se kao *književni* žanr u GHK proteže od Damšića do današnjih dana. Može to izgledati kao anakronizam, može to izgledati kao neinventivnost pisaca-pripravljača, navlastito prevoditelja, ali jedno je nedvojbeno: osim duhovnoga pokrića, koji je bio osnovni povod, katekizmi doista jesu *žanr* GHK, budući da je sustav žanrova u GHK poprimio vlastite hijerarhijske strukture u koje se katekizam nije shvaćao samo »kao takav«. On je, uz neke ostale neprozne žanrove, imao presudnu ulogu u razvitku gradišćanskohrvatske *rečenice*, bez obzira na svekolika ustrojstva, a to je pridonijelo petstoljetnome ispisivanju književnosti koja je specifična i u žanrovima i u izrazu, ako je promatramo s kriterija povijesti hrvatske književnosti. Ali, ne mislim da je time zakinuta. Štoviše, jedan odvjetak naše književnosti valja valorizirati iz njezinih vlastitih struktura, uzimajući u obzir sociološke, političke, literarnosne kriterije kojima je bila »podređena« i, dakako, entuzijastičke i pragmatske nakane samih pisatelja.

BILJEŠKE

¹ *Die Diskussion um die Standardsprache bei den Burgenländerkroaten. Sprachpolitische und kulturpolitische Tendenzen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts.* Inaugural — Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Vorgelegt von Werner Veiguni. Dezember 1984, str. 150. i passim. (rukopis)

² Usp. moj članak *Povijest književnosti u Gradišćanskim Hrvata*, *Fluminensia* 2/1992, str. 25-35.

³ Usp. Ivan Focht, *Tajna umjetnosti*, Zagreb 1976, str. 83.

⁴ Glede toga usp. npr.: Franz Probst, *Die lateinische Literatur der burgenländischen Kroaten*, u: S. Geosits, *Die burgenländischen Kroaten im Wendel der Zeiten*, Wien 1986, str. 81-90; F. Probst, *Luka Roženić und die lateinische Literatur der burgenländischen Kroaten*. Eine Sendung anlässlich seines 150. Todestages, 1-7 (rukopis iz dokumentacije ORF-a Radija-Burgenland, Hrvatska redakcija).

⁵ Rijeka 1994, str. 7-8.

⁶ Usp. M. Stojević, *Povijest književnosti u gradišćanskim Hrvata*, passim.

⁷ Usp. F. Sedenik, *Naši pisci i književnost*, *Sopron* 1912, str. 16-70, 70-156, u tome ga slijedi i Mate Ujević (*Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1934, str. 52-66).

⁸ Martin Meršić ml., *Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati*, Rijeka 1972. (*Hrvatska lutorska književnost, lutorska književnost i njihov rad*, O. c. str. 14-19, 19-33; Štefan Zvonarić, *Franjevci kao utemeljitelji nabožne literature u Gradišćanskim Hrvata*, Kačić XIII/1981, str. 51-59. Itd.

⁹ M. Meršić ml., *NACRT za povijest književnosti Gradišćanskih Hrvatov*, Gradišće 1969, str. 51-59.

¹⁰ Andreas Karall, *Das religiöse Schrifttum der heute burgenländischen Kroaten bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, Theol. Diss. Wien 1963; M. Meršić ml., *Crikvena književnost Gradišćanskih Hrvatov do početka 19. stoljeća*, Gradišće 1970, str. 47-59.

¹¹ N. Benčić, *Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata*, *Dometi* 8/1971, str. 23-32.

¹² J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split ¹¹1976, str. 124.

¹³ Anđelko Badurina. u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb ³1990, str. 326.

¹⁴ V. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1990, str. 326.

¹⁵ Primjerice: Ferdo Heffler, *Građa za povijest hrvatske kateheze*, sv. I, Zagreb 1932; Emanuel Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb 1985; Emilio Alberich, *Kateheza i crkvena praksa*, Zagreb 1988; *Religijsko-pedagoški rječnik*, Zagreb 1990, itd.

¹⁶ Emilio Alberich, *Kateheza*, *Kateheza* 2/1990, str. 9-10.

¹⁷ Guy Bedouelle, *Nastanak književne vrste »katekizam«*, *Svesci* 47/1982, str. 37.

¹⁸ Usp. Jerko Fućak, *Biblija — trajni »katekizam«*, *Kateheza* 2/1985, str. 37.

¹⁹ Ibid. Prema: Bonaventura Duda, *Biblijski temelji katehizacije*, *Vjesnik đakovačke biskupije* 2-5/1966. (p. o.) str. 2-3.

²⁰ G. Bodouelle, *ibid.*

²¹ Ibid.

²² Emilio Alberich, *Katekizam*, *Katekizam* 2/1990, str. 9-10. Ovdje se pisac poziva na sljedećeg autora i njegov tekst: B. Maggiori, *Le funzioni di parola nell' esperienza delle comunità neotestamentario*, Servizio della Parola, 81/1976, str. 33-34.

²³ O. c., str. 10.

²⁴ Ibid.

²⁵ O. c., str. 39.

²⁶ O. c., str. 40.

²⁷ J. Fućak, str. 38 (usp. i podrubak 13. toga teksta).

²⁸ Marko Pranjić, *Biblijska kateheza*, *Kateheza* 1/1988, str. 59.

²⁹ E. Alberich, O. c., str. 10.

³⁰ O. c., str. 147.

- ³¹ Usp. M. Meršić, *Znameniti i zaslužni* str. 7.
- ³² Ibid.
- ³³ Usp. J. Šetka, O. c., str. 30.
- ³⁴ Sándor Pal, *A dunántuli evangélikus egyhágherrület*, Sopron 1924; usp. M. Meršić ml., *ibid.*
- ³⁵ Ibid.
- ³⁶ O povijesti autorstva i čitanju tih tekstova valja vidjeti u različitim pregledima segmenata povijesti GHK.
- ³⁷ Ibid.; *700 Jahre St. Jakobskirche und Pfarre Klingenberg, Ein Beitrag zur Geschichte der Pfarre Klingenberg von Stefan Goesits*, Wien 1976, str. 83-85; *itd.*
- ³⁸ Hrvatske novine 45/1991, str. 6.
- ³⁹ DVSEVNE / PESZNE PSALMI / TER HVALE VZDANIA DIACH-/KE, OD BOGABOIECHUH VCHENIH MVSI / V nímskom i níkuliko V uger Ź- / kom Iaziku Źpraune, a Źada / pak V Heuratzku Iazik / preobervnye po. / Gerguru Pythiraeu Źu alit Heruatz / ki Mekinichiu Pri S. KriŹi / kol Soprona Pleba- / nuŹu. / STAMPANE PRI Sz. KRISI PO / Imbe FarkaŹu u letu ChriŹuŹeuom. / 1609.
- ⁴⁰ DRVGE KNIIGE. / DVSSEVNIH / PESZSZAN, PSALMOV, / HymnuŹeu, ter huale uzdanja / vzetih iz Sz. PiŹma, iz zġouora Sz O / tacz, i znolítu mudrih knjiŹnikou, / lipo Źpraune i popiŹane / po / GERGVRV PYTHIRAEVS= / Źu, alit Heruatzki Mekinichiu, pri / Sz. KriŹi koll Soprona / PlebenuŹu. / STAMPANE PRI SZ. KRI- / Źi, kako perue, tako i oue, na vlaŹschiem / ŹtroŹsku Authora, po Imre Far- / kaŹu, u letu ChriŹuŹe- / uom 1611.
- ⁴¹ U naslovu se pojavljuje samo ime mecene Jandre Sgodicsa (Źgodicsa).
- ⁴² HORVACZKO / EVANGYE- /LYE, / Szkupa Z-popiŹanyem Muke naŹega / ŹpaŹitelya JESUSA KRISTUSA y Katolicsanzkim / naukom / Polag Uredbe y Zakona Rimzki MaŹni / knyg / Szim Katolicsanzkim Duhovnim PaŹz- / tirom, i Ucsetyim Mladenczom na / novo Stanpano, y poredgyeno. / Krez MiloŹtivno Nadilyenje Poglavita, / y veliko PoŹtovanoga / Gozpodina Jandre Źgodisca / veliko vidnoga GyurŹhoga Kanonika, / ij Lectora. / GYURI, / Stampano kres JoŹepa Antona Streibig M.DCC.XXXII.
- ⁴³ Glede toga katekizma Ludwig Kuzmich primjećuje (*Kulturhistorische spekte der Burgenlankroatischen Druckwerke bis 1921 mi einer primären Bibliographie*, Eisenstadt 1992, str. 54): *Das erste bekannte Druckwerk, das eindeutig auf kajkavische Evangelienbuch »Szveti evangeliomi« von Tyrnau 1694 zurückgeht.*
- ⁴⁴ Usp. Alojz Jembrih, *Juraj Damšić i njegov »Nauk keršćanski« (1744)*, *Źeljezno* 1944, str. 5-74.
- ⁴⁵ O. c., str. 41.
- ⁴⁶ O. c., *passim*.
- ⁴⁷ O. c., str. 55.
- ⁴⁸ O. Šojat, *Juraj Mulih (1694-1754) kao kajkavski pisac i kao kulturno-prosvjetni radnik*, *Kaj V-VI/1983*, str. 36.
- ⁴⁹ Usp. ostalu literaturu u: Kuzmich, O. c.
- ⁵⁰ O. c.
- ⁵¹ Kuzmich, O. c., str. 56.
- ⁵² O. c., str. 57.
- ⁵³ Usp. Kuzmich, O. c., str. 54.
- ⁵⁴ Graz 1651.
- ⁵⁵ Usp. Jembrih, O. c., str. 26.
- ⁵⁶ O. c., str. 27.
- ⁵⁷ Podjela, izvan ove spomenute, a na osnovi autorstva, koncepcijskih, pragmatiskih i ostalih tendencija ima više. Međutim, ova globalna podjela ima i te elemente, te ih u mnogim slučajevima i okuplja kao *vrstu* i izvan književna područja.
- ⁵⁸ Ili to nije bila prvovrsna nakana.
- ⁵⁹ O. c., *passim*.
- ⁶⁰ O. c., str. 157.
- ⁶¹ O. c., str. 158.
- ⁶² O. c., str. 168-169.

⁶³ Vjekoslav Štefanić, *Bellarmino-Komulovićev Kršćanski nauk*, Vrela i prinosi 9/1938, str. 1.

⁶⁴ Hoško, o. c., str. 188.

⁶⁵ Ovaj cijep *vrsta/žanr* rabim zbog toga što se književno genealoški u tekstovima o katekizmu ne razlikuju ili u autora ili u prevoditelja.

⁶⁶ Ruđer Josip Bošković djelo (*De Solis ac Lunae defectibus / Pomrčine Sunca i Mjeseca*) piše u stihovima kao i Benedikt Stay (*Philosophiae versibus traditae / Filozofija u stihovima i Philosophiae recentior versibus traditae / Novija filozofija u stihovima*) i dr.

⁶⁷ Usp. npr. Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, 2. knj. Povijesti hrvatske književnosti, Zagreb 1975, str. 115-116; Ante Stamać, »Bašćanska ploča« kao književno djelo, u: Passim, Split 1989, str. 11-24; Itd.

⁶⁸ Usp. Hoško, O. c., passim.

⁶⁹ Hoško, O. c., str. 174.

⁷⁰ Znakom ↔ označavam opću relaciju, a znakom ↑↓ opću relaciju *sinkronija ↔ dijakronija*.

⁷¹ Svesci, 54/1984, str. 44-47.

⁷² Ovdje se Kranz poziva na ovaj podrubak: Dorothee Sölle, *Realisation zum Verhältnis von Theologie und Dichtung nach der Aufklärung*, Darmstadt/Neuwied 1973; Gisbert Kranz, »Christliche Dichtung« als literaturwissenschaftlicher Begriff, u »Schweizer Rundschau« 73, 1974, str. 386-390; Dietmar Mieth, *Dichtung, Glaube und Moraln*, Mainz 1976, str. 86-95; S. Miethovom kritikom knjige D. Sölle slaže se Josef Kuschel, *Jesus in der deutschen Gegenwartsliteratur*, Zürich/Gütersloh 1978 (dalje skraćeno JDG), str. 35. O važnim metodološkim propustima Kuschelevo JDG: moja recenzija u »Stimmen der Zeit« 200, 1982, str. 277-284.

⁷³ Ovdje se Kranz poziva na ove podrupke: Ernst Josef Krzywon, *Was konstituiert christliche Literatur?* u: »Stimmen der Zeit« 191, 1973, str. 672-680; Kuschel JDG; Kranz LCW, str. 1-30; Maria Jasinska Wojtkowska SL, str. 63.

⁷⁴ Kranz, O. c., str. 44.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ To nisu njegova stajališta, on ih samo navodi.

⁷⁷ O. c., str. 45.

⁷⁸ Usp. Kranz, passim.

⁷⁹ Usp. Svesci 35/1979, str. 93-98, osobito upozoravam na str. 97-98.

⁸⁰ O. c., str. 97-98.

⁸¹ *Prikazivanje borbe između Boga i sotone, Boga i duše, dobra i zla, vjere i nevjere; prikazivanje milosti i nadnaravi; demoniziranje zla (s nerijetkim priklonom mitskome) ...*

⁸² *Pokazivanje misterija spasenja, misterija svetosti, misterija zla; kritika »bien pensants« prema unutra, odsutnosti Božje prema vani ...*

⁸³ *Vjera daje cijeli horizont, prema tome i pretpostavke, stoga i nad-znanje, sigurnost, predaja, dedukcija, tendenciozni moralistički sistemi i kategorije, davanje smisla, znanje o posljednjim stvarima, uvjerenje ...*

⁸⁴ *Književnost obnove, književnost za zajednice vjernika, pjesnička utjeha, najviše sfere; borba i su-patnja sa suvremenim »poganima« ...*

⁸⁵ *Stvoritelj, Otac, veliki promatrač koji sudi; Krist je apsolutni posrednik između Boga i čovjeka; Bog konačno garantira tijek povijesti; punina je u drugom životu, budući »raj« je u onostranosti ...*

⁸⁶ *... donose se »lik čovjeka«, osoba, identitet, individualna i idealistička sloboda; duša, stvorenje, homo viator, čovjek je svetac ili grešnik kao trpeći Job; Raspeti i Pietà kao uzor; smrt je sakralna; kršćanin ima ime, kojega u najmanju ruku ipak Bog poznaje, posjeduje svoja svojstva, karakteristike po kojima se razlikuje od nekršćana ...*

⁸⁷ *Vjera, poslušnost, podložnost, naklonost Crkvi i državi, čistoća; čovjek nutrine, reda, ljubavi prema bližnjem, metanoia/obraćanje ...*

⁸⁸ *»Renouveau catholique« i »ispovijedajuća Crkva«; poštovanje i čuvanje tradicije/predaje ...*

⁸⁹ *... ne postoji problem jezika, problem svijesti, problem spoznaje; blijeda ideološka kritika unutar sistema, veća prema stranim sistemima; u književnom djelu više ideja rasta, napretka; princip organizma, linearnosti i kontinuitet, kauzalitet i radnja; narav, mimesis, tendencija k simbolima i tipološkom kršćanskom »happy endu«; sveta psihologija, sveta metafizika; kozmogonijski eros; dva*

svijeta, dva kraljevstva; kultura, Zapad; doživljaj i ispunjenje, »poezija«, mitološko i numinozno; uključivanje, »pozitivno«, čitatelja se želi voditi prema cilju; uznemiravanje i umirivanje, držati se vage; kontemplacija, ponovno prikazivanje prave slike o čovjeku; grijeh je individualan, nadvladava ga samo kajanje i milost ...

⁹⁰ Svjedok, vidilac (vates), tumač vjesnik, prorok, piše u ime drugoga, procjenitelj i hvalitelj...

⁹¹ ... specifični problemi industrijskog društva mase, svijet rada, demokratski čovjek, svijet informacija i činjenice (djelomično) konkretna horizontala ... Ovdje se autor poziva na ovaj podrubak: Vidi: P. K. Kurz, Ueber moderne Literatur III, Frankfurt, 1971, str. 139-143.

⁹² Kateheza, 4/1979, str. 7-15.

⁹³ O. c., str. 8-9.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ O. c., str. 9.

⁹⁷ O. c., str. 10.

⁹⁸ O. c., str. 10-11.

⁹⁹ O. c., str. 11-13.

¹⁰⁰ O. c., str. 13-15.

¹⁰¹ Primjerice, spomenuti će autor napisati, glede katekizma, i ovo: *U užem smislu katehetski jezik (ukoliko se razlikuje od drugih crkvenih jezika) ima vjerojatno ono kao osnovno obilježje: »ravna se načelom razumijevanja osnovnih institucija kršćanstva, tj. da ih kršćani shvate dok se nalaze u konkretnim situacijama i da se te iste prilagode njihovim mogućnostima poimanja«.* (Ovdje autor rabi ovaj podrubak: J. H. WALGRAVE, *Theologie en catechese*, u »Tijschrift voor catechese«, 5, 1975, str. 20.)

¹⁰² Naprimjer, takav je tekst Jerka Fučka *Biblija – trajni »katekizam«*, Kateheza 2/1985, str. 35-45. Ili tekst Marka Pranjica *Biblijska kateheza*, Kateheza 1/1988, str. 57-69.

¹⁰³ Giovanni Lojolo, *Izdavački odbor Katekizma Katoličke crkve, Zbirka informacija, Libreria Editrice Vaticana, Vatican, 25. lipnja 1992*, Kateheza 4/1992, str. 53-62, posebno str. 58-62.

¹⁰⁴ O. c., str. 54. Pod oblicima pisac ovdje podrazumijeva oblike u vezi s recepcijskom nakanom, odnosno oblikom je li riječ o velikom katekizmu (Catechismo Maior) namijenjenom biskupima, župnicima ili katehetama, ili je riječ o malom katekizmu (Catechismo Minor) namijenjenom mladeži, djeci ili odraslima, ovisno o *namjeni*.

¹⁰⁵ Ili kojega ostaloga.

¹⁰⁶ O. c., str. 58.

¹⁰⁷ O. c., str. 58-59.

¹⁰⁸ O. c., str. 61.

¹⁰⁹ Svesci 47/1982, str. 36-43.

¹¹⁰ O. c., str. 37.

¹¹¹ O. c., str. 39.

¹¹² Guy Bedouelle, rođen u Lisieuxu 1940. Ušao u dominikanski red 1965. Profesor na Teološkom fakultetu u Fribourgu (Švicarska), član francuskog uredništva Communija. Objavljivao radove o anglikanizmu, humanizmu i reformi. Najnovije mu je objavljeno djelo *Dominique ou la grace de la Parole*, Pariz, Fayard-Mame, 1982.

¹¹³ Usp. Hoško, O. c.

¹¹⁴ Usp.: **književnost** ž (*instr. jd* književnosti/književnošću) duhovno stvaranje pomoću riječi i jezika Δ **lijepa** ~ *usp.* beletristika (V. Anić, Rječnik književnoga jezika, Zagreb¹ 1991, str. 265.

¹¹⁵ beletristika ž [*fr.*] (*dat. jd.* beletristici) lijepa književnost u užem smislu, prema našim tradicionalnim shvaćanjima romani, novele i pripovijetke, crtice i neki putopisi; značenje se sve više širi i na esej, memoare, kritiku itd. (Anić, O. c., str. 25)

¹¹⁶ Ovdje hipotipozu ne shvaćam u smislu termina antičke retorike. Stoga u mojemu tekstu ne valja uzeti označivanje tog termina u općem antičko-retoričkom smislu, nego više u suvremenim prilagodbama vrsti toga termina. Tako se, primjerice, *dijatipoza* može približiti izvornome značenju, a još više *pragmatografija*, *ikon*, no vrste kao što su *efikacija*, *karakterizam*, *prozopografija*, *personifikacija*, i sl. valja shvatiti fleksibilno u toj mjeri da se odnosi prema živome u doslovnom smislu prenese i na živo u nedoslovnome smislu, budući da se radi o katekizmu u odnosu *imitacija*

↔ *intertekstualnost*, ili odnosu »*utjecaj*«/*utjecaj*, to jest »*oponašanje*«/*oponašanje*, i sl. U ovom odjeljku odnosi se hipotipoza na *moгуćnosti* tipologizacije odnosa *crkvena* ↔ *svjetovna* književnost, od kojih će biti spomenute one opće, uopćene, uobičajene, već prisposodobive toposima kritike, ostalih znanstvenih članaka i povijesti književnosti.

¹¹⁷ Usp. npr. Robert Hajszan, *Ignac Horvat*, Pinkovac 1979, ali i slične publikacije u GHK, ili o GHK.

¹¹⁸ *simbol*, ola, 5. *simbole grč.* (symbolon); 2. materijalni ili apstraktni znak koji ili označuje neki pojam ili na njega podsjeća; lik koji sadrži prikriiveni smisao; utjelovljenje (B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1978, str. 1226).

¹¹⁹ Oni su nastojali definirati posebno značenje i posebnu važnost simbola za teoriju književnosti, nalazeći u njemu nefiksiranu, zato neograničenu i neiscrpnu idejnu značajnost u opreci s točnom pojmovnom odredivosti alegorije. Počivajući na jeziku, koji je i sam sistem simbola, književno se djelo shvatilo kao nadsimbol, superznak (...) koji estetski djeluje time što svojom pojavnošću upućuje na velika područja idejnog svijeta čovjekova, šireći se gdjekad do kozmičkih razmjera (...) (Z. Škreb, u: *Rečnik književnih termina*, str. 722)

¹²⁰ Usp. Karl Markus Michel: *Politische Katechismen: Volney, Kleist, Hess*, Frankfurt-am-Main (?), str. 71-75. O *Crvenom katekizmu* usp. i: Richard Wurmbrand, *Marx i đavo*, Split 1991, str. 60-70.

¹²¹ Ovime upozoravam na mogućnost idućih odnosa koji me odvlače od glavnoga problema.

¹²² *RUDIMENTA / DOCTRINAE/ CHRISTIANAE / Pro / ECCLESIA, & DIOECE- / SI JAURINENSI. / Typis Joŕphi Antonii Strei- / big, Privil. Regij & Epiŕc. Jaurinenŕ. / Typogr. 1734.*

¹²³ Usp. A. Jembrih, O. c., str. 27.

¹²⁴ *Taj katekizam, redovito nazivan Rimski katekizam, stoji na čelu druge katekizamske tradicije unutar katekizamske ponude katoličke obnove* (E. Hoško, O. c., str. 161) (...) *Rad na katekizmu iza kojeg bi stajao ugled Tridentskog sabora, po završetku koncila papa Pio IV. povjerio je komisiji u kojoj je bio i zadarski nadbiskup Muzio Callini († 1570). Kad je Rimski katekizam ili Katekizam za župnike po odluci Tridentskog sabora bio objavljen, analiza sadržaja je pokazala da je daleko više vezan na tomističku skolastičku tradiciju negoli na koncilske rasprave i odluke. Nema u njemu kontroverzijskih dijelova i bliži je kratkom teološkom priručniku nego katekizmu. Prvenstveno je namijenjen župnicima i propovjednicima. Raspodjela mu je klasična; ima četiri dijela u kojima susljedno komentira Apostolsko vjerovanje, sakramente, Deset zapovijedi i Očenaš. Predstavlja vrijedan sadržaj za propovijedanje koji je kod vjernika sposoban izazvati želju za poznavanjem i nasljedovanjem Isusa Krista. Osobito povezuje Bibliju i naučavanje, nauku i povijest, vjerske istine i moral. Rimski katekizam je postao značajno pomagalo katoličke obnove, prvenstveno pastoralne. Zbog svoje voluminoznosti i teološkim rječnikom izrečenog sadržaja nije bio uporabljiv u neposrednom proučavanju djece i neobrazovanih vjernika pa tu leži razlog da su se u Katoličkoj Crkvi daleko više od njega raširili katekizmi Petra Kanizija i Roberta Bellarmina* (Ibid., podrubak 13).

¹²⁵ *Das erste bekannte katholische Druckwerk, das eindeutig auf das kajkawische Evangelienbuch »Szveti evangeliomi« von Tyrnau 1694 zurückgeht. Im Titel wird nur der Mäzen Jandre Sgodics erwähnt.* (Kuzmich, O. c., str. 54)

¹²⁶ *Na izazov reformatora prvi je među katolicima uspješno odgovorio Petar Kanizije sa svoja tri katekizma: Summa doctrinae christianae tradita et in usum christianae pueritae nunc primum edita (1555.), Catechismus minimus (1556.) i Parvus Catechismus catholicorum (1559.). Kanizije je rodonačelnik katekizama katoličke obnove i pročelnik osobite katekizamske tradicije, po njemu nazvane kanizijevskom. Njegovi su katekizmi do konca 16. st. doživjeli više od dvije stotine izdanja, a prihvatile su ih i mjesne crkve izvan njemačkoga govornog područja* (Hoško, O. c., str. 160-161).

¹²⁷ (...) *und als dritten Teil (269-318) einen Katechismus in Fragen and Antworten, wobei viele Passagen wörtlich aus dem Horvatszki Katechismus von 1747 entnommen sind.* (Kuzmich, O. c., str. 56)

¹²⁸ Njegovo ime i prezime ima više inačica.

¹²⁹ *OBCHINSZKE / MISZIE / PITANYA KNISICZE / NA / TRI SKOLE PO RÉDU / RAZDILYENE; / Kim ŕzu Prilosene Jacske, y Haŕz- / notiva Naredba / Od Kerŕchanszkoga Nauka / Bratinŕtva. / VA KI JE Y PET DELOV / PETRA KANIZIA / Iz Tovarufŕva JEŕuŕŕa / Y na Zapovid /*

Njihove Exellenczie Naſſega / Goſpodina Biskupa na ſvitlo da- / ne, na ſlušbu Szim Otczém Duhovnim, / Skolnikom, Sztarjim, Diczi, y Szim Bra- / tom, y Szeſztram, Kerſchanſzkoga Nau- / ka Brantijſtva va Jurſzkoi Biskupii. / 1759; Dvjema ostalim knjigama naslov je sličan, a grafički neznatno drugačije riješen u rasporedu i veličini slova, pa ih neću navoditi.

¹³⁰ *Szrdnyi / KATEKIZMUS / za / Katolicsanzke skolare. / Pesti z szlovami tovarustva szvetoga Stefana. / Stoji nesvezana: 12 kr. svezana: 18 kr. novcicah. / U Budimu, / utistena slovima k. Pestanskogu sveucilista. / 1862.* Kuzmich (O. c., str. 86) primjećuje: Verfasser: Laut L. Hadrovics Šime Mersich auf Grund graphischer Übereinstimmung mit »Zsitak szveczev«, 1864 (...) Nach MERŠIÆst (...) Ist es Franjo Domanovich. Es handelt sich hier bereits um den sogenannten »Graner Katechismus« (...)

¹³¹ *Doſavſi u Austriju, Felbiger je priredio nov vjeronaučni priručnik, tzv. Protumačeni katekizam. Carica Marija Terezija već je 1772. uvela u svoje zemlje saganske katekizme, a 1773. protumačeni katekizam zajedno s biblijskom čitankom Lesebuch für die Schüler der deutschen Schulen in den k. k. Staaten (Beč, 1774). Godine 1776. saganski Mali katekizam i Protumačeni katekizam ponovno su izdani u izmijenjenoj redakciji, a konačan rezultat njihovog doradivanja i usavršavanja bio je Austrijski jedinstveni katekizam. Marija Terezija proglasila ga je 23. kolovoza 1777. obaveznim školskim i izvanškolskim vjeronaučnim priručnikom u svim zemljama pod svojom carskom i kraljevskom vlašću.* (Hoško, O. c., str. 177) Više o austrijskom katekizmu usp. Hoško, O. c., str. 177-183.

¹³² Inačice njegova imena i prezimena raznolike su.

¹³³ Usp. Dir. Feliks Wanschitz, *Hiža zlata s marlivim trudom s velikom skrblijum uzidana pri sv. Brigu Kalvarije ... itd.*, u: *Simpozij prilikom 200. obljetnice smrti p. Lovre Bogovića u Velikom Borištofu 2. aprila 1989*, Željezno (?), str. 35.

¹³⁴ Usp. dr. Feliks Tobler, *Nepoznat grad.-hrv. prevod Deharbeovoga katekizma od Georga Fridczkoga*, Gradišće 1981, str. 62-63.

¹³⁵ *Raab, am 23. Juli 1859.* Usp. *ibid.*

¹³⁶ Hoško, O. c., str. 151.

¹³⁷ O. c., str. 51 (podrubač br. 13)

¹³⁸ O. c. str. 49.

¹³⁹ A. Jembrih, O. c., str. 26-27.

¹⁴⁰ Oba su raspodijeljena u pet dijelova: 1. O Apostolskom vjerovanju, 2. O molitvi, 3. O Božjim i crkvenim zapovijedima, 4. O sakramentima, 5. O krijepostima, darovima, dobrim djelima, grijesima, o četirima posljednjim stvarima i o krunici. Razlika se očituje u petome dijelu: *Kanizije najprije tumači grijeha, a Bellarmin prije tumačenja o grijesima ima tumačenje o krepovima. Poput Kanizijevih katekizama i Bellarminovi su sačuvali polemički ton i zapravo šutke osporavaju reformatore. Na žalost, Bellarmin se udaljuje od biblijske i otačke tradicije u želji da što jasnije formulira katekizamske istine. On zapostavlja Bibliju i liturgiju i tako se osjetljivo udaljuje također od katekizamske tradicije Rimskog katekizma. S druge strane, Bellarminovi su katekizmi vrijedni s gledišta pedagogije: jednostavni su, praktični, prikladni za poučavanje djece i prihvatljivi puku.* (Hoško, O. c., str. 162)

¹⁴¹ Formulacija je preuzeta od Hoška (O. c., str. 175)

¹⁴² O. c., str. 175-176.

¹⁴³ Usp. Kuzmichevu bibliografiju.

¹⁴⁴ Hoško, O. c., str. 176.

¹⁴⁵ O njemu usp.: Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 in 1911*, Časopis za zgodovinu in narodopisje, novi tečaj 5 (XL). Maribor 1969, str. 246-272; Ivan Škafar, *Grgur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj i začetki slovstva pri Gradišćanskim Hrvatih*, O. c., str. 273-295; A. Jembrih, *Grgur Pythiraeus-Mekinić i njegove pjesmarice (1609, 1611)*, u: *Hrvatski filološki aspekti*, Osijek 1990, str. 255-300.

¹⁴⁶ Pretisak je učinjen u Zagrebu 1990. g.

¹⁴⁷ Usp. prethodni podrubač.

¹⁴⁸ Napisao je pet katekizamskih pjesmarica.

¹⁴⁹ *Duhovne jacske / Poſłovanya / Apoſtolſzkoga, /Kô ſzada na drugo léto / Duhovni otác JURAJ MULIH / Je ſuita Miſſionar Apoſtolſzki, po Hor-/vatſzkih ſcelih obnaſſa, i ſvojim vernim /*

Poľžuľitelom < izvan ovoga ľvetoga ľe- / ta > obilno Proľcsenye nazvisľa, ter / danoga nauka marľivo obderľava- / nye ľyubľeno preporucľa. / Z-miloľztivnum Volyum Pre-ľzvitloga, I Prepoľřovanoga / G. Nyih Excellentiae / Goľřpodina Groľřa / FERENCZA / ZICSY, / Biskupa Gyurľkoga, &c. / Za ľvoje Duhovne Ovcze kruto / ľķerblivoga, I zato od Boga vľko- / vecsne Platye, a od ľyudih velike hvale / vridnoga. / Stampane va Gyuri ľeta 1750. Po / Greguru Januľľu Streibig.

¹⁵⁰ Usp. Kuzmich, O. c., passim.

¹⁵¹ O Kragelu se relativno malo pisalo, ali s velikim komplimentima. Usp.: Martin Meršić ml., *Znameniti i zasluľni Gradišćanski Hrvati*, Rijeka 1972, str. 71-73; Nikola Benčić, *Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata*, u: *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1973, str. 71-73; Franz Probst, *Knjiľevnost gradišćanskih Hrvata i njene panonske veze*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, vol. 14 (1)/1981, str. 383. Opširnije je o njemu pisao Irvin Lukežić u doktorskoj disertaciji *Proza u gradišćanskih Hrvata*, Zagreb 1995, str. 124-138 (rukopis).

¹⁵² O. c., str. 2-3.

¹⁵³ O. c., str. 2.

¹⁵⁴ O. c., str. 3.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ J. Šoštarić, *Marianszko ...*, *Predgovor*, str. 3.

¹⁵⁷ O. c., str. 4.

¹⁵⁸ Ovdje je *b* otiskano naopačke, nešto kao — *d*.

¹⁵⁹ O. c., str. 5.

¹⁶⁰ O. c., str. 5. To je zapravo iduća stranica, ali je obrojćavanje specifično. Svaka druga stranica obrojćana je zajedno s prethodnom stranicom istim brojem.

¹⁶¹ O. c., str. 6.

¹⁶² O. c. str. 7. Usp. podrubak 160.

¹⁶³ O. c., neobrojćano. Usp. prethodni podrubak.

¹⁶⁴ KRATAK / PŘEGLĚD NOVŮGA / ZAKONA / ALITI / ZSITAK, I NAUKI / JESUSA / SZINA BOSJEGA. / DRUGI DĚL. / STAMPANO SOPRONI LETI 1824. / KOD KATHARINE KULTSÁR. U spomenutoj neobrojćanoj napomeni (*Upominanye*) Ficko (Fitzko), između ostaloga, veli: *Va szakom sztani je druga uredba, druga pravicz, velu va prilicsnoi ricsi. Zato, ako sze va ovi knyga komu csa to nebude vidilo, ako kľľzlove ne naide z-onim zlamenyem (') pozlamenovane, ko bi on morebit zselyil, neka prestima, da sze ove knyige jeszu pizsaze za va dvi Biskupia (Jurszka, Szombathelszka) sztanujuchi Hervaczki narod, ki kugod rics va jednom szeli na duzsicski zrecsľ, ku va drugom Szeli na kratki zgovoru, i ravno zato szu ova pozlamenya na meszta szamohot va peri osztala; da szaki po szvojem zakoni, kad sztal bude, ricsi ali na kratki, ali na duzsicaki zgovori.* (O. c.) Nije naodmet navesti i jedan tiskarsko-sociološki problem što ga Ficko ističe: *I akoprem sze je szkerbilo, da sze csuda griskov va nyi (knjigama, op. M. S.) nebude nahajalo, tako sze je jos v-nikuliki meszti pripetilo, da szu sze ke szlove preminile, ali zizma zaosztale, csemu sze ni csudit, ar szlagacs je Nimacz bil, komu sze ne more zamirit, ako va tujem jeziki va koi szlovi zabľudi.* (Ibid.)

¹⁶⁵ KRATAK / PŘEGLĚD SZTAROGA / ZAKONA / ALITI / HASZNOVITI NAUKI / ZIBRANI ZIZ SZVĚTOGA PISZMA SZTAROGA / TESTAMENTA / PERVI DĚL. / STAMPANO SOPRONI LETI 1824. / KOD KATHARINE KULTSÁR. Ovaj dio tiskan je zajedno s onim iz podrupka 164, ali su posebice obrojćani.

PRILOG POZNAVANJU TROGIRSKIH ZLATARA
— JURAJ SAINOVIĆ (XVI-XVII. ST.)

Lovorka Čoralić

U sklopu proučavanja preboga kulture i umjetničke prošlosti Trogira važno mjesto nesumnjivo pripada i djelovanju umjetnika zlatarske vještine.¹ Grad koji se s pravom može dičiti velebnom katedralom, brojnim crkvama i samostanima, ali i vrhunskim primjerima svjetovnoga graditeljstva, iznjedrio je ili bio odredištem stvaranja brojnih, manje poznatih i često neopravdano zaboravljenih umjetnika. Arhivska vrela, nedovoljno korištena u izradbi studija i priloga o umjetničkoj baštini naših gradova, pružaju nam obilje podataka o brojnim »anonimnim«, manje čuvenim umjetnicima i majstorima. Ipak, njihovo istraživanje i obrada prilog su koji, bez obzira na to što nam većina takvih umjetnika nije ostavila (ili nam to nije poznato) vrhunske uradke svojih vještina, doprinosi cjelovitosti poznavanja kulturno-umjetničkih kretanja u određenoj sredini.

Tragom izvornog gradiva iz Državnog arhiva u Zadru ovdje ću obraditi oporuku zlatara Jurja Sainovića (*Sainovich, Saineo*), rođenjem Šibenčanina, koji je u gradu Trogiru stvarao veći dio svojega života te u kojemu je proveo i posljednje godine. Na osnovi oporučnog spisa — često temeljnog dokumenta za upoznavanje života ljudi prošlih vremena — ukazat ću na osnovne krugove njegovog životnog svakodnevlja (obitelj, prijatelji, poznanici), odnos prema crkvenim ustanovama u rodnom Šibeniku i Trogiru, materijalnu kulturu i imovne mogućnosti. Naposljetku, iako ne obilno, oporuka nam pruža i neizravne podatke o majstorovoj temeljnoj profesionalnoj djelatnosti — zlatarstvu.

O djelovanju zlatara Sainovića u Trogiru ne znamo mnogo. C. Fisković u spomenutoj studiji spominje i citira nekoliko dokumenata koji se izravno odnose na ovog majstora. Tako je *Zorzi Sainovich orese quondam Nicolò* spomenut (12. XII. 1565. godine) kao član trogirске Bratovštine topnika sv. Barbare (*Scuola dei bombardieri*), utemeljene radi potpore protuturskoj obrani. Zlatar se spominje i pod prezimenom Saineo (*magistro Georgio Saineo aurifice*), a 1578. godine primio je na školovanje (nauk) Nikolu Jakšića iz Šibenika i sklopio ugovor s Nikolinim bratom, redovnikom Matejom Jakšićem, da će

ga podučiti zlatarskoj vještini, primiti na stan i hranu tijekom idućih šest godina. Zauzvrat je redovnik obvezan Sainoviću plaćati godišnje deset dukata.²

Zlatarski majstor Sainović djelovao je u Trogiru — kako to vrela pokazuju — cijeli niz desetljeća. Ondje je zasnovao obitelj, obavljao temeljnu profesionalnu djelatnost, sklapao prijateljstva i poznanstva te se u potpunosti uklopio u životno svakodnevlje trogirске komune. Vrijedan prilog poznavanju njegova života i djelovanja oporuka je napisana u već vjerojatno kasnoj majstorovoj životnoj dobi.

Oporučni spis Jurja Sainovića pohranjen je u Državnom arhivu u Zadru u sklopu fonda Arhiv Trogira (kut. 51 /oporuke/, sv. XLVI/3). Napisan je, prema bilješki na margini prve stranice dokumenta, na Božić 1603. godine. Nadnevak dokumenta koji je — u prisutnosti svjedoka i službenih osoba — predan predstavnicima gradske uprave zaduženim za pohranu i objavu oporučnih spisa, nosi datum 26. X. 1604. godine. Oporuka je napisana u Trogiru, u kući krojača Marka Mlinarića, u prisutnosti općinskog egzaminatora i plemića Ivana Kažotića pok. Alvisea te u nazočnosti svjedoka Jeronima Bomitio i Ivana Andrijinog. U naslovnom dijelu oporuke Juraj se navodi kao *aurefice de Sebenico habitante nella sopradetta casa*, u kojoj se nalazi bolestan te stoga želi oporučnom odredbom — kako je to uobičajeno — odrediti namjenu sve svoje imovine. Nakon uvodnih i u onovremenim oporučnim spisima uobičajenih formula o zagovoru oporučiteljeve duše Svemogućem Bogu i svecima, Juraj kao mjesto svojeg posljednjeg počivališta određuje *cemeterio novo*, tj. grobnicu obitelji Marković. U obiteljskoj grobnici Markovića počiva i njegova pokojna supruga Vicenza, kći pok. majstora Ivana Markovića. U skladu s običajima trogirске komune, zlatar Juraj namjenjuje uobičajene manje novčane legate (deset solida) za trogirski hospital Svetoga Duha³ te za popravak gradskih zidina. U nastavku oporuke Juraj Sainović ostavlja braći Ivanu i Nikoli, sinovima spomenutog krojača Martina Mlinarića, kuću u Trogiru u kojoj oporučitelj boravi i koja je, kako se čini, njegovo vlasništvo. Braća ravnopravno dobivaju po polovicu kuće, ali uz uvjet da je ni u koje vrijeme i ni u kojoj prigodi ne smiju prodati, založiti ili na bilo koji drugi način otuđiti. Kuća mora pokoljenjima prelaziti s jednog muškog nasljednika na drugog, a u slučaju da jedna od grana potomaka navedene braće utrne, kuću nasljeđuju potomci drugog brata. Braća Ivan i Nikola, kao i njihovi nasljednici, obvezni su zauzvrat plaćati služenje misa zadušnica u trogirskoj stolnici za dušu pokojnoga Jurja i njegove supruge Vicenze. Jurju, trećem Martinovom sinu, oporučitelj ostavlja dva zemljišna posjeda smještena u trogirskom polju na lokalitetima Konačvine (Conazvine) i Dračane (Drazane). Obrađivači-težaci na tim posjedima su Petar, sin Petra Antuna, i Ivan Rušičić. Juraj Mlinarić obvezan je zauzvrat plaćati služenje mise u spomen na pokojnika u katedrali. Ukoliko prije premine, terene smještene u trogirskom polju nasljeđuju, uz iste obveze i iste uvjete kao i glede kuće, braća Ivan i Nikola Mlinarić. Nećakinji (čije ime ne pamti), kćeri Jurjeve pokojne sestre Isabette, ostavlja nešto odjeće, zlatni prsten optočen safirom i pojas od crnog baršuna optočen srebrom (nekoć vlasništvo pokojne mu supruge Vicenze).

Vicenzi, kćeri Marka Mlinarića, ostavlja *per amorevolezza* jedan pojas od crnog baršuna kupljen od Margarete Benina i razne dijelove ženske odjeće. Drugoj Martinovoj kćeri, Bonavi, ostavlja pojas od baršuna optočen srebrom, kao i razne druge dijelove

ženske odjeće (*vestura, bocasin*). U idućem navodu oporučitelj određuje da se izrađevine od majolike i bakra prodaju na javnoj dražbi (*al publico incanto*), a prihod podijeli (posredovanjem Vicenza Celia Dorotea) siromasima za spas duše Jurja i njegove supruge. Ivanu Dragaču Rašetiću (Zuane Dragazzo Rassetich) ostavlja dragi kamen ugrađen u prsten uz obvezu da Dragač podijeli jedan tolar jednoj djevojci (*alla figliola del quondam Passin la zotta*). Trogirskom plemiću Jakovu Celio Doroteo ostavlja jedan zlatni prsten s poludraguljem (korneolom). Svećeniku Šimunu de Floris namjenjuje jedan prsten i dragi kamen.

U nastavku oporuke slijedi navod o obrađivanju šibenskih bratovština. Bratimskoj udruzi Presvetog Trojstva namjenjuje srebrnu pliticu tešku šest unci, dočim udruzi Gospe od Milosrđa daruje jedan tolar.⁴

Ostatak svih svojih dobara, kako pokretnih tako i nepokretnih, namjenjuje Marku Mlinariću, trogirskom krojaču u čijoj kući provodi posljednje dane svoga života. U završnom dijelu dokumenta imenuje izvršiteljem oporuke spomenutog Ivana Dragača.

Oporuku je svojim potpisom ovjerio općinski kancelar Ottavio Rimancini. Potpis u svojstvu gradskog službenika dao je i trogirski plemić i egzaminator Ivan Kažotić, dočim su kao svjedoci navedeni Jeronim Domici i Ivan Andreis.

Samo tri dana poslije, 29. X. 1604. godine, oporuka je — nakon smrti oporučitelja — otvorena u prisutnosti nadležnih tijela gradske uprave, a kao svjedoci su potpisani ugledni trogirski plemići Petar Lučić i Ivan Kažotić.

Navodi izrečeni prigodom iskazivanja posljednje želje šibenskoga zlatara otkrivaju nam, kako je već napomenuto, njegovu potpunu integriranost u trogirsku sredinu u kojoj je proveo najveći dio svojega života. U Trogiru je zasnovao obitelj oženivši Vicenzu, kćer tamošnjeg majstora Ivana Markovića. Obiteljska grobnica Markovića, smještena na novome groblju, mjesto je koje Sainović odabire za svoje posljednje počivalište. Blisko prijateljstvo zlatar je imao s obitelji trogirskog krojačkog majstora Martina Mlinarića. Iako je u Trogiru posjedovao vlastitu kuću, posljednje dane života provodi u domu Mlinarićevih kojima ostavlja i najveći dio svoje pokretne i nepokretne imovine.⁵ Tijekom dugogodišnjeg boravka u Trogiru majstor je — osim kuće — stekao i manje zemljišne posjede (vinograde) u trogirskom polju. Nasuprot nekretninama, oporuka nam mnogo ne govori o Sainovićevom novčanom kapitalu. Učestalije se spominju tek dijelovi odjeće, često one koja je pripadala njegovoj pokojnoj supruzi Vicenzi. Pozornosti su, međutim, vrijedni podaci u kojima Sainović spominje predmete umjetničkog obrta (prstenje, pojasevi), koji su najvjerojatnije nastali u njegovoj zlatarskoj radionici. U navodima oporuke spominje se i niz uglednih trogirskih stanovnika, predstavnika gradskog plemstva i uprave. Trogiranin Ivan Dragač (Dragazzo Rassetich) imenovan je — kao osoba najvećeg povjerenja — izvršiteljem Sainovićevih oporučnih odredbi. Osoba kojoj zlatar vjeruje jest i patricij Vicenzo Celio kojem se povjerava prodaja dijela oporučiteljeve pokretnine na dražbi. Među trogirskim uglednicima u oporuci se spominju i Jakov Celio, Ivan Andreis, svećenik Šimun de Floris i dr. Naposljetku, oporuka nam kazuje da je zlatar — usprkos dugogodišnjem boravku u Trogiru — zadržao i veze s rodnim Šibenikom. U jednom od

posljednjih navoda prisjeća se tamošnjih bratovština i obdaruje ih novcem i predmetima umjetničkog obrta.

* * *

Juraj Sainović, trogirski zlatar šibenskoga podrijetla, zasigurno se ne može uvrstiti među vodeće predstavnike zlatarske umjetnosti u Dalmaciji u XVII. stoljeću. Njegova nam djela nisu poznata, a dosadašnje spoznaje historiografije tek fragmentarno otkrivaju opseg njegove aktivnosti. Slično sudbini brojnih drugih, također manje poznatih umjetnika i majstora koji su stvarali diljem naše obale, životopis Sainovića oblikuje se ponajviše zahvaljujući slučajnim nalazima u pismohranama. Stoga će tek neka nova — slučajna ili ciljana — istraživanja prebogatog gradiva iz prošlosti Trogira iznjedruti nove i pozornosti istraživača vrijednije podatke o životu, stvaranju i djelima ovoga malo poznatog dalmatinskog zlatarskog majstora.

PRILOG: Prijepis oporuke zlatara Jurja Sainovića: Državni arhiv u Zadru, Arhiv Trogira, kut. 51. (oporuke), sv. XLVI/3; str. 24'-26' (26. X. 1604.)

1604 Adi 26 ottobre⁶

Fatto in casa del mistro Martin Mlinarich sartor alla presentia del spetabil signor Zuane Cassoti quondam signor Alvisse esaminador de comun, presenti mistro Gerolimo Bomitio et mistro Zuane de Andreis testimonii havuti pregati et rogati, dove giacendo nel letto mistro Zorzi Saineo aurefice da Sebenico habitante nella sopradetta casa, sano per l'Iddio gratia di mente, loquella, senso, et intelletto, benche infermo del corpo, considerando che niuna cosa e più certa della morte, ne più incerta che giorno di essa, però non volendo lasciar le cose sue disordinate ha per questo suo nuncupativo testamento il qual si dice senza scrittura, ha disposto, et ordinato al modo infrascritto, et primieramente raccomanda l'anima sua al suo creatore, et a tutta la corte celestiale, il corpo veramente suo quando occorerà che sia diviso dell' anima vuole esser sepolito nella sepultura posta nel cemeterio novo dell' heredità di Marcovich dove giace il corpo di donna Vicenza figlia del quondam mistro Zuane Marcovich et già moglie del detto testatore. Item lassa per raggion de legato alle mure di questa città soldi dieci, et altri tanti all' ospedal di San Spirito giusta le leggi. Item iure legati lassa a Zuane, et Nicolò fratelli Mlinarich figlioli del sopradetto mistro Martin sartore la casa da statio del sopradetto testatore posta in questa città comprata da quelli di Bue per equal portion cioè la mittà di essa a uno, et l' altro delli predetti Zuane, et Nicolò, con questa però espressa conditione che la predetta casa mai per alcun tempo per loro ne per altri non possi esser venduta, obbligata, alienata, ne impegnata, ne meno per qual si voglia altro modo alienata, ne trasferita in altro over in altri che doppo divisa tra di loro debbano succeder nella mitta di essa casa che tocherà a Zuane il suo figliolo primogenito, et dopo la morte di quello il primogenito di quel tal

figliolo et così successivamente de primogenito di quel tal figliolo et così successivamente de primogenito in primogenito maschio et così debba succeder il primogenito de Nicolò nell' altra mitta et altro figlio primogenito, che descenderà da quello in perpetuo, et mancando li predetti Zuane, et Nicolò senza maschi, o vero li loro figlioli, et cadaun di loro vadi et pervenghi l' altra mitta in quel primogenito, che previveva delli predetti fratelli Zuane, et Nicolò, et loro descendent primigeniti, che haverano la predetta casa cioè ogn' uno per la sua mitta di casa debbi et debbano far dire ogn' anno per anni dieci le messe de S. Gregorio dove a loro piacerà, et finiti li detti anni dieci, per altri anni dieci debbano far celebrar ogn' uno d' essi le messe quarantane et finite le dette messe quarantane, siano tenuti, et obbligati ogn' un delli predetti doi fratelli, et loro primigeniti, et altri primigeniti, come di sopra è stato dechiarito per la mitta della casa che godevano far celebrare doi anniversari da esser fatti celebrare nella chiesa cathedrale del domo di questa città il tutto per l' anima di detto testatore, et della quondam donna Vicenza sua moglie perpetuis temporibus essi anniversari da esser celebrati ut supra con la solita elemosina.

Item iure legati lassa a Zorzi figliolo del predetto mistro Martin Mlinarich doi terreni uno posto in Conazuine lavorato da Piero figlio de Pier Antonio et l' altro posto in campo grande a Drazane lavorato da Zuane Rusicich con obbligo perpetuo al detto Zorzi, et a tutti quelli che posedevano li sopradetti doi terreni di far celebrare pur in perpetuo un anniversario nella sopradetta chiesa cathedrale per l' anima di esso testatore et di Vicenza sua moglie, il qual Zorzi morendo in età pupilare debbano succeder li fratelli prenominati Zuane et Nicolò di esso Zorzi Mlinarich con il predetto obbligo di far celebrar in perpetuo il detto anniversario.

Item iure legati, et per amor che porta a sua nezza figliola della quondam Isabetta sorela di esso testatore della qual nezza non si racorda il nome figliola de Poletto, et predetta Isabeta iugali, doi vesture de sarza, o saglia nostrana come si siano, un anello d' oro smaltado con una pietra di zafiro colonta dentro, una cintura de veludo negro guarnita d' arzeno indorata la maggiorre che portava la predetta sua consorte Vicenza, un gelecho de dona de carisea verde, le qual tutte le robbe vole esso testatore siano consignate alla predetta sua nezza quando che si maridera et non altrimenti a fine che il padre non gl' le vendese.

Item per rason di legato, et per amorevolezza lassa a Vicenza figliola del predetto mistro Martin Mlinarich una cintura de veludo negro la qual compro da Margareta Benina ordenando che quanto manca d' arzeno a finirla sia fenita, et data alla predetta Margareta Benina, et una vestura che a lei piacerà con un bocasin de fustagno, et un galecho da donna de pano fin paonazzo.

Item iure legati lassa a Bonava figliola del predetto mistro Martin una cintura di veludo cremesin guarnita d' argento, et una vestura da donna che li piacerà, et un bocasin de fustagno.

Item iure legati lassa, che la magiolica, et il peltre di esso testatore sia venduto al publico incanto, il retrato del quale sia consegnato al spetabil signor Vincenzo Celio Doroteo quondam signor Zuane da esser per lui deviso alli poveri per l' anima d' esso testatore et della quondam sua consorte.

Item per rason de legato, et per amorevoleza lassa a mistro Zuane Dragazzo Rassetich un suo rubin legato in anello d' oro smaltato con obbligo che debba dar un tolero alla figliola del quondam Passin la zotta.

Item iure legati et per amor lassa al spetabil signor Giacomo Celio Doroteo un anello d' oro con una corniola.

Item per raggion de legato et per ammore lassa al reverendo padre Simon de Floris un' anello disligato cioè a parte, la pietra che e un safil bianco in otto fазze, il qual sia mandato a Venezia per ligar, et accreserli oro quanto bisognava, et quanto a lui piacerà, et del sopra più della spesa et oro sia refato dall' heredità del sopradetto testatore il sudetto reverendo il quale lascia il detto anello et pietra con l' accressimento predetto che lo galda per suo amore.

Item iure legati, et per amor lassa alla confraternita della Santissima Ternità di Sebenico una tazza d' argento de onze sei con obbligo che chi bevera con quella sia tenuto dir un pater noster, et un Avemaria per l' anima di esso testatore.

Item iure legati lassa alla confraternita della Santissima Charita di questa città tolero uno, oltra il legato lasciatoli dalla predetta quondam Vicenza sua consorte.

Nel resto veramente de tutti suoi beni mobili, stabili raggion, et acioni suo herede universale lascia, et vuol che sia mistro Martin Mlinarich sartor sopra nominato.

Comessario et essecutore del presente testamento vuol che sia, et instituisse mistro Zuane Racetin Dragazzo sopradetto et vuol che sia il suo ultimo testamento et volontà, il quale vuol che vaglia per ogni miglior modo, cassando et annullando ogn' altro testamento che per il passato havesse fatto, ordinando che il presente habbi la sua essecutione doppo la sua morte et sigilato. In fede di che io Ottavio rimancini cancelier pretorio ho scritto et sottoscritto.

Io Zuane Casotti quondam spetabil signor Alvise fui per essaminador al presente testamento et l' ho sotto scritto di mia propria mano.

Io Hierolimo Domici fui presente ut supra.

Io Zuane d' Andreis fui presente ut supra.

Adi 29 ottobre 1604

Alla presentia del illustrissimo signor conte, et capitano innanti la magnifica camera fiscale fu aperto, letto, et pubblicato il presente testamento giusta le leggi et consuetudini di questa città leggendo io coadiutore presente moltitudine di persone ad udire, et spetialmente li spetabili signori Pietro Lucio, et Zuane Cassotti.

BILJEŠKE

¹ Vrijednu studiju o povijesti zlatarstva u Trogiru napisao je C. Fisković, *Trogirski zlatari od 13. do 17. stoljeća*, Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 14, Split 1985, 183-200.

² C. Fisković, nav. dj., 190-191.

³ Hospital sv. Duha utemeljila je istoimena trogirski bratovština sa sjedištem u crkvi sv. Duha. Hospital se u vrelima prvi put spominje 1357. godine. Godine 1428. gradsko je vijeće Trogira odlučilo da svaki oporučitelj mora za potrebu rečenog hospitala izdvojiti deset solida. Stoga su i prihodi i računi Bratovštine sv. Duha stavljeni pod izravan nadzor kneza i općinske kurije. Vidi odredbu (*De administratione hospitalis sancti Spiritus et legato solidorum X*) iz knjige reformacija Trogirskog statuta (Statut grada Trogira, preveli i uredili M. Berket, A. Cvitanić i V. Gligo, Split 1988, 226-227). Usporedi: L. Gleisinger, *Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru*, Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, Trogir, 27. X. — 1. XI. 1971, Zagreb 1973, 37.

⁴ Bratovština Gospe od Milosrđa (Madonna della Carità) ubrajala se među tzv. velike šibenske bratovštine. Utemeljena je 1208. godine. Nalazila se u staroj gradskoj utvrdi gdje je danas tvrđava sv. Ane, a oko 1515. godine premještena je u »Novu crkvu«. Vidi. K. Zorić, *Crkva »Majke od Milosrđa« u Šibeniku, ili »Nova crkva«*, Biskupijski vjesnik, god. XV, br. 7-9, Šibenik 1940, 67-69; S. Petrić, *Bratovštine u Šibeniku*, *Croatia christiana periodica*, god. XXI, br. 39, 98, 115-121. Bratovština Presvetoga Trojstva nalazila se u crkvi sv. Ivana. Pod istim se imenom spominje i Bratovština sestara Presvetog Trojstva (sjedište u istoimenoj crkvi), namijenjena samo članicama (S. Petrić, nav. dj., 113).

⁵ Na osnovi podataka iz oporuke razvidno je da Juraj i Vicenza Sainović nisu imali potomstvo. Stoga su, nakon smrti supruge, članovi obitelji Mlinarić osobe s kojima zlatar tijekom posljednjih godina života ima najbliskije veze.

⁶ *na gornjoj margini početne stranice*: Testamento di Georgii Sainei aurificis
na donjoj margini početne stranice: 1603 a natale die ultimo decembris exempla

JEDAN BUZOLIĆEV PRIJEVOD NAŠE NARODNE PJESME U »LA VOCE DALMATICA«

Valter Tomas

O Stjepanu Buzoliću (1830.-1894.) svećeniku, pedagogu, pjesniku prigodničaru na hrvatskom i talijanskom jeziku, te prevodiocu talijanskih i drugih europskih pisaca uglavnom se zna u našoj kulturnoj javnosti.¹ Brojni nekrolozi objavljeni povodom njegove iznenadne smrti u periodici onoga vremena temeljito su progovarali o njegovom životu i radu,² no najtemeljitiji osvrt nalazimo u uvodnom slovu koje njegov biograf i nesumnjivi prijatelj njegovog djela Petar Kuničić objavljuje u okviru drugog, proširenog izdanja autorove zbirke poezije »Bog, rod i svijet.«³ Manje je pak poznat podatak da se Stjepan Buzolić makar sporadično okušao i u prevođenju naše pučke poezije na talijanski jezik. O tome tek uzgredno govori V. Vuletić Vukasović u »Slovincu«, a citat u cijelosti prenosi Kuničić u uvodu već spomenutoj Buzolićevoj zbirci.

Evo što Vukasović o tome kaže:

»U to kušao je, da prevagja naše narodne pjesme, i te je prevode priopćivao stranom »Narodnom listu«, pod uregijvanjem g. Natka Nodila, a stranom u Voce Dalmatica, koju je uregijvao poznati sastavitelj epičke talijanske pjesme »la madre slava« naime Vjekoslav Fichert.«⁴

Ovaj je Vukasovićev izvještaj dijelom neprecizan, a dijelom i netočan. Naime tekst nas navodi na pomisao da je Buzolić u »La Voce dalmatica« objavio više takvih radova. Temeljiti pregled sva četiri tečaja lista u tome će nas razuvjeriti, te će se ispostaviti da se radi o samo jednom pokušaju koji će ujedno biti i osnovnim predmetom kritičkog osvrta u ovom radu.

S druge strane Vukasović navodi Vjekoslava Luju Ficherta kao urednika prvog tečaja našeg periodika, što svakako nije točno. Takvih je nastojanja bilo,⁵ međutim uredništvo prvog tečaja potpisuju Cosimo Begna i Josip Ferrari Cupilli.

Prvi broj prvog tečaja »La Voce dalmatica« izašao je u subotu 2. lipnja 1860. godine u Zadru. Godine su to koje su u austrijskoj Dalmaciji, ali i šire u carevini, obilježene na društveno-političkom planu francusko-pijemonteškom pobjedom kod Magente i Solferina, što je izravno dovelo do pada Bachovog apsolutizma. Takav je rasplet događaja stvorio povoljnije uvjete za ponovno, snažnije buđenje preporodnih aktivnosti naroda pod dominacijom bečke krune, pa tako i naroda prekovelebitske i dalmatinske Hrvatske.⁶

U takvim okolnostima javlja se prvi tečaj našeg periodika u kojem Buzolić objavljuje već rečeni prijevod naše pučke pjesme.⁷

No prije nego što se kritički osvrnem na taj njegov pokušaj, čini mi se važnim nešto više reći o malo poznatom nastanku, tečaju i strukturi »La Voce dalmatica«. Nakon što su urednici Cosimo Begna i Giuseppe Ferrari Cupilli zatražili i dobili dozvolu za izdavanje i uređivanje lista te naznačili kuću Demarchi-Rougier za tiskara,⁸ prvi broj izlazi 2. lipnja 1860. godine.⁹

Periodik je u podnaslovu označen kao »Giornale economico-letterario« što u osnovi ocrta njegovu programsku orijentaciju. Premda u broju 3 prvog tečaja ugledni Zadrani Vicko Duplančić¹⁰ u članku naslovljenom »Di alcuni uffici della stampa in Dalmazia, Lettera alla Redazione,«¹¹ zahvaljujući na pozivu za suradnju doslovno kaže: »Con sommo piacere ho ricevuto, o Signori, il programma della Voce dalmatica ...«, taj dokument nisam uspio pronaći.

List je tjednik i izlazi subotom na tri do četiri lista formata A4. Prinosi ne slijede posebno razvrstane tematske cjeline, a ne iznenađuje ni njihova prebogata raznovrsnost budući da je takvo bogatstvo tema gotovo pravilo svih sličnih listova u XIX. stoljeću.¹²

Drugi tečaj gotovo da i ne donosi značajnije promjene. Zabilježimo tek to da izborom za gradonačelnika Zadra (30. studenog 1861.) Cosimo Begna odstupa s mjesta jednog od odgovornih urednika lista¹³ pa će neko vrijeme tu dužnost obavljati samo Josip Ferrari Cupilli.¹⁴ Treći tečaj u broju 19 najavljuje bitne promjene.¹⁵ Naime na naslovnoj strani objavljena je poduža obavijest čitateljima kojom im se saopćava da je to posljednji broj koji će nositi podnaslov »Giornale economico-letterario« te da će već idući broj biti označen podnaslovom »politico-letterario«, što je u temeljnoj programskoj orijentaciji bitna promjena. Napustio bi se format A4, a uveo A3. Mijenja se i uredništvo, a za novog urednika, ujedno vlasnika i izdavača već od iduće subote najavljen je spomenuti Vicko Duplančić, dotadašnji suradnik lista.¹⁶ Osim toga list bi nastavio izlaziti dva puta tjedno i to utorkom i subotom. Ove su promjene morale biti odobrene sa strane Presidijale Namjesništva i naravno Policijske direkcije.¹⁷ Međutim tako zamišljeni tečaj nije bio baš jednostavno provodiv. Poteškoće najvjerojatnije i rekao bih u prvom redu financijske naravi (premda ni one administrativno-političke prirode nisu isključene) uzrokom su polugodišnje pauze. Naime zaključno s brojem 19 od 10. svibnja 1862. godine list prestaje izlaziti da bi se prvi broj trećeg tečaja pojavio tek 3. siječnja 1863. godine.¹⁸

U skladu s najavama promijenjen je format, tisak je povjeren tiskarskoj i izdavačkoj kući Battara, a list postaje tjedni dvokratnik. Grafička struktura jasno ukazuje na samo jednu promjenu. Naime, formalno se izdvaja rubrika pod naslovom: »Appendice« i to sa zadatkom da artikulira prinose s područja kulture u najširem smislu riječi. Ali ni ta promjena nije redovita, što neizravno upućuje na nadolazeći sumrak lista. To se i dogodilo već 28. ožujka 1863. godine, kada s brojem 25 list prestaje izlaziti.

Evo nekoliko riječi uredništva:

»Con questo numero, ch'è l'ultimo del presente trimestre, interrompiamo le nostre pubblicazioni. Con apposito avviso renderemo noto in quale tempo, sotto quali forme e a quali condizioni ci sarà dato riprenderle.«¹⁹

O povijesnoknjiževnim i estetskim dometima tog skromnog periodika malo se toga može reći. Klasifikacija te naravi može se odrediti temeljem dužine trajanja lista. Kao i mnogi periodici prije pa i poslije »La Voce Dalmatica«, koji su se rađali i ubrzo umirali u vremenu političkih, kulturnih i inih lutanja Dalmacije XIX. stoljeća, i taj se list može ocijeniti tek na općedruštvenoj i kulturološkoj razini.

Stjepan Buzolić, osim u mnogim drugim aktivnostima okušao se i kao suradnik mnogih novina svoga vremena. U »La Voce Dalmatica« nailazimo na nekoliko njegovih priloga.

Dva naslova: »Sul bisogno che abbiamo di studiare meglio i linguaggi nostrali«²⁰ odnosno: »Le scuole reali,«²¹ prilično jasno govore o Buzolićevim društvenim preokupacijama dok treći: »Guardiamoci dagli estremi«²² ukazuje na svojevrsni dalmatinski, etnički ekumenizam našeg autora.

Četvrti prinos predmetom je ovoga rada. Buzolić se naime okušava i u prevođenju naše narodne poezije. Ovdje treba svakako reći da za razliku od, nazovimo ga tako, prevodilačkog vala prve polovine XIX. stoljeća, kada u suglasju s općim romantičkim ozračjem, periodika naprosto vrvi prijevodima pučke poezije, opća preporodna slika sve više gubi takvo obilježje te postaje politički pa i općedruštveno pragmatičnijom, zato su prinosi te vrste sva rjeđi i rjeđi.

Kroz ukupni tečaj lista osim spomenutog Buzolićevog pokušaja nailazimo na još samo četiri takva priloga, i to sva četiri iz pera zaljubljenika tzv. »cose patrie« Marka Antuna Vidovića.²³

No vratimo se Buzoliću i njegovom prevodilačkom pokušaju.²⁴

Još kao đak Zmajevićevog dijecezijanskog sjemeništa u Zadru bio je bez sumnje upoznat s prevodilačkim naporima Dalmatinaca na polju tzv. »ilirske« pučke poezije.²⁵ Osnovni izbor bila je objavljena i veoma poznata Vukova zbirka, a nju je, zaslugom nadstojnika Sjemeništa Josipa Markice, Buzolić upoznao još kao mladi sjemeništarač.²⁶

Je li mu već objavljeni Ćudinjin prijevod iste pjesme (bilješka 24 ovog rada) bio izazov ili tek inspiracija i putokaz, pokušajmo odgovoriti.

Naslov Vukove verzije »Prirodna sloboda« Ćudini se, gorljivom poborniku Tommaseovog integralnog modela prevođenja naše pučke poezije, izgleda ipak čini neprimjerenim talijanskom jezičnom izrazu pa ga jednostavno mijenja držeći se pritom »slavujka«, kako već u prvom stihu narodni pjevač definira osnovni motiv pjesme. Buzolić ne misli tako²⁷ i naslov prevodi doslovno »La natia libertà«. Teško je jasno i određeno kritički se opredijeliti u odnosu na ova dva sasvim različita rješenja. Dva potpuno drugačija pristupa ukazuju na veliki i po mnogočemu specifičan problem koji se javlja pri prijevodu onoga što romantičari nazivaju poetskim kondenzatom iskonskog duha jednog naroda. Na stilističkom planu rješenje Jakova Ćudine u svakom je slučaju bliže predlošku, dok je na semantičkom Buzolić dosljedniji, što ne znači da takva dosljednost nije otupila oštricu u odnosu na izvornik.

Na metričkom se planu ni jedan ni drugi ne uspijevaju otrgnuti od talijanske pjesničke tradicije. Naime naša narodna lirska poezija naprosto ne podnosi razvoj metra strofe na klasičnim osnovama. Ritam i melodiju čine uglavnom figure ponavljanja odnosno retardacije.

To naravno ni Ćudini pa ni Buzoliću ne uspijeva. Oni figure svojevrnog »ritornella« (2., 3., 8., 9., 11., 12. te 22. i 23. stih) moraju (sic) prestrukturirati u sedam katrena. Slobodnu rimu (terminologijom talijanskog Duecenta mogli bismo je slobodno nazvati »ubriaca«) Buzolić sustavno prenosi u ukršteni srok. Ćudina je tu oprezniji ili možda nemarniji. Ono što im je pak zajedničko jest da su 24 asimetrična trohejska sedmerca (cezura je redovito iza četvrtog sloga) jedva uspjeli smjestiti u 28 hiperkatalektičkih jampskih sedmeraca. Sažet, jednostavan i jezgrovit jezik pučkog pjevača ni Ćudina, a ni Buzolić ne znaju »prepričati« bez dodatnih parafraza. Dosljedan naracijski hod narodne pjesme u kojoj se pojedine epizode, zapravo vrlo jednostavne radnje, odvajaju ponavljanjem tzv. ključnih stihova ili pak jasnih retardacijskih sintaktičkih struktura, koje tako postavljene imaju zadaću fokusiranja pozornosti čitatelja (slušatelja) na najbitnije trenutke događanja, Buzolić pokušava prevesti u sedam metričkih jedinica – katrena. To isto radi i Ćudina, što jasno pokazuje da ti naši Dalmatinci, odgojeni na talijanskoj književnoj tradiciji, nisu uspijevali prepoznati ili pak osjetiti ritam i melodiju hrvatske pučke pjesme.

Pogledajmo:

LEPO PEVA SLAVUJAK
U ZELENOJ ŠUMICI,
U ZELENOJ ŠUMICI
NA TANANOJ GRANČICI,

*UN VAGO USIGNUOLETTO
GORGHEGGIAVA GIULÌO
DEL VERDE SUO BOSCHETTO
SUL RAMUSCEL NATIO.*

Dakle osim što je zanemario ključnu figuru ponavljanja (2, 3) pa time poremetio cjelovitost slike koju tako jednostavno postiže narodni pjevač, Buzolić na semantičkom planu i ne odstupa previše od izvornika.²⁸ To što mu je uz deminutivni hipokoristik »usignuoletto« bio potreban i kvalifikativ »vago«, a uz »ramuscel« pridjev »natio«, treba pripisati talijanskoj književnoj tradiciji kojom je naš autor bio zaokupljen čitav život.²⁹

I dalje:

OTUD IDU TRI LOVCA,
DA STRELJAJU SLAVUJA
ON SE NJIMA MOLIO:
»NEMOJTE ME STRELJATI,
»JA ĆU VAMA PEVATI
»U ZELENOJ BAŠĆICI
»NA RUMENOJ RUŽICI.«

*TRE CACCIATOR REPENTE
DRIZZANO LE QUADRELLA
AL SEN DELL'INNOCENTE
CHE A LOR COSÌ FAVELLA:
»NON MI VOGLIATE MORTO,
E, A TANTO DONO GRATO,
VI CANTERÒ NELL' ORTO
SUL ROSAIO ODORATO«.*

Kao i u prethodnom dijelu jednostavne semantičke strukture izvornika koje čitatelju (slušatelju) otvaraju mogućnosti imaginacije (do krajnjih granica personificirani slavujak) prevodilac ne prepoznaje pa situaciju nastoji, da tako kažem, što više objektivizirati. Arhetipske slike slobode nepovratno nestaju u šumi pridjeva kao što su: »cacciator repente«, »rosaio odorato« te u potpuno nepotrebnom kvalifikativu »innocente«³⁰

U nastavku će postati jasno da će ovakav pristup Buzolića (a i Ćudinu prije njega) pratiti do kraja rada.

Pogledajmo:

UHVATIŠE TRI LOVCA
I ODNEŠE SLAVUJA,
METNUŠE GA U DVORE,
DA IM DRAGE VESELI;

*PRESALO, A LA MAGIONE
SEL RECANO FESTANTI,
PERCHÈ LA SUA CANZONE
MOLCA LOR CASTE AMANTI.*

Surova u svojoj jednostavnosti slika nasilnog uzapćenja kod Buzolića se transformira u gotovo svečanu predstavu u kojoj uznik prestaje biti glavnim likom drame. Lovci naime postaju »festanti« dok su im drage »caste amanti.«³¹

Stihovi koji prethode poanti najavljujući je čini se da prevodiocu su najveći problem. Naime, tek pet gotovo do banalnosti jasno izrečenih misli:

NE ĆE SLAVUJ DA PEVA
NEGO OĆE DA JADI;
ODNEŠE GA TRI LOVCA,
I PUSTIŠE U LUGE,
STADE SLAVUJ PEVATI:

Buzolić je prisiljen obilno opisivati uvjeren da će samo tako pripremiti dovoljno efikasan teren za finalnu emfazu slobodi.

Pogledajmo:

*INVAN; L'AUGEL OBLIA
L'ALLEGRO USATO CANTO,
E SON SUA MELODIA
IL GEMITO ED IL PIANTO.
VINTI AI PERPETUI LAI,
RIDÀNLO A LA FORESTA;
OND'EI, LIBERO OMAI,
TORNA A CANTAR CON FESTA:*

Pjev slobodne ptice tako postaje »allegro usato pianto«, a jad »gemito ed il pianto«.

Sam čin pobjede slobode nad nenaravnim sužanjstvom tako efektno iskazan sa samo dva stiha, prevodilac, nastojeći se što više približiti smislu osobne percepcije ovakve simbolike, nepotrebno tumači čitatelju (pretposljednji katren).

Ovakve obilne parafraze zasjenile su svu poetičnost finalne parabole snažno akcentuirane još jednom retardacijom:

»TEŠKO DRUGU BEZ DRUGA!
»TEŠKO DRUGU BEZ DRUGA,
»I SLAVUJU BEZ LUGA!«

*»GRAMO A COLUI CH'È SOLO,
LUNGI DAL SUO DILETTO,
E GRAMO ALL' USIGNOLO
LONTAN DAL SUO BOSCHETTO.«³²*

Naime, Buzolić premda više nego neki drugi Dalmatinci svjestan svojeg hrvatstva, ne uspijeva pobjeći romanskoj književnoj i jezičnoj tradiciji u čijem je krilu uzgojio gotovo sveukupno svoje obrazovanje. Upravo ga ta činjenica dok prevodi sustavno priklanja talijanskoj književnosti što je zapravo jedini objektivni razlog semantičkih, metričkih i stilističkih klizišta prijevoda u odnosu na izvornik.

VUK, I.,655.

PRIRODNA SLOBODA

Lepo peva slavujak
 U zelenoj šumici,
 U zelenoj šumici
 Na tananoj grančici,
 Otud idu tri lovca,
 Da streljaju slavuja,
 On se njima molio:
 »Nemojte me streljati,
 »Nemojte me streljati,
 »Ja ću vama pevati
 »U zelenoj baščici
 »Na rumenoj ružici.«
 Uvatiše tri lovca
 I odneše slavuja,
 Metnuše ga u dvore,
 Da im drage veseli;
 Ne će slavuj da peva,
 Nego oće da jadi;
 Odneše ga tri lovca,
 U pustiše u luge,
 Stade slavuj pevati:
 »Teško drugu bez druga!
 »Teško drugu bez druga,
 »I slavuju bez luga!«

»LA VOCE DALMATICA«
 I./1860.,7.

LA NATIA LIBERTÀ
 (Canzone popolare slava)
 Un vago usignuolletto
 Gorglieggiava giulio
 Del verte suo boschetto
 Sul ramuscel natio.
 Tre cacciator repente
 Drizzano le quadrella
 Al sen dell' innocente,
 Che a lor così favella:
 »Non mi vogliate morto,
 E, a tanto dono grato,
 Vi canterò nell' orto
 Sul rosaio odorato.«
 Presolo, a la magione
 Sel recano festanti,
 Perchè la sua canzone
 Molca lor caste amanti.
 Invan; l' angel oblia
 L' allegro usato canto,
 E son sua melodia
 Il gemito ed il pianto.
 Vinti ai perpetui lai,
 Ridànlo a la foresta;
 Ond' ei, libero omai,
 Torna a cantar con festa:
 »Gramo a colui ch'è solo,
 Lungi dal suo diletto;
 E gramo all' usignuolo
 Lontan dal suo boschetto«:

(Versione di Stefano Buzzolich).

BILJEŠKE

¹ Temeljitu bibliografiju i literaturu vezanu za ovog autora donosi: Hrvatski biografski leksikon, II., Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1989.

² Vidi: »Narodni list«, 33/1894., 47.; »Obzor«, 35/1894., 132.; »Vienac«, 26/1894., 24. i drugi.

³ Vidi: Stjepan Buzolić, Bog, rod i svijet, izd. »Odbor« troškom naroda, Zagreb, 1896., str. I.-XXIX.

⁴ Usp. V.V.V., S. Buzolić, Slovinac, 2/1879, 19.; S. Buzolić, Bog, rod i svijet, Zagreb, 1896., str. IX.

⁵ Vidi: Spisi Presid., Nam., 1860., kat. XI/2/3, sv. 450., fasc. 2., 64., 246.

⁶ Usp. G. Novak, Prošlost Dalmacije, Golding marketing, Zagreb, 2001., str. 274.-294.; J. Grabovac, Zadar u vrijeme druge austrijske vlasti, p.o. iz Zbornika »Zadar«, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str. 220 i dalje.

⁷ La Voce Dalmatica, i/1860., 7., La natia libertà. (Canzone popolare slava)

⁸ Vidi: Spisi Presid. Nam., 1860., kat. XI/2/3, sv. 450., fasc. 2, 246, 272, 835, 1079.

⁹ Takvo što nije promaklo ni tajnim službama Direkcije policije. Vidi: Spisi Policijske direkcije, 1860., svibanj, spis br. 8.

¹⁰ O Duplančiću vidi: Mate Zorić, Književni dodiri hrvatsko-talijanski, Književni krug, Split, 1992., passim.; Valter Tomas, Gazzetta di Zara u preporodnom ozračju, Književni krug, Split, 1999., passim.

¹¹ La Voce Dalmatica (od sada V. D.), I/1860., 3.

¹² Spomenimo ih tek nekoliko objavljenih u prvom tečaju: Eloquenza sacra (br. 1); Danni della grandine ... (br. 2); Industria serica (br. 3); Storia, La battaglia di Curzola (br. 25); progresso della armi di fuoco (br. 6) itd.

¹³ Vidi: V. D. II/1861., 44, Il nuovo podestà di Zara e sua dichiarazione.

¹⁴ O ovom uglednom Zadrancu vidi: M. Zorić, nav. dj., passim., V. Tomas, nav. dj., passim.

¹⁵ V. D. III/1862., 19.

¹⁶ Spomenuo bih samo da se uz dužnost glavnog urednika pored imena Duplančić pojavljuje i odrednica: editore imperiale, što u društveno političkim prilikama o kojima govorimo nije zanemariva kvalifikacija.

¹⁷ Vidi: Spisi Presid. Nam., 1862., kat. XI/2/3, sv. 467., fasc. br. 2, 207, 403, 623, 670, 1089, 1560, 1669.

¹⁸ Kolika i kakva je neizvjesnost očekivala, da tako kažem, novu upravu lista, najbolje će nam posvjedočiti posljednja rečenica naznačene obavijesti: »I risultati del concorso ai premi proposti pelle migliori memorie in argomento di publico interesse dela provincia nostra, verranno fatti conoscere col nuovo giornale«. Usp. V. D. III/1863., 19.

¹⁹ Tek pedesetak godina poslije pod istim imenom pojavljuju se novine za koje bilježimo tek dva tečaja. Vidi: La Voce dalmatica, Schönfeld, I/1918., II/919.

²⁰ V. D. I/1860., 23.

²¹ V. D. II/1861., 29.

²² V. D. II/1861., 10.

²³ Vidi: V. D. II/1861., 51., L'Orfanella e il Poeta dalmati; V. D. II/1861., 9., La derilitta; I capelli di Marta Jugovich; O Marku Antunu Vidoviću vidi: Mate Zorić, nav. dj., passim i Valter Tomas, nav. dj., passim.

²⁴ V. D. I/1860., 7., La natia libertà. (Canzone popolare slava)

²⁵ Ovu istu, Vukovu verziju, već je 1847. godine preveo i u »Gazzetti di Zara« objavio Jakov Ćudina. Vidi: »Gazzetta di Zara« 1847, 79., Un usignolo.

²⁶ Usp. Stjepan Buzolić, nav. dj., str. VII.

²⁷ Kritičan duh ovog svećenika, pjesnika i pedagoga bez velikih, posebno izraženih iskustava kada se govori o prevođenju naše pučke poezije na talijanski jezik, jasno je iskazan u polemici s puno kvalificiranijim Petrom Kasandrićem oko njegove poznate zbirke: »Canti popolari serbi, versione metrica di Pietro Cassandrić«; Usp. S. Buzolić, Narodne pjesme, Iskra, I/1884., 4; te Petar Kasandrić, Pro domo sua, Iskra, I/1884., 5.

²⁸ U svojoj verziji Ćudina pribjegava radikalnijim zahvatima pa tako »šumica« postaje »erbe e fioe«, a »grančica« »ramicel d'un faggio«.

²⁹ Objektivno ocjenjujući Buzolićev literarni opus najviša ocjena svakako pripada njegovim hrvatskim prijevodima talijanskih klasika.

³⁰ Nastojeći se što više približiti Buzolićevim prijevodnim rješenjima služio sam se uglavnom rječnikom Dragutina Parčića, Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski), u Senju, 1908. odnosno: Vocabolario croato-italiano, Zara, 1901.

³¹ Ćudina je, treba reći, nešto bliži izvorniku tako da bar lovci nisu »festanti« premda su »fidanzate« obavezno, ako ne »caste« ono makar »vergini«.

³² Čini se da pravi smisao posljednje tercine narodnog pjevača izmiče i Ćudini.

HRVOJE ČULIĆ, »POPIS UDARACA«
(MOGUĆNOSTI, SPLIT, 2001.)

Sanjin Sorel

Nekako mi se čini, ako tako smijem reći, kako postoje tri vrste pjesnika, time i isti broj pjesničkih *strategija* ili zahtjeva/pokušaja za određivanjem vlastita položaja naspram vremenu. Jedni pod svaku cijenu nastoje biti suvremeni i u *modi*, oni drugi (u stvari — prvi) kao da su zalutali u vremenu i prostoru pa nostalgично prebiru po mitsko-sretnoj prošlosti. Ona, treća — zona sivoga, nalazi se negdje u sredini. I to je muka sa svakom sredinom: njezina, opet, trovrsna, dijela: hoće li se prikloniti ocu zalutalome u prošlosti ili će se opredijeliti za sina koji pošto-poto nastoji preteći vrijeme i, kao što pogađate, ostati duh — u sredini sredine. Svako pisanje, ma koliko intimističko, smjera nekakvoj dijakroniji i nastoji se odrediti prema vremenu. Poezija Hrvoja Čulića nalazi se, metaforički rečeno, u sredini sredine, ona je dakle duh, tj. nastoji biti pomalo romantičarski određena u smislu detektiranja, registriranja, opisivanja duha vremena, a time i Subjekta. Premda je Čulić relativno nepoznat autor, zahvaljujući tek dvjema knjigama pjesama, on je ipak u nekim svojim iskazima pjesnik kojega se ne može tek tako zaobići.

Posljednja knjiga pjesama Hrvoja Čulića »Popis udaraca« u najvećoj je mjeri *izborničarskoga* karaktera jer su se u njoj našli reprezentativni tekstovi iz prethodnih dviju zbirki — »Pustili su me da govorim« (1969) te »Monolog jednog fauna« (1976). Samo dva ciklusa — »Pjesnički dnevnik« i »Hrli haron vrli« nisu do sada oknjiženi, već su objavljeni u periodici. Budući da je tek manji dio pjesama novijega datuma, govor bi se o knjizi morao koncentrirati prije svega oko pitanja vremenskoga promijenjenoga konteksta knjige te njezina bilo uspješna bilo neuspješna dijaloga sa sadašnjošću. Obje su se knjige pojavile u vremenu kada gnoseološko-egzistencijalni diskursi razgovaca značajnije prepuštaju mjesto jeziku eksperimenta i poigravanja, propitkivanja, proučavanja svih razina poetskih struktura. Poezija koja se izrazito detektira tradicijskom a koja slijedi liniju (što je u pogovoru Mrkonjić naznačio) Ujević — Mihalić tada se mogla učiniti odveć pomirljivom, premda to i nije potpuno točno. Pomirljivost je tu tek sinonim odustajanja, a ono pak sinonim rastrojstva. Egzistencijalizam šezdesetih i ranih sedamdesetih godina bio je, da tako kažem, emancipacijskoga karaktera — oslobađao se od prosvjetiteljskoga

karaktera predratne književnosti i uvodio filozofski um u vlastiti diskurs kao što je i instanciji Subjekta nastojao prići sasvim s druge strane. Otuda gledajući, Čulić nastupa na već znatno konstituiranu poetsku scenu, stoga i može zaključiti: »Trka je prije početka završena/ mrtvac prije rođenja ukopan ...« (»Uvodna pjesma«) Ti su stihovi ključni za razumijevanje autorove misli. Ne samo da su detekcijskoga karaktera prema modelima pjevanja (što su i najmanje) nego oni odražavaju tradicijski kontinuitet (u prvome redu sa šimićevskom tradicijom thanatomorfologijskoga govora; a da je Čulić u njegovoj *sjeni* ne slučajno, govori i naslov njegove knjige eseja »Eros u sjeni thanatosa«), ali istovremeno i duh vremena koji se prepoznaje u necjelovito-problematičnome Subjektu. Tridesetak godina poslije »Uvodna pjesma« podjednako aktualno zvuči, i to iz nepredvidljivog razloga: uplitanje povijesne sudbine — rata.

Dominantna predmetna mjesta Čulićeve poezije repertoari su rastrojstva/rasapa Subjekta, kao što su smrt, praznina, šutnja, nesreća, muka, tek manjim dijelom jezik i problemi pisanja gdje se prepoznaju natruhe poststrukturalizma (u ciklusu »Pjesnički dnevnik«). Pesimističan emotivni sloj knjige katkada, zbog pretjerane eksploatacije, svojevrsnoga manirizma nesreće, zapadne u pathosni ton, blizak Ujevićevoj »Svakidašnjoj jadikovci«. Takovrsni problematično-razsredišteni Subjekt nastoji biti impersonalan i nenametljiv *glas svijeta* shvaćen kao dolina suza. Stoga ta biblijska metaforika i aluzivnost, katkada implicitna katkada denotacijska, nužno situira jedan govor moraliziranja, što je druga riječ za govor prosvjetitelja. I to je paradoks Čulićeva pjevanja i poezije: istovremeno nastoji biti prosvjetiteljskog karaktera (bez obzira na to gdje bi bio smješten adresat) kao i gnoseološka u smislu odustajanja od velikih priča. Premda oba modela dijelom koincidiraju, oni se ipak razlikuju. Takovrsna pasija Čulićeva diskursa ujedno je zavodljiva budući da barata poznatim i poistovjećujućim temama, no s druge strane ona nastoji reducirati svaki oblik suvišnosti, te joj se stoga ne može ne pripisati i određena doza konceptualizma — onoga konceptualizma koji od *povijesti nesreće* nastoji pisati egzistencijalnu nesreću i/ili povijest. Kao što rekosmo, manirizam je napustio retorički sloj, jer je u tom smislu Čulićeva poezija sklona redukciji, da bi se ušuljao u predmetnotematski.

U ciklusu »Pjesnički dnevnik« autor mimikrijski miješa žanrove — poeziju u prozi, dnevničke zapise/marginalije te stanovit oblik mikroeseja tek s jednom nosivom temom — pisanje. Premda se nekako u tom pojmu provlači aluzija na dekonstrukciju, ipak Hrvoje Čulić ne ide tako daleko. Uglavnom ostaje na osvješćivanju njegova značenja i značaja, gdje se prepoznaje znatan utjecaj emotivne angažiranosti. Diktat pisma, najočitiji u drugome tekstu ciklusa, nije ujedno pokušaj ostvaraja Drugoga, već popis želja i onoga *što bi trebalo*. Kada kaže »umjetnost jedino stvara sklad iz kaosa«, onda se u tim stihovima prepoznaje nostalgičarski poriv za redom i jasnoćom, a ne mjesto koje se jedino i sastoji od neprekidnoga kretanja razlika.

Knjiga »Popis udaraca« pomalo je nostalgična, no to nije aksiološka kategorija već činjenično stanje. Ona je poetički zaokružena i cjelovita, jasna, često i lucidna. Teško se oteti dojmu kako često i nema neke razlike između autora, subjekta u iskazu i subjekta iskaza. Takovrsna romantičnost možda je pomalo anakronistična, ali je svakako topla. Njezina najveća vrijednost je upravo u izrazitoj antropocentričnosti, čovjek je mjera svih stvari, u Čulićevom slučaju ta mjera je iz domene pasije, egzistencijalne vizure bivanja u svijetu i vremenu.

APSURD OPSTANKA *

(HRVOJE ČULIĆ: »POPIS UDARACA«, MOGUĆNOSTI, SPLIT 2001)

Petar Opačić

Od 1969. god. pa do danas, pjesnik Hrvoje Čulić objavio je tri knjige poezije, i to navedene godine, dakle 1969. izlazi mu u Zagrebu zbirka pod indikativnim naslovom »Pustili su me da govorim« da bi tek poslije sedam godina, 1976. u ondašnjem ČS-u (kojega je Književni krug direktni nastavljač) objelodanio zbirku pjesama u prozi »Monolog jednog fauna« te, konačno, »Popis udaraca« 2001. god. u izdanju Književnog kruga Split. Uz ove knjige pjesnik paralelno piše i objelodanjuje knjige književnih oglada i osvrti, »Govor i šutnja« 1977. i, na kraju, »Eros u sjeni Thanatosa« 1985. god. U međuvremenu objavljivao je u periodici i poeziju i svoja filozofsko-estetsko-sociološka promatranja onih pitanja koja zadiru direktno u antropologiju, a isto tako, povremeno, objavljuje i stihove. Tek će poslije dva desetljeća veću pozornost posvetiti slikanju, tj. izlaganju.

Da bi se približilo jednom umjetničkom djelu, reći će jednom na samom početku svojih »Pisama mladom pjesniku« R. M. Rilke, da ga slobodno re/interpretiramo, kako je potrebno nešto više od onoga što nam nudi kritika. Naime, Rilke utvrđuje jednom zauvijek: »Ničim se jedno umjetničko djelo ne može manje dosegnuti nego kritičkim riječima: pri tome uvijek dolazi do više ili manje sretnih nesporazuma« i nastavlja, govoreći o izrecivosti ili pak neizrecivosti same stvari (o čemu je već pisao Schelling, a poslije nastavio i T. W. Adorno): »Većina se događaja ne može iskazati, oni se odigravaju u prostoru u koji nikad ni jedna riječ nije stupila, a ponajmanje je mogu iskazati umjetnička djela, tajanstvena bića čiji život traje uz naš život koji prolazi.«

Uvjerljivo i bez pogovora. I obvezujuće kako za pjesnike tako i za njihove tzv. tumače. No, nažalost, svjedoci smo neozbiljnosti pojedinih kritičara koji se često iz svoje osobne nedodirljivosti s visine odnose prema knjigama umjesto da se potrudu što je

* Pročitano na promociji 6. studenoga 2001. u Književnom krugu u Splitu.

moguće dobrohotnije izrazgovarati se s njima — razumije se, za to je potrebna osobna sklonost, a osim toga i izuzetno poznavanje same materije o kojoj je riječ, a za to su potrebni, opet, vrlo izoštrani registri koji su dostupni malom broju navedenih tumačitelja.

No, krenimo redom, barem onoliko koliko smo u mogućnosti; kad je riječ o prikazivanju knjiga, opravdati gore navedeno, u jednoj manifestaciji kao što je ova, tj. promocija autorove treće knjige pod naslovom »Popis udaraca«.

Pjesnik Hrvoje Čulić spada u one pjesnike čiji opus nije toliko velik da bi se mogao mjeriti brojem objelodanjenih naslova, radije bismo rekli da je on pjesnik jedne poezije za koju je Z. Mrkonjić rekao, pišući recenziju za ovu knjigu, »Poezija ili naprosto pisanje kao način autentičnosti jedini je program ove, izrazito neprogramske poezije«. Iz ovoga se već daje razabrati da se ne radi o uobičajenoj pjesničkoj produkciji koju smo navikli stigmatizirati između dvaju polova, koja je postala već aksiomatskom, tj. na poeziju apolonijuskog ili pak dionizijskog predznaka. Riječ je o post-modernističkom izričaju, koji je onda kad je pjesnik počinjao pisati i objavljevati dio djelomice prepoznat, iako je svojim većim dijelom donio pjesniku zaštitni znak »samozatajan«. No udimo malo bliže u knjigu. Pjesnik ju je koncipirao kao svojevrsni izbor iz prethodne dvije zbirke i upotpunio ga najnovijim pjesničkim uratcima, raspodijelivši knjigu u četiri dijela što bi moglo formalno zadovoljiti i glazbu (kao kvartet) i filozofiju (četiri elementa), ali i donekle nas asocijativno povezati sa T. S. Eliotom. Iz ovoga se već daje razabrati da je pjesnik erudit par excellence. No skloniji smo povući paralelu s konfesionalnim pjesništvom Tina Ujevića i s titanskom snagom i otvorenošću S. S. Kranjčevića, te donekle, povući paralele s pjesništvom S. Mihalića i još ponekih iz Čulićeva naraštaja, a što sve zajedno potvrđuje širinu pjesnikove Magne Carte, tj. njegovog osobnog »plova«.

Pjesnik ispisuje svoj, uvjetno rečeno, dnevnik, definitivno beskompromisno, otprilike onako kako je to svojevremeno radio filozof Ludwig Wittgenstein, kad je svojom sedmom tezom iz svojega »Tractatusa« udario temelje logičkog pozitivizma, a koja glasi: »O čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti.« Tu je, čini se, ono ključno mjesto iz kojega bi se moglo reći da se radi o pisanju koje izražava »čistoću stava«, gdje, da ponovo parafraziramo R. M. Rilkea, nije riječ o uspjehu ili pak rezultatima, tj. treba izdržati dužinu puta — i to je sve. Zato i stoji na naslovnoj stranici ove knjige pjesnikov rad, tj. jednonogi čovjek i tronogi pas, što nedvojbeno govori o kakvoj je knjizi riječ. Pjesnik je odabrao najteži od mogućih putova za ispisivanje svoje poezije; lišavajući se literature u smislu uloge prijenosnika uljepšavanja radije bira maksimu H. Michauxa koji će u svojem tekstu »Portret jednog čovjeka« znakovito najaviti: »On mrzi pisce: uobražene ukrašivače.« Paradigmatski to bi značilo kretati se na relaciji govor-šutnja, prisutnost-odsutnost, ontologija-fenomenologija ili pak modernizam-postmodernizam, s dubokom sviješću o tome da književnost danas nije više instrument saznanja, već vlastitog bilježenja udaraca, s naglašenim egzistencijalnim implikacijama koje se klone svakog retoričkog ukrasa. Za primjer ćemo uzeti uvodnu pjesmu gdje će pjesnik predestinirano fatalistički prolegomenski ustvrditi: »Trka je prije početka završena/mrtvac prije rođenja ukopan/ ovo što govorim samo su riječi/u prazne svodove hrama koji/prazninom odjekuje«. Znači, pred nama se otvara apokaliptička slika svijeta koji je definitivno urušen, najblaže rečeno,

eliotovski anticipiran i nastavlja jednom ekspresionističkom slikom na razini A. B. Šimića: »Oni nose svoja tijela/kao da mrtvačka kola/svoje konje/vuku« (Tijela), a poentira ovako: »Na kraju će ostati priča/bez naslova/nedovršena/pisac će zaboraviti što je napisao/ostali će zaboraviti/pisca«. /Glavni junak/od početka je/odsutan« (Na kraju), a prethodno kulminira: »Ono što me privlači/zapravo je šutnja/govoriti znači vjerovati u ono/čega nema« (Šutnja). Čini se da je riječ o šutnji iskočnjačke provenijencije jednog budističkog mudraca. No, mogli bismo ovako nabrajati unedogled. Čini mi se da pjesnik svoju Ars poeticu ipak nekako najprihvatljivije iznosi u onom dijelu knjige pod naslovom »Pjesnički dnevnik«, i to u pjesmama IV-XII, gdje će vehementno izreći: »Pisanje ne služi ničemu. Smisao je izvan onoga što se piše.« Upravo taj napor poznat je svim iole poštenim pjesnicima, jer nije riječ o transmisiji pročitane literature i na njoj izgrađene poetike, već obrnuto, odbacivanje nakupljenih naslaga i onda imati snage, ako se ima što reći — PROGGOVORITI — ali, je li moguće progovoriti? U svijetu istrošenih modela na kraju nas čeka nijemost, a zakoračiti u nepoznato značilo bi odricanje sebe, bijeg od onoga danas i ovdje i zato pjesnik ide zagrebatu u dubinu, ondje gdje nas očekuju čudovišta, bezdani, stidna unutarja u kojima čovjek nalazi samo jad, gorčinu ili pak bijes. No, ključna je riječ STID. »Stid me s riječima sudara« (Karneval). Naime u sredini poluinteligenata i mediokriteta teško je licu bez maske ostati u dekorativnoj unutrašnjosti jednog distanciranog motrenja. Zbog toga kod pjesnika i prevladava psihološki ritam umjesto retoričkog ukrasa pa se svaka pjesma može svesti pod nazivnik »komadanje jezika«, no s osobnih pozicija doživljaja i motrenja koje u pojedinim trenucima korespondiraju s kafkijanskim bezizlazjem čistog apsurd. To sve čini ovu poeziju jedinstvenom i držim da spada u onaj rijetki izričaj u hrvatskoj književnosti — lišavajući se svijeta kao izvanjskih rasporeda. Ova se poezija piše iz koherentnosti gdje je pisanje dosljedna primjena, a ne pokušaj i polje traženja novoga. Iz toga proizlazi samo/razapetost do same srži našega bića da bi se iskazalo njegovo naličje, ne života, već bića, jer pravo govoreći život i nema naličja: on ima samo dva ili više lica, od kojih je jedno vidljivo, a drugo nevidljivo, ali opet samo za druge. (Očevidno usporedba s Janusom ima tu mjesta.) Kod Čulića, naprotiv, nalazimo i ono što je nevidljivo i za nas same, ono što se i sami ustežemo priznati, što bismo najradije sakrili, kao što se to u nekim obiteljima skriva kad je posrijedi neka sramna afera ili boleština. Ogoljen stajati pred svijetom koji nije načinjen po našoj mjeri i koji to neće nikada ni biti, otkrivajući pri tome poniženje, očajanje, gorčinu i nemoć — to je ono što radi pjesnik i kao da za nas proživljava našu sudbinu u onome što je u njoj najskrovitije i najsrमतnije: u nemoći i poniženju. Baudelaire će jednom reći: »Apsolutna je iskrenost sredstvo za originalnost«, no ovdje je riječ o drukčijoj vrsti iskrenosti, o iskrenosti koja nas poražava, posebice kad se zna da u književnosti nije važna iskrenost već stvaranje uloga, otkrivanje tajni, pa čak i stvaranje uloga od sebe samih. Pjesnik, međutim, priznaje i ono što drugi ne bi nikada priznao i zato mu vjerujemo jer govori o stvarima na kojima mu nitko neće pozavidjeti, jer tko može zavidjeti čovjeku koji kaže:

Sve što sam radio
bilo je krivo:
govorio sam
kad je trebalo šutjeti
žurio kad je trebalo
čekati
u krivoj igri
ulog
gubio

Sada
treba otpisati umrlog:
izgubio se
u drugima tražeći
sebe

Možda je neozbiljno
mrtvački kovčeg
prazan
ukapati:
ja eto plačem
nad onim
koga nema
(Nad onim koga nema)

Ovo nije estetska utopija po kojoj će »poeziju svi pisati« — i dobro je da je tako — jer ovo je titanski pothvat silaženja u najtamnije dno našega bića ili, da zaključimo, »imati hrabrosti da se bude ništa« — prisjećajući se pjesnikova prijatelja Branka Bavčevića koji je jednom rekao: »Stidim se što sam čovjek« završavamo predstavljanje ove knjige koja s užasom otvara vrata u apsurd opstanka.

DOKUMENTI

IZVJEŠĆE PREDSJEDNIKA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT ZA RAZDOBLJE 1999-2001. GODINE ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT, 30. XI. 2001.

Nenad Cambi

Posljednja godišnja skupština Književnog kruga održana je 16. prosinca 1999. godine. Po Statutu Književnog kruga godišnja se skupština održava svake dvije godine. Ove godine skupština se održala nekoliko dana prije isteka roka, jer smo nastojali izbjeći prosinačku gužvu, a i zbog prilično gustog kalendara Književnoga kruga i izdavačkih poslova kako je to uobičajeno na samom kraju godine.

I. REDOVNI RAD

Rad Književnog kruga odvijao se po Statutu koji je usvojen na godišnjoj skupštini 1997. godine, a to znači da je bio usredotočen na izdavačku djelatnost i održavanje manifestacija »Marulićevi dani« i »Tjedan knjige mediteranske tematike«. U prošlom izvješću bila je naglašena opasnost koja proizlazi iz famoznog PDV-a. To se doista i odrazilo u 2000. godini jer je izdano samo 18 naslova, ali već u 2001. negativni trend je zaustavljen i izdana su ili će se izdati ukupno 24 naslova, tako da je ukupan dvogodišnji zbroj 42 knjige, a to je za 3 manje nego u proteklom razdoblju. Ovdje su uračunati i naslovi koji su u posljednjoj fazi dorade: riječ je knjigama J. Belamarića, L. Margetića, te zbornika Dani Hvarskog kazališta i Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana. Razlog zakašnjenja je što se radi o vrlo zahtjevnim i značajnim knjigama koje traže posebnu pažnju.

Tijekom 2001. došlo je do stanovitog zastoja u izdavanju časopisa *Mogućnosti* i *Čakavska rič* te *Priloga za povijest umjetnosti u Dalmaciji* čiji smo izvršni izdavač, što nas dovodi u nezgodnu situaciju u odnosu na društvenu financijsku potporu, jer se vrlo

brzo zahtijeva i pravdanje dobivenih sredstava. Ako ne uhvatimo korak prijeti nam ukidanje već i tako smanjenih iznosa. Unatoč tome, nadam se da smo uklonili mnoge poteškoće u radu pa će izdavanje zbornika i časopisa u sljedećem razdoblju biti redovitije. Valja naglasiti da nas je razmjerno dobro pratilo Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske koje kad prihvati financiranje, odobrava dosta visoke iznose tako da izdavanje prihvaćenih naslova nije nailazilo na veće teškoće. Ministarstvo kulture je nastavilo financirati program uglavnom preko otkupa. Dakle, najprije treba ući u rizik i tiskati svoj izdavački program pa poslije toga eventualno nešto povratiti. To je dosta teško uskladiti s našim načelom da treba najprije zaokružiti financijsku konstrukciju pa tek onda tiskati. Dodatna je nezgoda što je teško predvidjeti za koje će naslove Povjerenstvo Ministarstva imati sluha.

Funkcioniranje Književnog kruga odvijalo se prema statutarnoj shemi: Skupština udruge, Upravni odbor, kolegijalno tijelo, predsjednik. Skupština se posljednji put sastala pred dvije godine, Upravni odbor se sastajao 4-5 puta godišnje, a kolegijalno tijelo jednom tjedno. Predsjednik je svaki dan u Krugu po nekoliko sati, osim ponedjeljka kad je na svom radnom mjestu u Zadru. Sva tijela, kao i uredništva rade i dalje bez ikakve materijalne naknade. Tijela su se sastajala redovno, osim kad za to nije bilo uvjeta (bolest, službeni put i sl.). Raspravljalo se također o pitanjima iz nadležnosti pojedinih tijela: Upravni odbor o zaključnom računu, periodičnom obračunu, godišnjim planovima i sl., kolegij je raspravljao o tekućim pitanjima, radu profesionalnog osoblja, tiskanju, odabiru tiskara, pripremi odluka Upravnog odbora i sl. Tijekom posljednje godine predsjednika je iznimno uspješno zamjenjivao dopredsjednik Ivan Mimica. To se dogodilo zbog mog boravka u Njemačkoj koji sam najavio već na prošloj godišnjoj skupštini. Na toj kolegijalnoj gesti ja mu najtoplije zahvaljujem.

Iz financijskog izvješća razvidno je da je poslovanje bilo uredno i u skladu sa zakonima. To su potvrdile i revizije koje su nas redovno jednom godišnje posjećivale. Međutim, teško nas je pogodila katastrofa Alpe-Jadran banke na čijem računu je bio deponiran dio naših sredstava. Tako nam je do daljnjega blokirano 219.000,00 kuna. Unatoč tomu, poslovanje je i dalje teklo bez poteškoća. Jedan od razloga je i taj što smo sklopili uspješan Ugovor s tiskarom Dalmacija papir, davši joj kredit u iznosu od 250.000,00 kn, a za uzvrat smo dobili povoljnije cijene i kamate. Taj se ugovor uskoro zaključuje, jer se završava program, a bilo bi korisno sklopiti još jedan pod sličnim uvjetima koji je nedavno ponudio vlasnik tiskare.

Srećom, tijekom posljednjeg razdoblja naše je članstvo ostalo približno u istom broju i sastavu. Ostaje za sljedeće razdoblje da pokušamo povećati broj našeg aktivnog članstva.

Izvješće o izdanim djelima slijedi u uredničnom izvješću, kao i u izvješću voditelja Marulianuma.

Proteklo razdoblje nije obilovalo nagradama kao prethodno. Ipak, naša su izdanja dobila sljedeće nagrade: nagradu Dana hrvatske knjige *Judita* dobio je M. Tomasović za monografiju Marko Marulić Marul, nagradu *Miroslav Krleža* istoimene fundacije dobio je Z. Kravar za Stih i kontekst, nagradu *Zlatni smijeh* za najbolji tekst na 25. danima satire dobio je J. Božanić za dramu U sjeni Green Hilla, a godišnju skupnu nagradu grada Splita dobio je Marulianum za obilježavanje obljetnica M. Marulića.

MANIFESTACIJE

Posebno značajni rezultati su ostvareni u tom segmentu naše djelatnosti. Naime, godina 2000. i 2001. padale su značajne obljetnice Marka Marulića i o tome ćete čuti u izvješću Marulianuma. Što se pak tiče »Tjedna knjige mediteranske tematike« valja naglasiti da su bitni koraci naprijed već načinjeni pred nekoliko godina kad smo pretenciozni naziv i sajmeni karakter sveli na dimenziju »riječju o riječi« i oslonili se na najznačajnije hrvatske izdavače. Naši stalni gosti su Matica hrvatska — središnjica Zagreb, Leksikografski zavod M. Krleža Zagreb, Knjižnica Juraj Šižgorić Šibenik, Matica hrvatska Dubrovnik, Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, Ministarstvo kulture — Konzervatorski odjel u Splitu, a povremeno i brojni drugi. Osim toga, značajno je što smo uveli da svake druge godine održavamo čak dva znanstvena skupa. U 2000. godini osim suradnje s Odsjekom za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu koja je dogovorena za 10 godina, održali smo skup o Tomi Arhiđakonu i njegovom vremenu koji je po ocjeni sudionika i brojnim posjetiteljima izuzetno uspio. U toku je prikupljanje radova sudionika. Što se tiče suradnje sa zagrebačkim komparatistima obavještavam vas da smo na polovici dogovorene suradnje, a već smo dobili i program koji će se odvijati do kraja desetgodišnjeg razdoblja. Drugi skup u 2002. godini bit će o Markantunu de Dominisu povodom 400. obljetnice njegova imenovanja za splitskog nadbiskupa. Skup organiziramo sami, a nadamo se da će nam se priključiti i splitska nadbiskupija. Pripremni radovi su u tijeku.

I dalje smo nastavili biti izvršni izdavač skupa Dani Hvarškoga kazališta. U ovom trenutku uspjeli smo prebroditi nastale teškoće oko financiranja zbornika što je bilo veliki problem pred nekoliko godina. Nadam se da će zbornici ubuduće izlaziti prije manifestacije u svibnju u Hvaru.

U skladu sa zaključcima prošlogodišnje skupštine uredili smo prostor na prvom katu i dobili dvoranu sa 70-80 mjesta. Već smo održali dva predavljanja knjiga. Međutim, u tijeku je izrada programa za prvu polovicu 2002. godine u kojem se predviđa, osim predavljanja knjiga, održavanje književnih večeri, predavanja, okruglih stolova, obilježavanja obljetnica i manje izložbe. U programu sudjeluje, pored Književnog kruga i Marulianuma, splitski ogranak Društva hrvatskih književnika. Program smo nazvali »Susreti Ispod ure«, označavajući karakter događanja i određujući njegovo mjesto održavanja. Potičem članove da glede osmišljavanja ovog programa daju svoje prijedloge, pa čak i da prijave svoje konkretno sudjelovanje.

Nekoliko riječi i o nekim slabostima o kojima nova uprava mora povesti računa. I nadalje valja težiti obogaćivanju »Tjedna knjige mediteranske tematike« te pomlađivanju članstva. Poseban problem kao i u ranijim godinama je prodaja knjiga. Još uvijek je velika teškoća slabo organizirana i poslovno nepouzdana knjižarska mreža u Hrvatskoj. Problem predstavlja i tip knjiga koje mi izdajemo, a koje su za šire tržište nezanimljive. Zbog toga je skladište prilično natrpano. U svakom slučaju trebalo bi u sljedećem razdoblju tu kroničnu boljku izliječiti. Tome bi bilo neophodno posvetiti znatno veću pažnju i vrijeme.

IZVJEŠĆE O IZDAVAČKOJ DJELATNOSTI KNJIŽEVNOG KRUGA
SPLIT U 2000. I 2001. GODINI
ZA SKUPŠTINU KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT, 30. XI. 2001.

Vinka Glunčić-Bužančić

Tiskane knjige :

2000.

1. ZVONIMIR PENOVIĆ, Nepripitomljene istine (pjesme)
2. ZORA BIRIMIŠA, Zatočenica (pjesme)
3. SAŠA LJUBIČIĆ, Točani (priče)
4. IVO RENDIĆ MIOČEVIĆ, U potrazi za hrvatskom kolijevkom
5. COLLOQUIA MARULIANA IX (zbornik radova)
— u suizdavaštvu s Papinskim hrvatskim zavodom Sv. Jeronima u Rimu
6. ZVONIMIR BULJEVIĆ, Demitološke priče (priče)
7. MIRKO TOMASOVIĆ, Nove godine s Marulom
8. MARKO MARULIĆ, Repertorium III
9. ANTE STIPANELA ŠUKO, Južine i mučnine (pjesme)
10. SLAVOMIR SAMBUNJAK, Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja
11. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 37
— u suizdavaštvu s Ministarstvom kulture — Konzervatorskim odjelom u Splitu
12. IVO GRABOVAC: Temelj odgovornosti u pomorskom poduzetništvu
13. IGOR BELAMARIĆ, Alma mater
— u suizdavaštvu s Fakultetom strojarstva i brodogradnje u Zagrebu
14. NENAD CAMBI, Imago animi, Antički portret u Hrvatskoj
15. Komparativna povijest hrvatske književnosti — Moderna (zbornik radova)
16. NADA BERITIĆ, Otkrića iz arhiva
17. DANI HVARSKOGA KAZALIŠTA XXVI (zbornik radova)
— u suizdavaštvu s HAZU u Zagrebu
18. PAVAO PAVLIČIĆ: Hrvatski dramski stih

2001.

1. ARSEN BAČIĆ, Hrvatska i izazovi konstitucionalizma
2. BRANIMIR GLAVIČIĆ, Versifikacija hrvatskih latinista
3. COLLOQUIA MARULIANA X (zbornik radova)
4. MLADEN PARLOV, Otajstvo Krista, Uzor kršćanskog života prema M. Maruliću
5. IVICA ŠODAN, U predvorju skamenjenog neba (pjesme)
6. IVO GRABOVAC, Ograničenje odgovornosti u pomorskom poduzetništvu
7. JOSIP DEFILIPPIS, Dalmatinska poljoprivreda u prošlosti
8. JOŠKO BOŽANIĆ, U sjeni Green Hilla (drama)
9. VINKO FORETIĆ, Studije i rasprave iz hrvatske prošlosti
— u suizdavaštvu s Maticom hrvatskom u Dubrovniku
10. HRVOJE ČULIĆ, Popis udaraca (pjesme)
11. JAGODA MAROVIĆ SINTI, Strništa (pjesme)
12. NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, Juditini dvori
13. JURE FRANIČEVIĆ PLOČAR, Friži (pjesme)
14. Komparativna povijest hrvatske književnosti — Vladimir Nazor (zbornik radova)
15. ŠIMA ZORIĆ, Hrvatske svaštice (proza)
16. NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Odabrani radovi
17. NORKA MLADINIĆ MACHIEDO, Životni put Ive Tartaglie
18. EDA VUJEVIĆ, Dječja soba (pjesme)
19. SREČKO KILIĆ, Stipan (roman)
20. JOŠKO BELAMARIĆ, Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na
Jadranu (pred izlaskom)
21. Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana (zbornik radova) (pred izlaskom)
22. LUJO MARGETIĆ, »Dolazak Hrvata« (pred izlaskom)
23. SPLITE MOJ, poezija o Splitu (priređivač Anatolij Kudrjavcev) (pred izlaskom)
24. DANI HVARSKOGA KAZALIŠTA XXVII (pred izlaskom)
— u suizdavaštvu s HAZU u Zagrebu

Knjige u tisku:

Biblioteka *Splitski književni krug*

1. ANDRE JUTRONIĆ, Bračke teme (priređivač N. Bezić-Božanić)
2. MLJETSKI STATUT, (priređivači i prevoditelji: Ante Marinović i Ivo Veselić)
— suizdavaštvo s Društvom Mlječana
3. MARKO KAŽOTIĆ: Odabrana djela (priređivač i prevoditelj Mate Zorić)
— sv. I — MILJENKO I DOBRILA

Biblioteka znanstvenih djela

1. MIROSLAV GRANIĆ, Paški grbovnik
2. SREĆKO LIPOVČAN, Mladi Ujević, Politički angažman i rana proza (1909.—1919.)
3. ANITA ERCEGOVIĆ, Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa
4. ANTUN CVITANIĆ, Iz dalmatinske pravne prošlosti
5. LUJO MARGETIĆ, Prikazi i ocjene
6. IVANA ŠVERKO, Splitska škola za dizajn
7. ZLATA ŠUNDALIĆ, Studenac nebeski
8. EKOLOŠKA POVIJEST TROSTRUKE GRANICE (urednik Drago Roksandić)
— u suizdavaštvu s Odsjekom za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu
9. DIVNA MRDEŽA ANTONINA, Problem stiha u hrvatskim ranonovovjekovnim parafrazama psalama
10. DAVOR DUKIĆ, Poetike hrvatske epike 18. stoljeća
11. ZVJEZDANA RADOS, Proza Vladimira Nazora

Biblioteka *Knjiga Mediterana*

1. ZLATNA KNJIGA GRADA SPLITA, sv. II (priređivači Ljerka Šimunković i Marin Berket)

Biblioteka *Marulianuma*

1. COLLOQUIA MARULIANA XI (zbornik radova)

Biblioteka suvremenih pisaca

1. GORAN PALADA, Braća (roman)

Biblioteka *Hvarski književni krug*

1. ŽARKO GAZZARI, Tragovima Slavogosta, Povijest hvarske obitelji Gazarović—Gazzari
2. HVARSKO KAZALIŠTE, (zbornik radova) (urednik Nikša Petrić)

Biblioteka *Varia*

1. LJUBO PLENKOVIĆ, Splićanin (roman)

Biblioteka *Antologija*

1. SALONA AETERNA, Izbor književnih tekstova o Solinu (priređivač Petar Opačić)

Posebna izdanja

1. PISME MOJE U KUTIJI STOJU, ... (narodne pjesme iz Vinišća kraj Trogira)
(priređivač Ivan Pažanin)

Pomorska biblioteka

1. RADOVAN VIDOVIĆ, Život pod jedrima (priređivač Joško Božanić)

Č a s o p i s i :

Mogućnosti

2000. izišli brojevi 1/3, 4/6, 7/9, 10/12

— u sklopu broja 4-6 tiskani referati skupa *Oslobođenje Klisa 1596. godine*, te izdvojeni u separatu s posebnim koricama

2001. izišao broj 1/3

u tisku brojevi 4/6, 7/9, u pripremi broj 10/12

Čakavska rič

2000. izišao broj 1/2

2001. izišao broj 1, u pripremi broj 2

K a t a l o z i :

2000.

1. Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 2000., »550. obljetnica rođenja Marka Marulića«
2. Katalog izdanja Književnog kruga Split — letak

2001.

1. Znanstveni, izdavački i književni program Marulićevih dana 2001., »Judita, 500. obljetnica nastanka«
2. O humanista croata Marko Marulić, katalog izložbe održane u Biblioteca Nacional u Lisabonu

BROJ OBJAVLJENIH NASLOVA U RADNIM BIBLIOTEKAMA

<i>Sabrana djela Marka Marulića:</i>	1
<i>Biblioteka znanstvenih djela:</i>	13
<i>Biblioteka suvremenih pisaca:</i>	6
<i>Knjiga Mediterana:</i>	4
<i>Biblioteka Marulianum:</i>	4
<i>Dani Hvarškoga kazališta:</i>	2
<i>Pomorska biblioteka:</i>	2
<i>Biblioteka Varia:</i>	2
<i>Biblioteka Mogućnosti:</i>	5
<i>Biblioteka Čakavske riči:</i>	1
<i>Hvarski književni krug:</i>	1
<i>Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji:</i>	1
UKUPNO:	42

NOVI ČLANOVI UREDNIŠTAVA

(Od prošle skupštine 1999.)

- *Biblioteka Knjiga Mediterana*: od 2000. je glavni urednik Nenad Cambi, Ivo Frangeš počasni urednik
- *Čakavska rič (časopis)*: Janneke Kalsbeek (Amsterdam)

SUIZDAVAŠTVO

U suizdavaštvu je objavljeno 6 naslova, a dva su u tisku. Suizdavači su : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske-Konzervatorski odjel Split, Papinski hrvatski zavod Sv. Jeronima u Rimu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Fakultet strojarstva i brodogradnje u Zagrebu, Matica hrvatska Dubrovnik, Društvo Mlječana

NAGRADE I DRUGA PRIZNANJA

— Mirko Tomasović: *Marko Marulić Marul* (suizdavaštvo s Erazmus Nakladom i Zavodom za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu) — nagrada Dana hrvatske knjige »Judita« (2000.)

— Zoran Kravar: *Stih i kontekst* — nagrada »Miroslav Krleža« koju dodjeljuje Fondacija Miroslav Krleža u Zagrebu (2000.)

— Joško Božanić: *U sjeni Green Hilla* — nagrada Zlatni smijeh za najbolji tekst na 25. danima satire u Zagrebu (lipanj 2001.)

— *Marulianum* — godišnja skupna nagrada grada Splita za organiziranje obilježavanja obljetnica Marka Marulića (2000.)

POSEBNOSTI

— 05.07.2001. predstavljena je knjiga I. Grabovca: Ograničenje odgovornosti u pomorskom poduzetništvu, kao 10. naslov ovog autora tiskan u našoj kući

IZVJEŠĆE O DJELATNOSTI MARULIANUMA U GODINAMA 2000. I 2001.

Bratislav Lučin

U dovogodištu Marulićevih obljetnica *Marulianum* je bio nositelj opsežna programa obilježavanja velikih nadnevaka hrvatske književnosti. U izvješću koje slijedi moguće je dati tek natuknice. Potpuniji pregled nalazi se u programskim knjižicama Marulićevih dana 2000. i 2001. te u člancima Brana Jožića »Proslava 550. godišnjice rođenja Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana X*, i »Proslava 500. godišnjice *Judite*«, *Colloquia Maruliana XI* (u tisku).

1. ZNANSTVENA I STRUČNA DJELATNOST

— B. Lučin je objavio knjige: *Marko Marulić (1450-1524)*, Ediciones Clásicas, Madrid 2000; *Marko Marulić: Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, Zagreb 2001. Objavio je radove u *Colloquia Maruliana IX i X*, u *Zborniku Zagrebačke slavističke škole*, u *Hrvatskim obzorjima*, u katalogu izložbe *O humanista croata Marko Marulić* (Lisabon) i u katalogu izložbe *Split Marulićeva doba* (Split). Uredio je IX i X svezak godišnjaka *Colloquia Maruliana*, uredio katalog izložbe u Lisabonu, »Forum« *Slobodne Dalmacije* posvećen obljetnici *Judite*.

Održao je predavanja o Maruliću na međunarodnom skupu vojnih psihologa u Splitu, na Zagrebačkoj slavističkoj školi u Dubrovniku te na književnim večerima posvećenim Maruliću u Splitu, Mostaru i Trstu; također predavanje u povodu 500. godina *Judite* na Sveučilištu u Udinama. Sudjeluje na predstojećim međunarodnim skupovima o Maruliću u Milanu i Padovi (4-7. XII. 2001).

— B. Jozić objavio je radove o Maruliću u *Colloquia Maruliana IX i X* te katalog Marulićevih knjiga i rukopisa u katalogu izložbe *Split Marulićeva doba*. Objavio je prijevode knjiga: Mladen Parlov, *Otajstvo Krista — uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću* i Cesare Ripa, *Ikonomologija*. Održao je predavanje na književnoj večeri posvećenoj Maruliću u Vinkovcima. Surađivao na pripremi izložbe *O humanista croata Marko Marulić* u Lisabonu i izložbe *Split Marulićeva doba* u Splitu. U povodu 500. godišnjice Marulićeva *Naslidovan'ja* postavio je izložbu izdanja toga djela; a u povodu 500. obljetnice *Judite* na Marulićevim danima 2001, u suradnji s Nadom Vrsalović, izložbu izdanja *Judite*. Nastavio je bilježenje tekuće bibliografije radova o M. Maruliću kao i tekuće bibliografije izdanja Marulićevih djela (od početka 1998 nadalje). Vodio je knjižnicu i arhiv *Marulianuma*.

2. DOKUMENTACIJSKA DJELATNOST

Posredovanjem ing. Ive Dubravčića i uz pomoć Poglavarstva grada Splita kupljena su stara izdanja Marulićevih djela: *Institucija*, Köln 1532; *Euangelistarium*, Köln 1529; *Euangelistarium*, Köln 1556.

Naručeni su i pribavljeni mikrofilmovi i fotografije Marulićevih rukopisa i naslovnica knjiga koje se čuvaju u Hrvatskoj i inozemstvu (radi izrade bibliografije i radi izložbe Marulićevih knjiga i rukopisa).

U knjižnici *Marulianuma* i dalje se prikupljaju izdanja i stručna literatura, a u arhivu fotografije, mikrofilmovi i druga dokumentacija o Maruliću.

3. IZDAVAČKA DJELATNOST

U 2000. i 2001. objavljeni su sljedeći naslovi:

- *Marci Maruli Repertorium III* (prir. B. Glavičić)
- *Colloquia Maruliana IX*
- *Colloquia Maruliana X*
- M. Tomasović: *Nove godine s Marulom*
- Mladen Parlov: *Otajstvo Krista — uzor kršćanskog života prema M. Maruliću*
- katalog izložbe *O humanista croata Marko Marulić*
- Programska knjižica Marulićevih dana 2000.
- Programska knjižica Marulićevih dana 2001.

Napomena: Tiskani su plakati, knjigokazi i naljepnice uz Marulićeve godišnjice.

4. ORGANIZACIJSKA DJELATNOST

Brojnim i raznovrsnim priredbama, kojima je *Marulianum* bio organizator ili suorganizator, obilježene su 550. obljetnica Marulićeva rođenja i 500. obljetnica *Judite*. Središnji dio proslava odvijao se u sklopu desetih i jedanaestih Marulićevih dana (znanstveni, književni, nakladnički i svečani program).

Marulianum je organizirao međunarodne znanstvene skupove:

— *Marko Marulić, europski humanist* (Split, travanj 2000) sa 33 sudionika iz 7 zemalja.

— *Marko Marulić, otac hrvatske književnosti* (travanj 2001) sa 38 sudionika iz 8 zemalja.

Marulianum je suorganizator skupova o Maruliću u Milanu i Padovi.

Marulianum je u suradnji s Nacionalnom knjižnicom u Lisabonu organizirao izložbu *O humanista croata Marko Marulić* (Lisabon, ožujak — svibanj 2001) s popratnim predavanjima. Suradivao je na pripremi izložbe *Split Marulićeva doba*.

Priređena je književna večer u povodu 500. godišnjice Marulićeva *Naslidovan'ja* (predavanja J. Bratulića i M. Moguša, izložba knjiga, prospekt), izložba u povodu 500. godina *Judite*, proslave Marulićeva 550. rođendana 18. VIII. u Splitu i Omišu te 551. rođendana u Splitu.

Uspostavljena je suradnja sa splitskom gimnazijom »Marko Marulić«, čiji su učenici u nekoliko navrata posjetili *Marulianum*, gdje su im zaposlenici centra održali kraća predavanja i prikazali izbor iz arhivske građe o Maruliću.

Završen je natječaj za scensko djelo posvećeno Maruliću, raspisan u suradnji sa HNK Split (bez nagrađenih tekstova).

5. NAGRADE I DONACIJE

Marulianumu je dodijeljena godišnja skupna nagrada grada Splita za 2000. godinu zbog uspješna organiziranja proslave 550. godišnjice Marulićeva rođenja.

Marulianum se natjecao kod Deutsche Forschungsgemeinschaft za donaciju stručne literature: ta je institucija marulološkom centru donirala *Der Neue Pauly*, enciklopediju antike u 15 svezaka.

ČLANOVI UPRAVNOG ODBORA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT
IZABRANI NA SKUPŠTINI ODRŽANOJ 30. XI. 2001. GODINE

1. BABIĆ, IVO
2. BARIĆ-PUNDA, VESNA
3. BELAMARIĆ, JOŠKO
4. BEZIĆ-BOŽANIĆ, NEVENKA
5. BOŽANIĆ, JOŠKO
6. BULJEVIĆ, ZVONIMIR
7. CAMBI, NENAD (predsjednik)
8. DUPLANČIĆ, ARSEN
9. FIAMENGO, JAKŠA
10. GRABOVAC, IVO
11. HRASTE, KATARINA
12. JAKELIĆ, PETAR
13. JOZIĆ, BRANKO
14. KOVAČIĆ, VANJA
15. LUČIN, BRATISLAV
16. MIMICA, IVAN (potpredsjednik)
17. OPAČIĆ, PETAR
18. PETRINOVIĆ, IVO (potpredsjednik)
19. PRIJATELJ-PAVIČIĆ, IVANA
20. RUDOLF, DAVORIN
21. ŠKUNCA, MIRJANA

NADZORNI ODBOR

1. ANZULović, NEDA
2. BERKET, MARIN
3. LJUBETIĆ, JERKO